И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА XIII

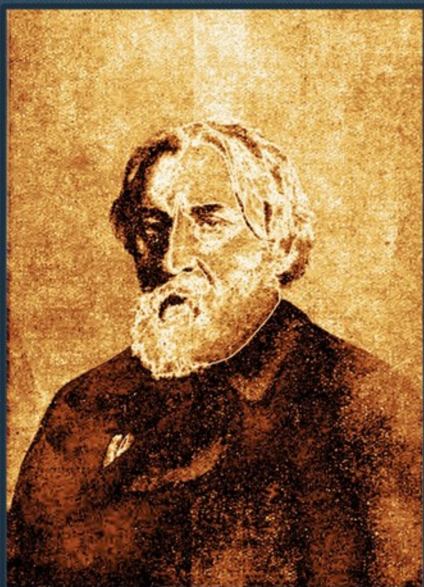

ЧУДАН СЛУЧАЈ

И ДРУГЕ ПРИПОВЕТКЕ

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА У 20 КЊИГА

УРЕДНИК

МИЛАН КАШАНИН

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА
НАРОДНА ПРОСВЕТА
БЕОГРАД
1935

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА XIII

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО

МИЛАН КАШАНИН

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

ЧУДАН СЛУЧАЈ

С РУСКОГ ПРЕВЕЛИ

ЈОВАН МАКСИМОВИЋ

Љ. Ј. МАКСИМОВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

За штампарију „Народне Просвете".
А. Ивановић, Београд, Обилићев венац 5

САДРЖАЈ

Стр.

Чудан случај

— Превео Јован Максимовић —

Пре једно петнаест година — поче г. Хашиков — потреба службе одведе ме да проведем неколико дана у губерниској вароши Т... Настанио сам се у доста доброј гостионици, коју је једно пола године пре мог доласка отворио један Јеврејин кројач, који се беше обогатио. Кажу да је гостионица тек кратко време добро радила, што је код нас обична ствар; али ја сам је затекао у њеним најбољим данима: нов намештај је пуцао ноћу као из пушака, постељско рубље, чаршави и салфети заударали су на сапун, а обојени подови на фирнајз, што је, по мишљењу келнера, човека веома отменог, премда не баш тако писменог, — спречавало инсекте да се угнезде.

Тај келнер, бивши камердинер кнеза Гагина, одликовао се одрешитошћу при општењу и — уображеношћу. Ишао је стално у фраку „с туђих леђа" и у неким згњеченим ципелама, имао под пазухом салфет и мноштво бобуљица на образима и, слободно размахујући знојавим рукама, изговарао је кратке али убедљиве реченице.

Он ми је указивао извесно покровитељство, као човеку који је кадар да оцени његову интелигентност и познавање света; али на своју сопствену судбину гледао је унеколико разочараним очима.

— Јер то се зна, — рече ми он једном, — какав је данас наш положај? За реп, па на сунце!

Звао се Ардалион.

Било ми је на реду да учиним неколико посета чиновним лицима у вароши. Тај исти Ардалион нађе ми фијакер и лакеја, — обоје беху подједнако расклимани и поабани; али на лакеју беше ливреја — а фијакер је украшавао племићски грб...

Завршивши све посете, сврати код једног властелина, старог доброг знанца мога оца, — који се одавна био населио у вароши Т .... Ја се с њим читавих двадесет година нисам био видео. Он се за то време био оженио, подигао приличну породицу, обудовио и — обогатио се. Бавио се откупима,[1] то јест, давао је откупницима велике зајмове на залоге под велик интерес... „Ризик је фина ствар!" — него овде тог ризика скоро није ни било.

У току нашег разговора, у собу уђе, снебивајући се и лако корачајући, као на врховима од прстију — девојче од можда седамнаест година, танано и жгољаво.

— Ево, — рече ми мој познаник, — моја најстарија кћи Софи, препоручујем је вашој пажњи. Заменила ми њену покојну маму: води нам кућу, браћу и сестре пази и чува.

Ја јој се опет поклоних (она се међутим ћутећи спусти на столицу), па у себи помислих да она на неку домаћицу, на васпитачицу врло мало личи. Лице јој беше сасвим детиње, округло, са ситним, пријатним, али непомичним цртама. Плаве очице, испод

[1] Право продаје алкохолних пића. — Прим. прев.

високих, такође непомичних, неједначитих обрва, гледале су пријатно — скоро пренеражено, баш као да су почеле да опажају нешто за њих сасвим неочекивано. Пуначка усташца, са малко издигнутом горњом усном, не само да се сад нису осмехивала, но канда уопште нису ни имала такву навику. На образима јој, у виду нежних дугуљастих места, стојала је, ни растући ни смањујући се, рујна крв под фином кожом.

Растресита плава коса спуштала јој се, у виду лаких увојака, са обе стране омање главе. Груди јој дисаху тихо, а руке јој се неумешно и строго приљубљиваху уз узани струк. Плава јој је хаљина падала без набора — као код деце — на мале ножице.

Општи утисак што га је ово девојче чинило, био је не толико болешљив, колико загонетан. Видео сам пред собом не просто снебивљиву паланачку госпођицу, него чељаде са нарочитим, за мене нејасним изразом. Она ме није ни привлачила ни одбијала, нисам је потпуно схватио, но сам само осећао да још у животу нисам имао прилике да видим искренију душу...

Сажаљавање... да! сажаљавање изазивао је у мени тај млађани, озбиљни, изненађени и опрезни живот — Бог зна зашто!

„Ова није од овог света!" — помислих ја, мада нарочито у изражају њеног лица не беше ничег „идеалног", и мада је mademoiselle Sophie ушла у салон само зато да изврши улогу домаћице, на коју ме је упозорио био њен отац.

Домаћин поче да говори о животу у Т..., о друштвеним проводима и удобностима што их тај живот пружа.

— Код нас вам иде све по т и п а р у — полако и тихо, — примети он: — губернатор нам је меланхолик, маршал племства — нежења. Уосталом, прекосутра је у Дому властеоског збора велика игранка. Саветујем вам да одете: ми вам овде у лепотицама не оскудевамо. Па ћете уједно и сву нашу и н т е л и г е н ц и ј у видети.

Мој познаник, као човек који је некад студирао на универзитету, волео је да употребљава учене изразе. Он их је, додуше, изговарао са иронијом, али и са штовањем. Осим тога, зна се да је бављење откупима, напоредо са солидношћу, развијало код људи и извесну дубокомисаоност.

— Дозволите да вас запитам: хоћете л' и ви доћи на ту игранку? — обратих се ја кћери свог познаника. Хтео сам да чујем какав јој је глас.

— Тата мисли да иде, — одговори ми она, — па ћу и ја с њим.

Глас јој беше тих, полаган, а изговарала је сваку реч баш као у некој неодлучности.

— Кад је тако, дозволите ми да вас замолим за први кадрил.

Она наклони главу у знак пристанка, али се ни ту не осмехну.

Ја брзо затим одох, и, сећам се, поглед њених очију, на мене упртих, учини ми се у толикој мери чудан, да сам и нехотице погледао себи преко рамена, рекох да не види она некога, или нешто, иза мојих леђа.

*

Вративши се у гостионицу, где сам у својој соби ручао непромењиву и сталну „суп жулјен", котлете са грашком, и до поцрнелости препечену и осушену јаребицу, седох на диван, па утонух у размишљање. Предмет размишљања ми је била та Софија, та загонетна ћерка мог познаника. Но Ардалион, који дође да успреми сто, протумачи моју замишљеност на свој начин: он је приписа — дугом времену и досади.

— Мало вам ту код нас имаде разоноћења за господу путнике, — поче он са својом обичном лежерном снисходљивошћу, лупајући међутим и даље прљавим салфетом по наслонима од столица: то лупање је, као што је познато, својствено једино образованим служитељима. — Веома мало!

Он ућута на часак, а грдан-велики зидски часовник, са љубичастом ружом на циферблату, својим монотоним и промуклим тик-такањем чисто потврђиваше његове речи. „Вео-ма! вео-ма!" — откуцаваше он.

— Ни концерата, ни театра, — настављаше Ардалион (он је путовао са својим газдом по иностранству, па тешко те није био и у Паризу; он је добро знао да само сељаци театар зову: т и њ а т о р); — ни игранке, на пример, или вечерњи пријеми међу господом властелом не постојавају. — (Он застаде на часак, вероватно зато да ми омогући да уочим отменост његовог стила). — Овдашња господа чак се ретко и виђају. Завукао се свако у свој чардак, па из њега — кô куга — никад не избива. И излази да путници-намерници, кад код нас дођу, просто не знају, људи, куд да се окрену.

Ардалион ме погледа са стране.

— Мањ. . . ево шта, — настави он развлачећи. — У случају, ако би постојало такво ваше расположење. . .

Он ме по други пут значајно погледа, па се чак и осмехну, али мора бити да одговарајуће расположење на мени није угледао.

Отмени келнер приђе к вратима, замисли се на часак, врати се, па, не знајући неко време како да почне, саже се до мог ува, па ми са враголастим осмехом прозбори:

— А не бисте л' хтели мртве да видите?

Ја га пренеражено погледах.

— Да, — настави он, сад већ шапућући: — имамо ми ту једног таквог човека. Он је из варошког занатлијског сталежа, али вам чудновате ствари изводи. Ако се ви, на прилику, код њега јавите, па зажелите да видите каквог вам год драго од ваших покојника, он ће вам га неизоставно показати.

— А на који начин?

— То је већ његова тајна. Зашто мада је он човек неписмен, право рећи: без-словесан, ал' је у божанствености врло јак! Много их наши трговци цене и уважавају!

— И сви то у вароши знају?

— Коме треба — зна; но, а што се полиције дотиче, ту се опрезност испуњава. Зашто, причајте ви тамо шта хоћете, то су ствари ипак забрањене, и за прост народ — саблазан. Прост народ вам је једна, каз'ти, бараба, простота — кад чује такво што, кадар је чудо и покор начинити. . .

— А је ли он и вама мртваце показивао? — запи-

тах ја Ардалиона. Таквог образованог становника земље нисам смео са „ти” ословљавати.

Ардалион махну главом.

— Показивао ми је; родитеља ми је као живог претставио.

Ја се загледах у Ардалиона. Он се смешкао и играо са салфетом — па је снисходљиво, али одлучно, погледао на мене.

— Да, то је врло занимљива ствар! — ускликнух ја најзад. — А бих ли се и ја са тим грађанином могао упознати?

— Лично с њима — то никако није могућно: него преко њихове мамице треба дејствовати. Честита бака: на мосту јабуке из водњике продаје. Ако је по вољи, могу да је питам?

— Учините доброту.

Ардалион се накашља у шаку.

— И захвалност, какву ви за добро нађете — — малу, наравно — такођер јој уручити треба, истој тој баки. А ја ћу јој од своје стране изложити да од вас нема шта да се боји, јер сте ви господин путник, властелин — но па, наравно, можете разумевати, да је ово тајна, и да је до неке непријатности ни у ком случају нећете довести.

Ардалион узе послужавник у једну руку, па се, грациозно љуљајући и свој сопствени струк и послужавник, упути вратима.

— Дакле могу да се ослоним на вас и да се надам? — довикнух ја за њим.

— Будите благонадежни! — разлегну се његов самоуверени глас. — Разговорићемо се са ста̂рком, и одговор ћемо вам у акуратности испоручити.

*

Ја вам сад нећу потанко излагати какве је мисли изазвала у мени та необична чињеница што ми је Ардалион саопшти. Али сам готов да признам да сам са нестрпљењем очекивао обећани одговор. Доцкан у вече уђе код мене Ардалион па ми саопшти свој велики јед: није могао старицу да пронађе. Ја му ипак, да бих га потстакао, турих у шаку банку од три рубље. Идућег јутра он опет, али сад сав радостан, уђе у моју собу: старица је пристала да се са мном види.

— Хеј, ти, мајсторе! — викну Ардалион некоме у ходнику, — дођи-де овамо!

Уђе дете, од каквих десетак годиница, све чађаво као маче, са ошишаном, на местима чак голом главом, у поцепаном пругастом халату и огромним, туђим кaљачама на босим ногама.

— Ето, ти ћеш да их одведеш, знаш куда, — прозбори Ардалион, обраћајући се „мајстору", и указујући на мене. — А ви, господине, кад тамо дођете, тражите Мастридију Карповну.

Дечко протепа нешто, те пођосмо.

*

Ишли смо доста дуго некалдрмисаним улицама вароши Т... Најзад, у једној од њих, ваљда најизразнијој и најжалоснијој, мој вођа застаде пред овешталим двоспратним дрвеним кућерком, па, убрисавши нос свим рукавом од халата, проговори:

— Овди; ту десно.

Ја уђох преко улазних степена у трем, закуцах десно: ониска врата цикнуше на зарђалим шаркама, и ја угледах пред собом гојазну бабу у цимета-

стој, зечјом кожом постављеној бундици, и у шареној повезачи на глави.

— Мастридија Карповна?

— Главом она, — одговори ми баба пиштећим гласом. — Изврл'те. Је л' по вољи да седнете?

Соба у коју ме баба уведе била је у толикој мери претрпана свакојаким кртогом — ритама, јастуцима, перинама, врећама — да се човек у њој окренути није могао. Сунчана светлост једва се пробијала кроз два умусана, прашњава прозора. У једном углу, иза хрпе једна на друго набацаних котарица, слабо је јечао и жалио се... нисам могао да видим ко: можда болесно дете, а можда и... какво штене...

Ја седох на столицу, а баба стаде право преда ме. Лице јој беше жуто, полупровидно, као од воска; усне јој беху толико упале да су, усред силних бора и мрштина, претстављале само једну попречну бразготину. Чуперак седе косе стрчао је испод повезаче, но запаљене, зелене очице паметно су и живо извиривале испод истурене чеоне кости; а зашиљен јој носић стрчао је као шило, па као да је њушкао по ваздуху: погледај ме какав сам обешењак!

„Вала, бако, ти си и на ситу и на решету била! С тобом није лако из једне зделе кусати!” — помислих ја; а уз то се од ње још и задах од вотке осећао.

Објасних јој зашто сам дошао — но, као што видех, њој је то било већ познато. Она ме саслуша, хитро мигајући очима, па само још јаче истури свој нос, као да ће да ме кљуцне.

— Лепо, лепо, — прозбори она најзад; — причали су нам Ардалион Матвејић. Вама је дакле мог

синчића, Васице, вештина потребна... Само се ми нешто сумњајемо, драги господине...

— А што? — прекидох је ја. — Што се мене тиче, ту можете бити потпуно спокојни: ја нисам детектив.

— Ох, роде мој рођени, — брже прихвати баба, — шта то говорите? Зар бисмо смели ми о вама такво што помислити? А после, шта ко има ту о нама да потказује? Зар ми што грешно и ружно чинимо? Није такав мој Васица да би он на какву нечисту ствар пристао... јал' да се за каквим нечистим пословима заноси... Ама сахрани ме Боже, мајко пресвета Богородице! (Старица се трипут прекрсти). Та он је у свој губернији први испосник и богомољац; први, баћушка ви мој, ваше благородство! Него, истина је: милост му је у део пала велика. И шта ту ко може! То није његових руку дело. То је, соколе мој, одозгор; да.

— Значи, ви пристајете? — запитах је ја. — Па кад бих могао ја да се видим с вашим сином?

Баба опет замига очима, и једанпут двапут пребаци згужвану марамицу из руке у руку.

— Ох, господине мој, господине мој, сумњајемо се ми...

— Дозволите, Мастридија Карповна, да вам уручим ово, — прекидох је ја, па јој турих банку од десет рубаља у шаку.

Баба је одмах шчепа својим подбулим, ерлавим прстима, који потсећаху на меснате совуљагине канџе, хитро је стрпа у рукав, замисли на часак, па, као наједаред се одлучивши, лупи себе обема шакама по бедрима.

— Дођи вечерас, између седам и осам часова, — проговори она не својим обичним, но неким другим, важнијим и тишим гласом: — само не у ову собу, него се изволи одмах на други спрат попети; па ћеш тамо видети с леве стране једна врата, па та врата отвори. Па ћеш, ваше благородство, уђи у празну собу, и у тој ћеш соби видети сто. Ти си седни за тај сто па чекај; и ма шта да видиш, ни речи да не прозбориш, нити ишта да радиш; па ни с мојим Васицом немој да диваниш; зашто је он још млађанићан, а и болује ми, веселник, од падавице. Па се очас препадне: почне тек да дрхти, да дрхти, као птиче неко... да не да Бог!

Ја погледах у Мастридију.

— Ви велите да је он млад, али ако је он ваш син...

— По духу, баћушка, по светом духу син... Много вам ја имам таквих сирочића! — додаде она, одмахнувши главом према углу одакле се чуло жалбено, тужно цвиљење. — О-ох, Господе ти Боже мој, пресвета мајко Богородице!... А ви, баћушка мој, ваше благородство, пре но што овамо изволите, извол'те добро размислити кога бисте између ваших покојних сродника или знанаца, — Бог да им душу 'прости! — желели да видите. Изређајте их све у глави, ваше покојнике, па којега си изберете, ви га у памети држите, непреставно држите, док мој син не дође!

— А зар не треба да кажем вашем сину кога ја нарочито...

— Јок, јок, баћушка — ни цигле речи. Он ће сам у вашим мислима изнаћи што му треба. А ви само

вашег знанца до-обро у глави држите; и за ручком винца попите — тако две, три чашице; винце никад не смета.

Баба се засмеја, облизну се, пређе руком преко усана и уздахну.

— Значи у пола осам? — запитах је ја, дижући се са столице.

— У полак осам, баћушка, ваше благородије; у полак осам, — умирљиво одговори Мастридија Карповна.

*

Опростих се с бабом и вратих се у гостионицу. Нисам сумњао да хоће да ме за нос вуку, али на који начин? То је сад моју радозналост дражило. С Ардалионом проговорих свега две три речи.

— Је л' пристала? — запита ме он, намрштивши обрве, и, на мој потврдан одговор, ускликну: — Па не рекох ли вам ја — министар је то, а не жена!

Ја сад почех да по савету тог „министра" ређам у сећању своје покојнике. После доста дугог колебања, задржах се, најзад, на једном одавно преминулом чичици, Французу, бившем мом домаћем учитељу. Њега сам навлаш био изабрао, не стога што бих према њему неку нарочиту симпатију осећао; него читава његова појава била је тако оригинална, тако ни налик на све савремене појаве, да би било потпуно немогућно да се неко маскира и начини такав као што је он био.

Тај мој Француз-учитељ имао је грдно велику главу, назад шчешљану бујну седу косу, густе црне обрве, кукаст нос и две велике брадавице љубичасте боје на сред чела. Носио је зелен фрак са бакарним,

глатким дугметима, пругаст прсник са усправљеном огрлицом, жабо и маншете.

„Ако он мени мог деда-Десора покаже, — помислих ја, — тад ћу му, вала, морати признати да је прави вештац!"

За ручком сам, по бабином савету, попио флашу бордовског, „најпрве сорте" — по уверавању Ардалионовом— али са врло јаким укусом пржене пампурке и са густим талогом слатког дрвета на дну сваке чаше.

*

Тачно у пола осам нашао сам се пред домом у ком сам разговарао са уваженом Мастридијом Карповном. Сви капци на прозорима беху затворени, но врата беху отворена.

Уђох у кућу, попех се уз трошне степене на други спрат, па, отворивши врата с леве стране, нађох се, као што ми баба рече, у потпуно празној, повеликој соби. Лојана свећа, притврђена за прозорску даску, мутно ју је осветљавала. Код зида, спроћу врата, стојала је једна плетена столица. Убрисах маказама свећу која беше већ прилично нагорела, седох на столицу и почех да чекам.

Првих ми десет минута брзо прођоше. У самој соби ништа није могло да привуче на себе моју пажњу. Но ја почех да ослушкујем сваки и најмањи шум, — пажљиво сам погледао према затвореним вратима . . . Срце ми је живо куцало. После тих првих десет минута прођоше и других; затим пола часа, три четврти — и за све то време — да се шта било мрдну и помаче око мене!

Неколико пута се накашљах, да бих им дао знати да сам ту; дуго време поче да ме мучи, јер на о в а к а в начин да ме неко за нос вуче — то се није слагало са мојим предвиђањима. Хтедох већ да се дигнем, па, узевши свећу са прозора, да пођем доле. . . Погледах у свећу, фитиљ опет много нагорео; но, преневши поглед са прозора на врата, ја се наједном сав стресох: наслоњен на довратак, стојао је преда мном један човек. Он је тако вешто, хитро и нечујно био ушао, да ја ништа чуо нисам.

*

На њему беше проста плава антерија; раста је био средњег и доста добро развијен. Забацивши руке за леђа, и, оборивши поглед, он се беше загледао у мене. Спрам мутне светлости свеће, ја не могох добро разабрати његове црте: видео сам само читав навиљак разбарушене косе која је падала на чело, крупне, малко накривљене усне, и разјапљене беле очи.

Хтедох да гаословим, али се сетих упутства бабе Мастридије, па се „уједох за језик". Човек што уђе и даље ме је гледао; и ја сам њега гледао, и, чудна ствар! у један и исти мах ја осетих — и нешто налик на страх, и, баш као на неку заповест, одмах почех да мислим на свог старог учитеља.

Онај је непрестано стојао код врата и дахтао, баш као да би се уз брдо пењао или какав терет дизао, а очи као да су му се једнако шириле, баш као да ми се приближавале — и би ми мучно под њиховим упорним, тешким, страшним погледом. Овда онда те би очи засјактиле злослутним унутраш-

њим пламичком. Сличан пламичак опажао сам ја код ловачког кера кад се острви на зеца, — тако се и сад, исто као и ловачки кер, о н а ј сав острвио с в о ј и м погледом одмах за мојим, кад бих ја покушао да пренесем поглед у страну.

*

Тако прође, не бих знао рећи колико времена: можда један минут; можда четврт часа. Он непрестано гледаше у мене; ја сам осећао извесну непријатност и страх, и непрестано сам мислио на свог Француза. Једаред, дваред покушах да кажем самом себи: „Шта ми је требала ова глупост! Ова комедија!" — Покушах да се насмехнем, да слегнем раменом... Узалуд! Свака би се одлука одмах замрзла у мени, — ја другу реч изнаћи не могу. Мноме овлада нека укоченост...

Наједном приметих да се о н а ј већ одмакао од врата, те ми дође корак или два ближе; затим једва приметно потскочи, обема ногама наједаред, па ми се још већма примаче. Затим још... па још; и страшне му очи просто су ме стрељале; руке му и даље остајаху иза леђа, а широке му груди напрегнуто дахтаху.

Ти његови скокови учинише ми се смешни, али ме је и страва хватала, и, што већ никако нисам могао да разумем: нека сањивост и дремеж почеше да наилазе на мене. Веђе ми се сташе „крпити"... Чупава појава са раздрљеним белим очима у плавој антерији удвостручи се пред мојим очима — и наједном се сасвим изгуби, ишчезе!...

Ја се тренух: он је опет стојао између врата и мене, али сад већ далеко ближе... Затим опет ишчезе — баш као да нека магла на њ налете; опет се појави... па ишчезе... појави се опет... па све ближе, ближе... Његово тешко, скоро рчуће дисање већ ме запахњиваше...

Опет га обмота магла, и наједном из те магле, почев са белом, на више дигнутом косом, поче јасно, разговетно да се исцртава, да се уобличава глава — мог старца Десора! Да, да... то су његове брадавице, његове црне обрве, његов кукасти нос! То је његов зелени фрак са бакарним дугмадима, и пругасти прсник, и жабо на грудима...

Ја дрекнух, и дигох се... Старац ишчезе, те на његовом месту наново угледах човека у плавој антерији. Поводећи се као пијан, он приђе зиду, одупре се у њега главом и обема рукама, па, дахћући као сипљајив коњ, изговори промуклим гласом: „Чаја!"

Бог би је знао откуд испаде, она баба му прискочи, па, говорећи: — Васице, Васице, — поче пажљиво да му брише зној који је у млазевима цурио с косе му и лица.

Ја јој се већ приближих, но она тако убедљиво, таким раздирућим гласом закука: „Ваше благородство! Родитељу милостиви, не убијајте га, отступите, тако вам Христа Бога!" — да сам је послушао; а она се опет окрену свом сину:

— Хранитељу, соколе мој! — умиривала га је она; — одмах ћеш чаја добити, одмах. А и ви, баћушка, попите код куће неку шољу чаја! — викну она за мном.

*

Вративши се кући, ја послушах бабу па наредих да ми донесу чај. Осећао сам умор и клонулост — чак и изнемоглост.

— Но, шта је? — запита ме Ардалион: — јесте л' били? Шта сте видели?

— Показао ми је збиља нешто... што ја, признајем, никад не бих могао помислити да је могуће, — одговорих му ја.

— Велике премудрости човек! — примети Ардалион, износећи самовар; — од стране наших трговаца ве-ел-лико му се уважење указује.

Лежући да спавам и размишљајући о — чуду које сам доживео, ја најзад уобразих да сам му ипак нашао објашњења. Тај човек је, несумњиво, имао у себи неку јаку магнетичну силу; па утичући, наравно, непојмљивим за мене начином, на моје живце, он је тако јасно, тако очигледно изазвао, репродуковао у мени лик старца о ком сам у тај пар мислио — да ми се, најзад, учинило да га живог пред својим очима гледам...

У науци су познате такве „метастазе" — премештање осећаја (из човекове свести у простор ван њега). Лепо; али сила која је кадра да ствара таква дејства, ипак је остајала нешто чудновато и тајновито.

„Ма шта ја ту сад умовао и причао — ја сам ипак видео, својим рођеним очима сам видео мог — покојног учитеља!.."

*

Сутрадан била је игранка у Дому властеоског збора. Отац Софијин сврати код мене па ме потсети на позив што сам га био учинио његовој кће-

ри. У десет часова увече ја сам већ стојао доње на средини сале, осветљене мноштвом бакарних лампи, и спремао се да изводим једноставне плесне покрете уз халабуку војног оркестра.

Силан свет се те вечери беше ту сабрао; нарочито је много било дама, и то врло лепих: али палма првенства међу њима неизоставно би пала у део мојој дами, да не беше оног унеколико чудног, донекле чак дивљачког, унезвереног погледа њеног. Приметио сам био да су јој очи ретко трептале. Несумњив израз искрености у њеним очима није могао да поправи оно што је у њима било необично. Али је развијена била дивно, а кретала се грациозно, премда доста неодлучно.

Кад би играла валс, па, малко нагнувши назад свој струк, наклањала танки врат ка десном рамену, чисто желећи да се малко одвоји од свог играча, ништа се дирљиво-млађе и чистије замислити није могло. Сва је била у белом, са бисерним крстићем на црној трачици.

Ја је замолих и за мазурку и потрудих се да јој мало одрешим језик. Но она ми одговараше мало и нерадо, а слушала је пажљиво, увек са једним истим изразом замишљеног изненађења, који ме је при првом виђењу с њом поразио. Никакве ни сенке кокетовања у њеним годинама, с онаком њеном спољашношћу; отсуство осмеха, и те очи, стално упрте у очи сабеседника — те очи које у исто време као да виде нешто друго, да су нечим другим забављене и забринуте... Какво чудновато чељаде! Не знајући, најзад, чиме да је мало разведрим, сетих се да јој испричам свој синоћњи доживљај.

*

Она ме до краја саслуша са очевидним интересовањем, али, чему се ја никад не бих надао, не зачуди се мојој приповести, него ме само запита: да се т а ј т а м о не зове Василије?

— Да; име му је Василије, — одговорих јој ја; — а зар га ви знате?

— Ту код нас живи један богоугодан човек, који се зове Василије, — изговори она; — па, рекох, да не буде то тај?

— Богоугодност ту нема никаква посла, — приметих ја, — то је просто дејство магнетизма — чињеница, занимљива лекарима и природњацима.

Ја почех да излажем своје погледе на ону нарочиту силу што се зове магнетизам, на могућност потчињавања воље једног човека вољи другога итд. Но моја, истина, унеколико несигурна објашњења као да нису имала жељен утицај на моју сабеседницу. Софи је слушала, испустивши у крило скрштене руке са лепезом која јој је у рукама непомично лежала. Она се није њом играла, она уопште није ни мицала прстима, и ја сам осећао да су све моје речи отскакале од ње као од камене статуе. Она их је разумевала, али је очевидно имала своја непомерна и неискорењива убеђења.

— Ви канда не признајете да би могло бити чуда? — ускликнух ја.

— Разуме се да признајем, — спокојно прозбори она. — И зар је могућно не признавати их? Зар није речено у Јеванђељу да ко има макар маково зрнце вере, тај брда с места померати може? Треба само веру имати, — па ће се и чудеса појавити.

— Очевидно, мало је вере у данашњим данима преостало, — одвратих јој ја: — нешто се слабо чудеса збивају.

— Али ето, ипак их још има. Ви сте сад и сами видели. Не; вера се није сасвим затрла у наше време; а почетак је вере...

— Почетак мудрости је бојазан од Бога, — прекидох је ја.

— Почетак је вере, — настави Софи, не дајући се збунити: — самоодрицање... уништење!

— Зар и уништење? — запитах је ја.

— Да. Охолост човечанска, надутост, прецењивање самог себе, ето шта треба из корена почупати. Ви малочас поменусте вољу... па њу баш и треба саломити.

Ја одмерих погледом сву појаву млађаног девојчета које је такве речи знало да изговара... „Море, код овог детета нема шале!" — помислих ја у себи.

Ја погледах на наше суседе у мазурци, и учини ми се да их је моје дивљење забављало. Један се од њих чак осмехну симпатично према мени, као да би да ми каже: „А? Шта велиш? Јеси л' видео какву особењак-девојку ми ту имамо? Овде је сви као такву знамо".

— Јесте л' ви кад покушавали да сломијете своју вољу? — обратих се ја наново Софији.

— Сваки је дужан да извршује оно што му се чини да је истина и правица, — одговори ми она некаквим догматичним тоном.

— Допустите да вас питам, — почех ја после краћег ћутања: — верујете ли ви у могућност дозивања мртвих?

Софи лако замаха главом.

— Па мртвих нема.

— Како нема?

— Д у ш а̂ мртвих нема; оне су бесмртне, и могу свагда да се јаве кадгод зажеле... Оне су стално ту око нас.

— Ама како? Зар ви мислите да, на пример, поред оног тамо гарнизонског мајора, оног с црвеним носом, може у овом тренутку да лебди и да се вије нека бесмртна душа?

— А што да не? Па сунчана светлост обасјава и њега и његов нос — а зар сунчана светлост, свака светлост, није од Бога? И шта је спољашњост? За чистога нема ничег нечистог. Учитеља само треба наћи! Наставника наћи!

— Али допустите, допустите, — утакох се ја (признајем, не без злурадости). — Ви желите наставника... Но, а ваш духовник, да шта вам је он?

Софи ме хладно погледа.

— Ви се канда исмевате са мном? Мој духовни баћушка ми прича шта ја треба да чиним; али мени је потребан такав наставник који би ми са̂м, лично — делом показао како човек себе жртвује!

Она диже очи према плафону. Својим детињским лицем и тим изразом непомичне замишљености — тајног, сталног изненађења, она ме потсећаше на пре-Рафаеловске мадоне...

— Ја сам читала негде, — настави она, не окрећући се према мени, и једва мичући уснама: — да је један велможа наредио да га сахране под црквеном папертом. Зато да би га сви пролазници људи

ногама газили... Али то је он требао још за живота учинити...

Бум! бум! тра-ра-рах! — трештале су са галерија трубе... Признајем, овакав разговор на игранци чинио ми се сувише ексцентричан. Он је и нехотице будио у мени мисли... сасвим супротне религиознима. Ја се користих позивом моје даме на једну између фигура мазурке, те већ нисмо обнављали наше тобож-богословске препирке.

После четврт часа ја одведох mademoiselle Sophie њеном родитељу, а два дана после тога одох из Т... и обличје девојке са детињим лицем и непродирном, каменом душом, ускоро ишчезе из мог памћења.

*

Прођоше од то доба две године, и то обличје опет искрсну преда мном. А наиме: разговарао сам с једним другаром по служби који тек што се беше вратио с пута по јужној Русији. Он беше пробавио неко време и у Т..., па ми саопшти понеке новости о тамошњем друштву.

— Збиља! — ускликну он, — ти си канда добро познат са Владимиром Глигорјевићем?

— Наравно, добри смо познаници.

— А знаш и његову кћер Софију?

— Био сам с њом једно двапут.

— Замисли: одбегла из куће.

— Како — како то?

— Па тако. Већ су три месеца како никаква трага од ње нема. И највеће је чудо то што просто нико не може да каже с киме је одбегла. Замисли, нико ничега не може да се сети — ни најмање слутње!

Све је просиоце одбијала. А понашала се и држала увек најскромније. Знам ја те лажне светитељке и богомољке! Нечувен скандал! Б. је просто очајан... И каква ју је невоља терала да ускаче? Отац јој је у свему чинио по вољи. А што је најглавније, непојмљиво вам је то што су сви губернијски кавањери и ђиде на лицу места, на броју, сви до једног.

— И досад је нису пронашли?

— Кажем ти, као да је у воду утонула! Једна богата удавача на свету мање, ето шта не ваља.

Та вест ме је веома изненадила. Она се никако није слагала са оном успоменом коју сам очувао био о Софији Б. Али шта све не бива на овом свету?

*

С јесени те исте године, опет службеним пословима, судбина ме баци у губернију која се налази одмах до Т-ске. Време беше кишно и хладно; и с т е р а н а поштанска кљусад једва су вукла мој мали тарантас по раскаљаном друму. Сећам се, један ми дан испаде нарочито незгодан: ваљда сам трипут морао да дреждим у блату до главчина. Мој кочијаш је непрестано напуштао једну колотечину па са виком и псовком превлачио кола на другу; но и на тој не беше боље. Једном речи, до ноћи сам се толико био напатио да, кад некако до прве станице допетљасмо, одлучих се да преноћим у друмској гостионици.

Дадоше ми собицу са дрвеним, испроваљиваним диваном, извитопереним патосом и огуљеним тапетама по зидовима. У соби се осећао мирис од кваса, асуре, од лука, па чак и од ћезапа. Читави

ројеви мува смуцали су се по соби. Али сам се ту бар од невремена могао склонити; а киша удесила, што кажу, како је Богу воља! Наредих да ми спреме самовар, па, наместивши се некако на дивану, предадох се оним путничким сетним мислима који су тако познати путницима по нашој Русији.

Те мисли ми прекиде лупа која се разлегну у заједничкој „кући", од које је моја соба била одељена само једном дашчаном преградом. Та лупа је била праћена испрекиданом, продирном звеком, сличном звекету ланца, и изненада се продера један груб мушки глас:

— Нек благослови Бог све у дому свом постојеће. Благослови, Боже! Благослови, Боже! Амин, амин, губи се без трага! — понови глас, некако нескладно и ружно отежући последњи слог сваке речи . . .

Зачу се шуман уздах, и гломазно, теретно тело скљока се на клупу.

— Акулина! Слуго Божија, оди амо! — проговори опет онај глас: — погле, колико наг, колико благ. . . Ха-ха-ха! Их! Господе Боже мој, Господе Боже мој, Господе Боже мој, — забруја глас, као црквени ђакон за певницом, — Господе Боже мој, Владико живота мојега, погледај на поганство моје . . . О-хо-хо! Ха-ха . . . Их! А дому овоме благодет у час седми!

— Ко је то? — запитах ја жустру мештанку-кафеџику која уђе у моју собу са самоваром.

— А то вам је, роде мој, — одговори ми она брзим шапатом, — један испосник, блажени Божји човек. Ту се код нас недавно појавио, па је ето и наш дом изволео посетити. По каквом невремену!

Цури с њега, веселника, вода као из кабла! Ал' вериге на њему да видите — страота Божја!

— Благословио вас Бог! Благословио вас Бог! — разлегну се опет онај глас. — Акулина! О Акулина! Акулинушка — роде мој! И где ли је наш рај? Рај наш прекрасни? У пустињи је наш рај... рај... А дому овому на зачетку века овога... радости веље... о... о... о...

Ту му глас замрмља нешто неразговетно, па наједном, одмах за подужим зевом, опет се зачу промукло церекање. То му је церекање избијало сваки пут чисто нехотице, и сваки пут би се после њега чуло негодујуће пљување.

— Ех, брате! Степанића мог нема! Каква штета! — чисто за себе прозбори кафеџика, заставши код врата са свим знацима најдубље пажње. — Какву ће лепу спасоносну речцу овај сад да каже, а зар ћу ја, женска страна, нешто разумети!

Рече па хитро искочи из собе.

*

На прегради беше једна пукотина; наслоних на њу око. Јуродивац је седео на клупи, леђима према мени окренут: могао сам да разазнам само његову, као десечана мерица огромну, чупаву главу, и широка, погрбљена леђа, сва у мокрим ритама.

Пред њим, на земљаном поду, клечаше нека слабодушна женска у старом, такође мокром, грађанском ћурчету, са црном повезачом, навученом преко очију. Она се мучила да свуче чизму с јуродивчеве ноге, прсти су јој клизали по блатњавој, клизавој кожи. Кафеџика стојаше поред ње са прекр-

штеним преко груди рукама, па је побожно погледала у „божјег човека". Овај је, као и пре, трабуњао некакве немуште речи.

Најзад жени у ћурчету пође за руком да некако о т к и н е чизму. Она умало што се на леђа не претури, али се одржа, па поче да скида и обојке јуродивога. Код чланка на једној нози указа се жива рана... Ја окренух главу.

— Заповедаш ли да те чајићем услужимо, роде мој? — зачу се ропски одан глас меанџикин.

— Шта ти то на памет паде! — одазва јој се јуродиви. — Грешно тело да мазимо!... Охо-хо! Море, све кости да му скрушимо... а она... „чај"! Ох, ох, драга бако, јак ли је још сатана у нама! На њега и глад, на њега и мраз, на њега и бездани небески, дажди поплавни, до костију продирући, а он, клетник, ништа! И даље живује! Не заборави дан Богородичина покрова! Па ће ти дати Бог, — много ће ти дати!

Меанџика чак јаукну од чуђења.

— Само ти мене слушај! Све дај, главу дај, последњу кошуљу подај! Макар ти и не искали, ти опет подај! Зашто Бог види. Њему не треба да кров са куће уклања — он и тако све види. Дао ти је, Милостивац, хлеба, па мећи га у пећ! А Он све види! Ви... и... ди... и! Јер чије је оно око у троугаонику... чије?

Домаћица се крадом прекрсти испод рупца на грудима.

— Древни наш душманин је... тврд и јак као камен адамант! А... да... мант! А... да... мант! — понови неколико пута јуродивац шкргућући зубима.

— Нека васкрсне Бог, и нек се разгубају злотвори Његови! Ја ћу све покојнике дозвати! Па ћу злотвору Његовом да кидишем. . . Ха-ха-ха! Их!

— Имате л' мало зејтина, — изговори други, једва чујан глас: — дајте ми да му рану превијем. . . чисту крпицу имам.

Ја опет погледах кроз пукотину: женска у ћурчету трудила се око болесне ноге јуродивчеве. . . „Магдалина!" — помислих ја.

— Одмах, одмах, голубице, — прозбори домаћица, па, ушавши код мене у собу, захити кашичицом уља из кандила пред иконом.

— Ко га то тамо двори? — запитах је ја.

— Па не знамо, баћушка, ко је. И она се, зар, спасава, — грехе откајава. А оно је, брате, свети човек — прави светитељ!

— Акулинушка, чедо моје мило, кћери моја љубезна, — понављаше међу тим јуродивац, па се наједном горко заплака.

Женска што је пред њим клечала подиже на њ своје очи. . . Боже мој, где ли сам ја видео те очи?

Домаћица јој приђе са кашичицом зејтина. Ова доврши своју операцију, па, дигавши се с пода, запита има л' ту где какав чист мутвачић, и малко сена. . . јер „Василије Никитић воли на сену санак да борави", — додаде она.

— Како не би било, Бог с вама. — одговори јој домаћица. — Изволи, роде мој, — обрати се она јуродивом: — осуши се, отпочини.

Онај зајеча, полако се дижући с клупе — гвоздене вериге до голог му тела опет звекнуше — па, окренувши се лицем према мени и потраживши оком

иконе, поче, далеко размахујући руком, да се „великим крстом” крсти.

Ја га одмах познадох: то беше онај исти мештанин Василије што ми је некад дочарао био мог покојног учитеља!

Црте му се нису много измениле; само што им је израз њихов дошао још необичнији, још страшнији... Доњи део подбулог лица беше сав у чупавој бради зарастао. Сав у ритама, прљав, задивљао, сад ми је изазивао одвратност, у већој мери но страх. Он престаде да се крсти, али је и даље бесмисленим погледом лутао по угловима, по поду, као да нешто очекује...

— Василије Никитићу, извол'те, — проговори, поклонивши му се, она жена у ћурчету.

Он наједном одмахну главом, па се окрену, али се спотаче, те умало што не паде... Сапутница му одмах прискочи, па га прихвати испод мишке. Судећи по гласу, и по стасу, она изгледаше још млада женска: лице јој се није могло видети.

— Акулинушка, сестро! — прозбори још једном јуродивац некаквим потресним гласом, па, широко зинувши и ударивши се у груди, зајеча потмулим јауком који му се са дна душе диже.

Обоје изађоше из собе одмах за домаћицом.

Ја легох на свој испровалићивани диван, па дуго размишљах о оном што сам видео. Мој магнетизер постаде коначно јуродивац. Ето куд га је окренула она сила коју је човек морао да осети и призна у њему!

*

Идућег јутра ја се спремих да отпутујем. Киша је лила као и јуче, али ја нисам могао пут даље одлагати. На лицу мог служитеља, који ми донесе да се умијем, лепршао је неки нарочит, уздржано-ироничан смех. Ја сам добро разумевао тај осмех; он је значио да је мој служитељ дознао нешто неповољно или чак ружно о „господи”. Он је очигледно горео од нестрпљења да ми то и саопшти.

— Но, шта имаш ново? — запитах га ја, најзад.

— Синоћњег јуродивца јесте л' изволели видети? — одмах проговори служитељ.

— Видео сам; па шта је даље?

— А јесте л' и другарку њихову видели?

— Видео сам и њу.

— Она је госпођица, властеоског рода.

— Како?

— Истину вам причам. Данас су ту неки купци отуд из Т... били — познали је. И презиме су јој помињали: само сам ја заборавио.

Мене као да муња обасја.

— Је л' тај јуродивац још ту, или је већ отишао? — запитах ја момка.

— Канда још није отишао. Малочас је седео под капијом и изводио такву неку мусуведу да то жив човек умом постићи не може. Боде га зоб — најео се — па се рита! У том он неку своју корист налази.

Мој служитељ је спадао у исти ред образованих дворских чипчија, као и Ардалион.

— Је л' и госпођица с њим?

— С њим је; и она дежура.

*

Ја изађох на улазне степене и угледах јуродивца. Он је седео на клупи пред капијом, па, одупревши се о њу обема длановима, клатио је десно и лево дубоко сагнуту главу, — ни узми, ни остави, дивља звер у кафезу. Густо прамење кудраве косе пало му беше на очи, па се и оно клатило с једне стране на другу, као и отромбољене му усне... Чудновато, скоро нечовечно мумлање испадало је из њих.

Сапутница његова тек што се беше умила из крчажића који је висио о једној мотки, и, не стигавши још да се повеже, прелазила је назад ка капији једном узаном дашчицом, пребаченом преко мутних барица од шталске пиштавине. Ја погледах на ту, сада са свих страна голу главу, па и нехотице пљеснух рукама од запрепашћења: преда мном беше Софија Б.

Она се брзо окрену, па се загледа у мене својим плавим, као и пре непомичним очима. Много је била измршавила, кожа јој огрубила па добила жућкастоцрвен пресенак препланулости; нос јој се истањио, а усне се оштрије оцртавале. Али није била поружнела; само се пређашњем, замишљено-изненађеном изразу сада придружио био други, одлучан, скоро смеон, усредсређено-усхићен израз. Од детињског на том лицу већ не беше ни трага остало.

Ја јој се приближих.

— Софија Владимировна, — ускликнух ја, — па зар сте то ви? У том оделу... у том друштву?...

Она уздрхта, још јаче се загледа у мене, као желећи да дозна ко је то сад ословљава, па, не одговоривши ми ни речи, просто одлете своме другару.

— Акулинушка, — поче он да баљезга, тешко уздахнувши, — греси наши, греси...

— Василије Никитићу, хајдемо одмах! Чујте, одмах, овога часа! — прозбори она, једном руком везујући мараму на главу, а другом хватајући јуродивца под лакат, — хајдемо, Василије Никитићу. Овде је опасно.

— Идем, роде мој, идем, — покорно јој одговори јуродиви, па, нагнувши се свим телом напред, диже се с клупе. — Чекај само овај ланчић да закачим...

Ја још једном приђох Софији, па јој се казах ко сам; почех да је молим да ме саслуша, да ми каже само једну реч; — указивах јој на пљусак који поче да лије као из кабла, замолих је да причува своје здравље, здравље свог друга, поменух и њеног оца... Но њу беше обузело некакво кобно, некакво немилосрдно одушевљење. Не обраћајући ни најмање пажњу на мене, она је полугласно, кратким, заповедним речима, гонила збуњеног јуродивца, опаса га, подвеза му његове вериге, натуче му на косу сукнену дечију капу са изломљеним штитом, тури му штаку у руку, пребаци и себи преко рамена упртњачу-торбу, па изађе с њим кроз капију на улицу...

Да је задржим, за то нисам имао права, а то не би ништа ни вредило; а на последњи мој очајни поклич она се чак и не осврну. Придржавајући „Божјег човека” под руку, она хитро и лако корачаше по црном уличном блатишту, и после неколико тренутака, кроз густу маглу магловитог јутра, кроз честу мрежу кише која се спустила, последњи

пут указаше се и ишчезоше оба обличја — јуродивца и Софије...

Савише за угао једне напред измакнуте куће, и ишчезоше занавек...

*

Вратих се у своју собу. Тешке мисли ме обузеше. Ништа нисам разумевао. Нисам могао да разумем како је могла тако лепо васпитана, млада, богата девојка да одбаци све и сва, родитељску кућу, породицу, познанике; манути руком на све навике, на све животне удобности, и све то — ради чега? Ради тога да пође за ћакнутим скитачем, да начини од себе његову робињу?

Ни на један часак није било могућно зауставити се на помисли да је повод таквој одлуци њеној била срдачна, макар и настрано упућена наклоност, љубав или страст...

Довољно је било само погледати на одвратну појаву „Божјег човека", па да човек одмах избаци сличну мисао из главе! Не, Софи је остала чиста; и, као што ми је једном рекла, за њу није постојало ништа нечисто.

Ја нисам разумевао поступак Софијин; али је нисам ни осуђивао, као што ни после нисам осуђивао друге наше девојке које су тако исто све жртвовале ономе што су о н е сматрале за истину у чем су оне гледале свој позив.

Ја нисам могао да не пожалим што је Софи пошла баш т и м путем; али одрећи јој своје дивљење, или да кажем и више: своје штовање, — то такође нисам могао. Није узалуд она говорила о са-

мопожртвовању, о понижавању... Код ње се речи нису разликовале ни одвајале од дела. Она је тражила наставника и вођу, и нашла га је... али у коме, Господе Боже!

Да, она се дала да је газе, да је сатиру ногама... Доцније сам некако дознао да је породици, најзад, пошло било за руком да пронађу одлуталу овцу и да је врате кући. Но код куће није била дуга века, и умрла је као усамљеница која ни с ким није беседила.

Мир нека је срцу твоме, јадни, загонетни створе! А Василије Никитић јамачно и до данас јуродствује; железно здравље таквих људи збиља поражава. Мањ ако га његова падавица не обори.

Баден-Баден, 1869.

Степски краљ Лир

— Превео Јован Максимовић —

Било нас је шесторица, скупљених једне зимње вечери код старог другара са универзитета. Реч се поведе о Шекспиру, о његовим типовима, — о том како су они дубоко и тачно захваћени из саме језгре човечанског бића. Нарочито смо се дивили њиховој животној истинитости, њиховој свакидашњости. Сваки је од нас могао да укаже и да именује оне Хамлете, Отеле, Фалстафе — (ове последње, додуше, само у могућности) — које је имао прилике да види.

— А ја сам вам, господо, — ускликну наш домаћин, човек већ у годинама, — ја сам вам познавао једног краља Лира!

— Како то? — запитасмо га.

— Па тако. Ето, ако хоћете, могу вам испричати.

— Па дела, причај.

И наш пријатељ поче одмах да прича.

I

„Све своје детињство, — поче он — и прву младост до својих петнаест година — ја сам провео у селу, на имању моје мајке, богате властеоке тверске губерније. Можда је, као најоштрији, најјачи утисак тога, сада већ далеког времена, остало у мом пам-

ћењу обличје нашег најближег суседа, неког Мартина Петровића Харлова. А тешко би се тај утисак и могао истрти и згладити: јер доцније у животу ја ни на шта слично том Харлову нисам наилазио.

Замислите себи човека раста џиновског! На огромном трупу стајала је, малко нахерена, без икаквог трага и знака врата, чудовишна глава. Читав навиљак вечно разбарушене, жуто-седе косе дизао се над њом, почињући мало те не од самих накострешених обрва. На широком површју модро-плавог, као огуљеног лица, стрчао је јак, чворугав нос, надуто су се бечиле ситне плаве очи, и отварала се уста, такође ситна, али крива, сва испуцана, исте боје као и остало лице.

Глас је из тих уста излазио, мада промукао, али необично снажан и праскав... Звук је његов подсећао на шкрипу гвоздених шипака кад се тресу у колима преко џомбовите калдрме — а говорио вам је Харлов баш као да би се на јакој ветрини преко провалије с неким довикивао.

Тешко би било рећи шта је управо изражавало лице Харловљево, толико је било пространо... Једним погледом га, неки пут, не можеш свега ни уочити! Али непријатно то лице није било — нека чак величина и понос читали се на њему, толико је оно било обилно и необично... Па какве су му руке биле, — прави јастуци! Какви прсти, какве ноге!

Сећам се, ја без неког респекта и страха нисам могао да погледам на задружна двоаршинска леђа Мартина Петровића, на његова рамена, налик

на млинске жрвње. Али су ме нарочито поражавале његове уши! Праве — лепиње: а образи су их тек само дизали и спуштали са обе стране...

На себи би Мартин Петровић имао — и зими и лети — доламу од зеленог сукна, опасану черкеским каишчићем, и лојем намазане чизме. Пошу око врата никад на њему нисам видео, а око чега би је и могао везати?

Дисао је отегнуто и тешко, као бик, али је ходио лако и нечујно. Могло се помислити да се тај човек стално бојао да ће, кад уђе у собу, све у њој испретурати и полупати, те се стога кретао опрезно, већином постранце, чисто прикрадајући се.

Снагу је имао збиља херкуловску, те га је стога народ у околини необично много ценио и штовао: наш народ још и данас осећа страхопоштовање пред јунацима. О Харлову су се чак читаве легенде начиниле: причало се да се он једном у шуми сукобио с медведом, и тешко те га није и надвладао; да, кад је једном на свом пчелињаку затекао туђег сељака, крадљивца, он га је заједно с колима и с коњем пребацио преко плота, и томе слично.

Сам Харлов се никад није разметао том својом снагом.

— „Што је моја десница благословена", — рекао би он, — „на то је била воља Божија!"

Он је био поносит: али се није поносио својом снагом, но својим властеоским положајем, пореклом, и својим умом-разумом.

— Наш род од Вшеђанина (тако је он изговарао реч: Швеђанин), од Вшеђанина Харлуса своје порекло води, — уверавао нас је он. — За време Ива-

на Васиљевића Тамног (ето вам кад је то још било!) дошао је он у Русију. И није пристао тај Вшеђанин Харлус да буде какав тамо чухонски[1] гроф — него је зажелео да буде росијским властелином, те је у златну књигу своје име записао. Ето вам, откуд смо потекли ми, Харлови!... И из истог тог узрока сви се ми, Харлови, рађамо плави, очима светли и ведри, а лицем чисти!

— Па, Мартине Петровићу, — покушах ја једном да му приметим, — Иван Васиљевић Тамни никад није ни постојао, него је постојао Иван Васиљевић Грозни. А Тамним су назвали кнеза Василија Васиљевића.

— Хајд не причај! — спокојно би ми одговорио Харлов: — треба да знаш да кад ја кажем, значи да је тако!

Једном га моја мама некако у очи похвали због његове, збиља, необичне несебичности.

— Ех, Наталија Николајевна! — прозбори он скоро љутито: — нашли сте за шта да ме хвалите! Па ми, властела и господа, и не смемо иначе; да се никаква тамо бараба, какав ћата, подвластан човек не дрзне ни да помисли о нама нешто лоше и нечасно! Ја, Харлов, ено вам откуд своје порекло и име водим... (ту он указа прстом врло високо изнад себе у плафон)... па зар ја наопако да на част и углед не пазим?! Та како би тако што могућно било?!

Други пут опет надари ђаво једног високог чиновника који је био наш гост, да се мало прошегачи

[1] Фински. — Прим. прев.

са Мартином Петровићем. Овај некако опет помену свог пра-прадеда „Вшеђанина" Харлуса који је некад дошао у Русију...

— Је л' за време цара Радована? — прекиде га великодостојник.

— Не, није за цара Радована него за владе Ивана Васиљевића Тамног.

— А ја, видите ли, мислим да је род ваш далеко стародревнији, те да иде чак до препотопских времена, кад је на свету још мастодоната и мегалогерија било...

Ти учени називи били су потпуно непознати нашем Мартину Петровићу; но он ипак одмах осети да би овај велики господин да се шегачи с њим.

— Може бити, — набрекну он на госта, — наш род је, збиља, много стар: у оно време, кад је мој пра-прадед у Москву дошао, живела је у њој једна будалчина, ништа лошија од вашег превасходства, а такви се зевзеци само једном у хиљаду година рађају.

Велики господин сав позелене, а Харлов одмаху главом назад, истури браду, фркну, диже се и оде... После два три дана ето ти га опет код нас. Мама поче да га коре.

— То му је за памет, господарко, — прекиде је Харлов: — нек не срља као слеп. Прво питај с ким имаш посла. Млад је он и зелен, треба му нос убрисати.

Тај велики господин је био скоро једних година са Харловом; али овај џин је био навикао да све људе сматра за недорасле. Много се у себе уздао, и никога се на свету није бојао.

— Зар мени неко шта може? Где је тај човек на свету? — питао би он, па би наједном почео да се кикоће кратким, али громким смехом.

II

Моја мајка је веома пазила и бирала с ким ће да се упознаје, но Харлова је примала од свег срца и за много шта би му кроз прсте прогледала: он јој је, пре двадесет пет година, спасао живот, задржавши њене кочије на ивици дубоког понора у који су се њени коњи већ били сурвали. Конопци и ждрепчаници се покидаше, но Мартин Петровић не пусти из руку точак који је стигао био да дохвати — мада му је крв испод ноката шиктала.

Моја мајка га је и оженила: дала је за њега своју седамнаестогодишњу храњеницу, у њеном дому одраслу. Њему је тада било четрдесет година. Жена Мартина Петровића била је слабуњава, — причају да ју је он, после венчања, на длану у свој дом унео, — и с њим није дуго поживела. Али му је родила две кћери.

Моја мати је и после њене смрти указивала покровитељство Мартину Петровићу: она је сместила старију му кћер у губернијски пансион, затим јој нашла младожењу — и већ је и за млађу имала другог на очима.

Харлов је био ваљан економ, земље је имао око триста десетина, па је своје имање мало по мало у добро стање довео, а како су га сељаци слушали и вољно му радили — о том и да не говоримо!

Због своје гојазности, Харлов скоро никад није ишао пешке: „земља га није држала". Он би се

свуда возио на снисским лаким дрошкама и сам би терао коња, мршаву, матору кобилу са ожиљком од ране на плећки: ту је рану она добила у битки на Бородину, под наредником каваљеријског пука.

Та кобила је стално храмала некако на све четири ноге уједаред; кораком ићи није могла, него би само потскакујући каскала. Пасла је штавољ и пелен наувратинама, што ја ни код једног коња нисам опажао. Сећам се, ја никад нисам могао да разумем како је могла таква рага да вуче онакав страшан терет. Не смем ни да поновим колико се пудова рачунало да има наш сусед.

Иза леђа Мартина Петровића возило се на лаким дрошкама његово црномањасто слушче — козачић — Максимка. Прибивши се свим телом и лицем уз свог господина и одупирући се босим ногама о задњу осовину кочија, он је изгледао као неки листић или црвић који је случајно пао на исполински труп што се пред њим дизао.

То исто слушче је једном недељно бријало Мартина Петровића. Да би извео ту операцију, он би се, тако причају, пео на сто; неке шаљивчине су уверавали да је он морао да трчи око браде свога господара.

Харлов није волео дуго код куће да се задржава, те смо га стога често могли видети где се вози на свом вечно једном те једном екипажу, са уздама у једној руци (другом се он ирошки, изврнувши и истуривши лакат, одупирао о колено), са омањим старим качкетом на врх главе. Он је ведровољно гледао око себе својим медвеђим очицама, довикивао би громовним гласом понеку реч сваком сељаку,

занаглији, трговцу, које би на путу срео. Поповима, које очима није могао да види, добацивао би стално свакојаке масне изразе, а једном, стигавши ме (ја бејах пошао с пушком да се мало прођем), тако заплаши виком зеца који се беше крај пута шћућурио, да ми је до ноћи у ушима звонило.

III

Мајка би моја, као што рекох, свесрдно примала и дочекивала Мартина Петровића. Она је знала какво је дубоко поштовање осећао он према њеној личности.

„Права властеока! Госпођа! Наше горе лист!" — тако се он о њој изражавао.

Он ју је волео као своју добротворку, а она је опет у њему гледала оданог јој дива који се ни часа не би колебао да за њу сам на читаву руљу мужика кидише: — па мада се није предвиђала чак ни могућност неког таквог судара, ипак, по појмовима мајкиним, како је била без мужа (она је рано остала удова), такав заштитник, као што беше Мартин Петровић, није никад на одмет. Осим тога, он је био човек искрен и отворен, ником се није улагивао, новац на зајам није тражио, вотку није пио — а ни глуп није био, мада скоро никаквих школа није имао.

Кад се једном одлучила била да напише тестаменат, она позва њега за сведока, а он се нарочито одвезао кући по наочари, без којих писати није могао. Па баш и с наочарима на носу он је с тешком муком, шмркајући и зној са чела бришући, успео да нацрта свој чин, име и презиме, при чем су му слова испадала огромна, четвртаста, са старинским скра-

ћеницама и увојцима. А свршивши своје дело, изјави да је уморан, и да је њему — а писати, а буве 'ватати — „један и исти враг".

Да, моја мајка га је много ценила ... али даље од трпезарије њега код нас нису пуштали. Јер нека јака дува је од њега ишла: осећао се мирис земље, шумске суховине, барског муља.

„Као да је бикове по риту вијао!" — уверавала је моја стара дадиља.

За ручак би Мартину Петровићу постављали у углу засебан сто — он се на то не би налазио увређен: тако је бар био комотнији при јелу: а јео је, како, ја мислим, нико још од времена једнооког џина Полифема није јео.

За њега би се увек, на самом почетку ручка, спремио, ради сигурности, лонац каше од једно три оке. „Иначе ћеш ти више од мене појести!" шалила би се моја мајка. — „Па више ћу и појести, него шта!" — одговарао би јој Мартин Петровић, добродушно се смешећи.

Мајка је волела да слуша његове погледе и разлагања о неком пољопривредном предмету: али дуго није могла да издржи његов громовит глас.

— Ама шта је то с тобом! — клицала би она: — требало би да се лечиш, брате! Оглувићу од те твоје пусте гласине!

— Наталија Николајевна! Добротворе мој! — одговарао би јој обично Мартин Петровић. — Па ја нисам господар од свог грла. А и какав би ту лек нешто могао учинити? Него — ево — сад ћу мало и да поћутим.

И збиља, никакав лек не би ништа могао с Мартином Петровићем учинити. А он никад није ни био болестан.

Причати није знао, а није ни марио за причање. „Од дугог говора човек се задува", — примећивао би он са прекором. Само кад бисмо некако навели на дванаесту годину[1] (он је служио у последњој одбрани и добио бронзану медаљу, коју би о празницима носио на владимирској трачици), кад би га почели да питају о Французима, — он би нам причао понеке анекдоте, премда би при том стално тврдио да никакви Французи, прави, нису тада у Русију ни дошли, него тако . . . које какве гладнице дотрчале да се наједу, да пале и пљачкају, и да је он лично многима од тих адраповаца, кад би их негде у шуми нашао, „намецао леђа".

IV

А међутим, и на тог несавладљивог, у себе поузданог дива наилазили су тренутци сете и тешких мисли. Без икаквог видног повода, он би тек наједном почињао да се тешко осећа; затварао би се сам у собу, па би тамо брујао — збиља брујао, као читав пчелињи рој; или би дозивао свог „козачића" — слушче Максимку, па би му наређивао или да му чита на глас из једне, залутале у његову кућу књиге распарчаног Новиковљевог „Одмарајућег се Трудољупца", — или да му пева.

[1] Тј. 1812-ту годину: Наполеонов поход и пропаст у Русији.

А Максимка, који је, чудном игром случаја, знао да чита, сричући на слогове, — лаћао би се са обичним пресецањем речи и смешним премештањем нагласка — узвикује реченице, на форму ове: — „али човек страстан изно-си из овог празног места које он на-лази у стварима, сасвим противне по-следице. Свака ствар за себе, говори он, није кадра да ме учи-ни срећним!" — и т. д., или би отегао оним нај-најтањим гласком сетну-невеселу песмицу у којој му се могло разабрати само: „И . . . и . . . е . . . и . . . Ааа . . . ска! . . . О . . . у . . . -би . . . и . . . и . . . и . . . ла!"

А Мартин Петровић би махао главом, жалио се на таштину и пропадљивост свега на свету; на то како ће све отићи устаман, увенуће као трава; минуће све што постоји — и неће га бити!

Наишао је негде на неку слику: на њој је била свећа на коју са свих страна дувају ветрине; доле је био потпис: „овакав је живот човеков!" Врло му се допала та слика, па ју је обесио на зид у свом кабинету. Али у обично — не меланхолично — време, извргао би је лицем према зиду, да га не растужује.

Харлов, тај колос, бојао се смрти! Али религији, молитвама он, чак ни у нападу меланхолије, није радо прибегавао: он се и ту више уздао у своју сопствену памет. Неке нарочите побожности код њега није било; у цркви се ретко виђао. Додуше, он је говорио да у цркву не иде тобоже из тог узрока што се, по размерима свога тела, бојао да не истисне све напоље.

Његови наступи меланхолије би се обично свршавали тим што би Мартин Петровић почињао да зви-

жди — па би тек наједном својим громовитим гласом наредио да му прежу у кочије, па се дигне куд било у суседство, јуначки и изазивно тресући слободном руком изнад штита од качкета, као да би тим целом свету да довикне: сви сте ми ви опет сићушни и незнатни, — море ми је опет — до колена!

Одједном рећи — прави Рус!

V

Атлети и јуначине, слични Мартину Петровићу, већином су флегматици; он би се, напротив, лако наљутио и плануо. Нарочито га је из стрпљења изводио брат покојне његове жене, неки Бичков, који је, пола у улози дворског будале, пола из милости прихваћеног, нашао склоништа у нашој кући. Још у раном детињству неко му даде име Сувенир, те је тако за све нас остао Сувенир, чак и за слуге који су му, додуше, одавали частословљавајући га као — Сувенира Тимофејића.

Правог свог имена он канда ни сам није знао. То беше човек мизеран, од свију презиран: једном речи, готован и чанколиз. На једној страни вилица није имао ниједног зуба, те му је његово сићушно, збрчкано лице изгледало искривљено. Свуда се незван трпао: и у девојачку се собу увуче, или у канцеларију, у селу код попова, или кмету у кућу; одасвуд га гоне, а он се само јежи, жмирка својим косим очима — али и смех му је бедан и никакав: као да воду из staклета испљускује.

Увек ми се чинило: кад би Сувенир имао пара, из њега би изашао најскрнавнији, најпоганији човек, неморалан, зао, чак звер. А овако му је нокте си-

ротиња сасекла. Пиће је добијао само о празницима. Одевали су га прилично, по наредби моје матере, јер би јој он увече при пикету или бостону, кад нема кога другог, друштво правио.

Сувенир би непрестано понављао: „Са' ћу ја то, са' ћу ја". — „Ама шта ти је то „с а ' ћ у"?" — запита љутито моја мати.

Он одмах одбаци руке за леђа, скуњи се па тепа: „Како заповедате!"

Иза врата ослушкивати, сплеткарити, а што му је главно: заједати — друге бриге и занимања он није имао — и заједао је свет тако баш као да је имао право на то, баш као да се целом свету за нешто светио.

Мартина Петровића је звао „братом", и страшно му је досађивао.

— А зашто сте ви сеју Маргариту Тимофејевну у гроб отерали? — нападао га је он, вртећи се пред њим и церекајући се.

Једном је Мартин Петровић седео у билијарској, хладовној соби, у којој никад нико ниједне муве није виђао — а коју је наш сусед, непријатељ оморине и сунца, стога веома волео. Седео је између зида и билијара. Сувенир се смуцао око његове „телесине", задиркивао га; бекељио се на њ . . . Мартин Петровић хтеде да га одгурне — па измахну обема рукама, испред себе. Срећа Сувенирова те стиже да отскочи — дланови његовог „брата" ударише се са билијаром — и тешки сеоски билијар одлете са свих шест завртњева . . .

У какву би се лепињу претворио Сувенир да је доспео у те атлетске руке!

VI

Ја сам одавна био радознао да видим како ли је своје лично насеље удесио Мартин Петровић, како ли мора да изгледа његова кућа. Једном му се понудих да га на коњу отпратим до Јескова (тако се звало његово имање).

— Гледај га! 'Оћеш да видиш моју државу, — прозбори Мартин Петровић. — Па изволи! И башту ћу ти показати, и дом, и гумно — и све. У мене ти има сваког добра на свету.

Те тако одосмо. Од нашег села до Јескова рачунало се свега три врсте.

— Ето то ти је моја кнежина! — загрме наједном Мартин Петровић, трудећи се да окрене своју непомичну главу и ширећи руке и десно и лево. — Све је то моје.

Властеоство се Харловљево налазило на вршини положитог брега; доле, према омањем рибњаку, ређало се неколико трошних сељачких уџерица. Крај рибњака, на клупи, једна старица у клечаним скутима лупала је пратљачом по згужваном рубљу.

— О, Аксита! — рикну на њу Мартин Петровић, али тако да читаво јато врана прну са суседног овсишта у облаке... — Чичи своме гаће переш?

Стара се окрену и до појаса поклони.

— Перемо, баћушка, да шта ћемо, — зачу се њен слаб глас.

— Наравно. Ето, погледај, — настави Мартин Петровић, касајући поред оронулог плота, — ово је моја конопља; а она тамо — сељачка; разлику видиш? А ово ти је мој воћњак; те јабуке сам све ја сам својом руком садио, и оне врбе — такође. А

пре ту ни дрвета није било. Тако ћеш и ти — зато сад гледај па учи.

Свратисмо у двориште, ограђено тарабом. Одмах се спрам капије дизало стародревно кућно крило са сламним кровом; са стране стојало је друго крило, новије, и са мајушним мецанином — али и оно на „кокошијим ножицама”.

— Ето и ту можеш да се поучиш, — прозбори Харлов, — видиш ли у каквој су страћари очеви наши живели; а јаком погледај какве сам ја дворе себи саградио?

А и ти његови „двори” су личили на кућицу од карата.

Пет шест паса, један од другог чупавији и ружнији, заарлукаше кад нас осетише.

— Чобански! — примети Мартин Петровић. — Прави кримски! Шибе, не било вас! Гле како се склептали — као курјаци!

На степенима новог дома указа се један младић у дугом нанкинском балахону, муж старије кћери Мартина Петровића. Вешто прискочивши до кочија, он пажљиво придржа испод лакта таста који је силазио — па чак учини једном руком као да ће да прихвати и џиновску ногу коју онај, нагнувши се напред трупом и захукавши се, умало што преко седишта не пребаци. Затим поможе и мени да сјашем с коња.

— Ана! — ускликну Харлов: — Наталије Николајевне синчић изволео код нас. Лепо да ми га дочекате и част му укажете. А где је Јевлампијушка? (Ана му је била старија, Јевлампија млађа кћи).

— Није код куће; отишла у поље да набере киту

различка, — одазва се Ана, промоливши се кроз прозор на врата.

— Има ли сира? — запита Харлов.

— Има.

— А скорупа?

— Има и скорупа.

— Овамо с њим на сто, а ја ћу дотле да им кабинет покажем. — Извол'те овамо, овамо, — додаде он, окренувши се мени и зовући ме кажипрстом. Сад, у његовој кући, није ми више „ти” говорио: домаћин треба да је пристојан. Поведе ме ходником.

— Ето где вам ја боравим, — прозбори он, коракнувши постранце преко прага широких врата, — а ево и мог кабинета. Извол'те!

Показа се да је тај кабинет једна велика соба, немалтерисана и скоро празна. По зидовима, по несиметрично побијеним ексерима, висиле су две нагајке, тророг из боје изашао шешир, пушка двоцевка, сабље, некакав чудан коњски ам са бакарним плочама, и слика која је приказивала запаљену свећу изложену ветровима. У једном углу је стојао некакав дрвени диван, покривен шареницом. Читави ројеви мува зундарали су испод плафона; иначе је у соби било хладно; само се тешко осећао онај нарочит шумски мирис који је Мартина Петровића свуда пратио.

— Но — ваља л' мој кабинет? — запита ме Харлов.

— Не мож' бити бољи.

— Погледај само — тамо ми виси холандски ам, — настави Харлов, враћајући се опет на „ти”. —

Диван ам! С Чивутином сам се трампио. Погледај га само!

— Добар ам.

— Врло практичан! Омириши га само! Каква је то кожа! — Ја омирисах ам. Од њега се осећао ужежен рибљи зејтин — и ништа више.

— Па седите — ето ту на столици, будите ми мио гост, — прозбори Харлов, па се и сам спусти на диван и као да задрема, зажмури, чак поче и да рче. Ја се ћутећи загледах у њега и нисам довољно могао да му се надивим: грдосија — и ништа друго! Он се наједном трже.

— Ана! — развика се он, а при том му се његов огроман трбух диже и спусти, као талас на мору: — шта је то, брате, с тобом? Зар ти не чујеш?

— Све је готово, баћушка, само извол'те, — разлегну се глас његове кћери.

Ја сам се у себи чудио брзини са којом су се извршивале заповести Мартина Петровића, па пођох затим у салон, где на столу, покривеном црвеним чаршавом са белим шарама, већ беше спремљена закуска: сир, скоруп, пшенични хлеб, чак и ситан шећер са сувим грожђем.

Док сам се ја борио са сиром, Мартин Петровић, љубазно промумлавши: „Ручај, синовче, ручај, соколе, не замерај сеоском јестиву", — опет седе у угао, па опет као да задрема.

Преда мном је непомично, са обореним очима, стојала Ана Мартиновна, а кроз прозор сам могао да видим како је њен муж шетао, водао по дворишту мог јахаћег коња, сопственим рукама тарући и гладећи ланчић од жвала.

VII

Моја мајка није трпела старију кћер Харловљеву. Више пута би рекла да је охола. Та Ана Мартиновна скоро никад није ни долазила до нас, да мајци укаже част и поштовање, и, у присуству моје матере, држала се укочено и хладно, мада се маминим добротом и заузимањем школована у пансиону, па и удала, и на дан венчања добила од ње хиљаду рубаља, и жут турски шал, истина, већ мало ношен.

То беше жена средњег раста, сувоњава, врло жива и окретна, са смеђом, густом косом, са лепим црномањастим лицем, са кога су малко чудновато, али пријатно сијале бледо-плаве, узане очи. Нос је имала прав и фини, усне танке а браду малко зашиљену.

Сваки ко би је видео јамачно би помислио: „Гле, каква си ти паметница и — пакосница!” — И крај свега тога на њој је било нешто врло привлачно; чак тамни младежи, расути као ељдина зрнца по лицу јој, лепо су јој стајали и појачавали су осећање што га је она изазивала.

Туривши под мараму руке, она ме је крадом — одозго на ниже (ја сам седео, а она је стојала) — погледала. Неки зао осмех прелазио је преко њених усана, преко образа, у сенци дугих трепавица.

„Ах ти,. размажени господичићу!” — баш као да ми је говорио тај њен осмех.

Сваки пут, кад би дисала, ноздрве су јој се лако шириле — и то је било малко чудновато; но ипак, мени се чинило да, кад би ме заволела та Ана Мартиновна, или кад би само хтела да ме пољуби тим

својим тананим, чисто грубим уснама — ја бих од усхићења до таваница потскочио.

Ја сам знао да је она била врло строга и тачна, да су је се сеоске жене и девојке као ватре бојале — али шта мари! Ана Мартиновна је потајно узбуђивала моју уобразиљу... Уосталом, ја тада тек што сам био навршио петнаест година, — а у тим годинама...

Мартин Петровић се опет прену иза сна.

— Ана! — викну он: — отсвирај нам нешто на клавиру... Млада господа то воле.

Ја се осврнух: у соби збиља стојаше нека жалосна прилика клавира.

— Разумем, баћушка, — одговори Ана Мартиновна. — Само, шта да им свирам? Њих то неће занимати.

— Па што сам те онда школовао у пансиону?

— Све сам поборавила... а и жице се испрекидале.

Глас је у Ане Мартиновне био веома пријатан, звонак и чисто жалбен... на форму оног што бива у птица грабљивица.

— Но, — изговори Мартин Петровић па се замисли. — Но, — поче он опет: — а је л' по вољи гумно да видите. Валођка ће вас одвести! — Еј, Валођка! — викну он своме зету, који је непрестано по дворишту с мојим коњем ходао, — одведи их до гумна... и уопште... покажи наш домазлук. А ја морам мало да отспавам. Да! Срећан вам останак!

Он изађе напоље, а ја за њим. Ана Мартиновна одмах поче брзо и чисто љутито да успрема сто. На прагу од врата ја се окренух и поклоних јој се; но

она баш као да и не примети мој поздрав, само се опет осмехну, али још пакосније но малочас.

Ја узех од Харловљевог зета свог коња па га поведох за узду. Пођосмо заједно на гумно, — али како тамо ништа нарочито не пронађосмо, а при том он у мени, као у младом дечку, није ни могао претпостављати неку велику љубав према економији, — то се ми вратисмо преко воћњака на друм.

VIII

Ја сам добро познавао тог Харловљевог зета: звао се Сљоткин, Владимир Владимировић. Он је био сироче, син незнатног чиновничића, пуномоћника моје матере, и њен васпитаник. Прво је био дат у школу нашег округа, после је ступио у нашу „Баштинску канцеларију", затим га записаше на службу по државним магацинима, а најзад га оженише ћерком Мартина Петровића.

Моја мати га је звала Чифучетом, и он је, збиља, својом кудравом главом, својим црним и вечно влажним, као кувана шљива, очима, својим орловским носом и широким броћастим уснама, потсећао на јеврејски тип; само му је боја коже била бела, и био је уопште прилично леп млад човек.

По нарави је био услужан, но само док не би био у питању његов лични интерес. Иначе би се очас збунио због своје пусте грабљивости, па би чак и до суза долазио. Због каквих трица готов је био цео дан богорадити и кукати, сто пута потсећати на дато му обећање, и наћи се горко увређен и цвилити ако му се оно одмах не испуни.

Волео је да луња пољем с пушком; па кад би му се десило да улови зеца или патку, он би са нарочитим осећањем трпао свој плен у ловачку торбу, говорећи:

„А сад, брате, батали! Јаком ћеш ти мене да послужиш!"

— Добро вам ово коњче, — проговори он својим тепавим гласом, помажући ми да се попнем на седло. — Е, таки да ми је коњ! Али куд ћу ја! Немам ја те среће. Кад бисте мајку вашу замолили... да је потсетите.

— А је л' вам обећала?

— Ех да је обећала! Није; но ја сам рачунао да би она, по великој својој дарежљивости...

— Па што се Мартину Петровићу не обратите?

— Мартину Петровићу! — понови отегнуто Сљоткин. — Па њему је — а ја, а какво било ништавно слушче Максима, свеједно. Бедан је и јадан наш живот под његовим кровом, и никакве пажње ни награде не видимо ми од њега за сав наш труд.

— Та шта говорите!

— Тако ми Бога! Кад он једном рекне: „моја је реч света", то као да је на пању отсекао. Молио га, не молио — свеједно ти је. А и Ани Мартиновној, мојој супрузи, не указује се онака пажња као њеној сестри Јевлампији Мартиновној.

— Ах, Господе Боже мој, — шта је ово наопако! — прекиде он сам себе, па очајно пљесну рукама. — Погледајте само! Читаву десечану мерицу овса, нашег овса, некакав несретник нам покосио. Шта велите на то? Е па живи ти сад ту! Разбојници, арамије! Ето, право имају они што кажу: не веруј Је-

скову, Бескову, Јерину, Бјелину! (Тако су се звала четири околна села). Ах, ах, шта је то у зао час! Та то је за читаво подруг, па чак и за два рубља штете!

У гласу Сљоткиновом се скоро јецање чуло. Ја ободох коња па одлетех да не слушам његову кукњаву.

Но вапаји Сљоткинови још долетаху до мог слуха, кад се наједном, на друмском савијутку, сукобих са том истом другом кћери Харловљевом, Јевлампијом, која је, по речима Ане Мартиновне, отишла била у поље да набере различка.

Пун венац тога цвећа вио јој се око главе. Поклонисмо се једно другом ћутећи.

И Јевлампија је била доста лепа девојка, исто као и сестра јој, али само на други начин. Раста је била високог, пуног; све је на њој било велико: и глава, и ноге, и руке, и као снег бели зуби, а нарочито очи, рељефне, са павлаком, загасито плаве, као бисерје. Све је на њој било чак монументално (није узалуд она била Мартина Петровића кћи), али лепо.

Своју плаву бујну косу просто није знала куд да дене, па би је трипут око темена обмотавала. Уста су јој била дивна, свежа као ружица, малинине боје, и кад би говорила, средина горњеуснице би јој се врло мило дизала. Али у погледу њених огромних очију било је нешто дивљачно и скоро сурово.

„Слободарка, козачка крв", — тако би за њу говорио Мартин Петровић.

Ја сам је се прибојавао... Мене је та достојанствена лепотица потсећала на њеног оца.

Одјахах још мало даље па чух како је запевала једначитим, снажним, малко оштрим, правим сељачким гласом. Затим наједном умукну. Ја се осврнух па је са врхунца брега угледах где стоји поред Харловљевог зета пред покошеним парчетом овсишта. Онај је млатарао рукама и показивао јој, а она се није покренула.

Сунце је обасјавало њену високу појаву и јарко се плавио венац од различака на њеној глави.

IX

Ја сам вам, канда, већ говорио, господо, да је моја мајка и за ту другу Харловљеву кћер уочила и спремила била младожењу. То беше један од најсиромашнијих суседа, армијски мајор у оставци, Житков, Гаврило Фјодулић, човек већ у годинама, и као што се он сам, не без неке таштине, и чисто препоручујући вам се, сам о себи изражавао: „човек који је и на ситу и на решету био".

Био је слабо писмен и приглуп, али се потајно надао да ће се једног дана наћи код моје мајке као ишпан, јер је он себе сматрао за „делатника — извршиоца".

„Да тражите од мене друго шта, то ћу ја и тако и тако, али зубе геаку избројати — у том вам се послу ја до танчина разумевам" — говорио би он, скоро шкрипећи сопственим зубима: — „јер сам ја то научио, — објашњавао је он, — у пређашњој мојој дужности."

Да је тај Житков био мало мање глуп, он би лако могао увидети да доспети код моје матере за ишпана није било за њега никаквих изгледа, јер би се у

том случају морало наћи неко друго добро место за тадашњег нашег ишпана, неког Квицинског, веома карактерног, способног Пољака, у коме је моја мати имала потпуно поверење.

Лице је Житковљево било дугуљасто, коњско; све је било зарасло у прашњаво-плавим маљама, чак и образи испод очију су били сасвим зарасли. У највећим мразевима оно би све било покривено силним знојем, као неком росом.

Чим би угледао моју матер, он би се одмах укочио и као проштац истегао, глава би почела да му се тресе од усрдности, огромне ручерде би лупкале по бедрима, и сва појава као да је вапила:

„Заповедај само — па ћу ти на шта хоћеш полетети!"

Моја мати се није варала у погледу његових способности, што јој, међутим, није сметало да се ипак брине о његовој женидби са Јевлампијом.

— Само, хоћеш ли моћи ти с оним змајем од девојке на крај изаћи, роде мој? — запита га она једном.

Житков се самозадовољно осмехну.

— Ама молим вас, Наталија Николајевна! Читаву сам чету ја у реду држао, као на нокту су ми ишли, па зар то... Ама ово је ситница — ништа лакше.

— Оно је чета, роде мој, а ово је девојка властеоског рода и племена, женска страна, — примети моја мати незадовољно.

— Молим вас! Наталија Николајевна! — опет ускликну Житков. — Све смо ми то у стању да разумемо. Једном речи: господско дете, нежна особа.

— Но! — одлучи, најзад, мати. — Само знај: Јевлампија неће дати да се с њом неко титра! Та не зна за шалу!

X

Једном, ствар је била јуна месеца, дан се клонио к вечеру — служитељ нам јави да је дошао Мартин Петровић. Моја се мати мало зачуди: ми га, додуше, већ недељу дана нисмо видели, али он тако касно никад није долазио.

— Нешто се морало десити! — ускликну мати полугласно.

На лицу Мартина Петровића, кад је упао у собу и одмах се спустио на столицу крај врата, видео се такав израз, оно је било тако замишљено, па чак и бледо, да моја мати и нехотице понови свој усклик.

Мартин Петровић се загледа у њу својим малим очима, поћута, тешко уздахну, опет поћута, па изјави, најзад, да је дошао по једној ствари... која је такве природе да из узрока...

Промрмљавши те невезане речи, он се наједном диже па изађе.

Мати зазвони, нареди ушавшем лакеју да одмах стигне и неизоставно врати Мартина Петровића, али овај беше већ стигао да седне у своја кола и да оде.

Сутрадан је моја мати, коју су чудан поступак Мартина Петровића и необичан израз његовог лица подједнако били изненадили, па чак и забринули, хтела већ да му пошље нарочитог човека, кад се он и сам појави пред њом. Овога пута је био спокојнији.

— Говори, баћушка, говори, — ускликну мати, чим га је опет угледала, — шта је то с тобом? Ја сам, бога ми, синоћ помислила: Господе! — помислих ја — да није наш старац шенуо памећу?

— Нисам ја шенуо, госпо, разумом својим, — одговараше Мартин Петровић: — нисам ја тај човек. Него ми је потреба да се с вама посаветујем.

— О чем?

— Само се сумњам да вам ово не буде непријатно?

— Казуј, казуј, роде мој, али само што простије. Не узнемируј ме! И какво ти је то твоје „сумњам се"! Говори, брате, људски. Или је зар опет меланхолија на тебе наишла?

Харлов се натушти.

— Не, није меланхолија, она на мене кад се месец мења наилази. Него допустите да вас запитам, госпођо, шта ви мислите о смрти?

Моја мајка се запрепасти.

— О чем?

— О смрти. Може ли смрт кога било на овом свету поштедети?

— Шта ти опет сад у главу дуну, роде мој? Ко је између нас бесмртан? Јер ето, куд ћеш већег и жешћег дива но што си ти, па и теби крај мора доћи.

— Доћи ће, ох, доћи ће! —прихвати Харлов па обори главу. — Десило ми се у сну једно маштање, неко претсказање... — отеже он најзад.

— Шта кажеш? — прекиде га мајка.

— Снено маштање, — понови он. — Јер ја сам сновидац, визионар.

— Ти?

— Ја, ја! Зар нисте знали? — Харлов уздахну. — Но, па ето вам... Легнем вам ја, госпођо, пре недељу дана, а баш уочи Петровских поклада; легнем после ручка да се мало одморим. Но... и заспах! И видим, као да ми у собу наједном бану неко врано ждребе. Па се то ждребе разигра, и поче зубе да кези. А ждребе врано као бумбар.

Харлов ућута.

— Но, па? — проговори мати.

— Па кад се обрну то исто ждребе, па кад се ритну... довати ме у леви лакат, баш где жила пролази!... Пробудим се, а моја вам се рука укочила, па ни мрднути, и лева нога исто. Е рекох — ово је капља: сташе жмарци низ леђа да ми миле... још ми се ни сад нису смирили. Чим отворим песницу, а они се разиграју.

— Па ти си то, Мартине Петровићу, морао незгодно на руку лећи.

— Не, госпођо. Немојте тако да говорите! То је мени опомена... Значи, дошао ми је крај!...

— Иди молим те! — поче већ мајка.

— Опомена! Спремај се, вели, човече! И стога ја, госпођо, ево шта бих хтео да вам кажем и наручим, ни мало не оклевајући. Не желећи, — развика се наједном Харлов, — да ме смрт затече кад јој се не надам, ја сам овако одлучио у мојој глави: да поделим сад одмах, док сам још жив и здрав, своје имање између мојих кћери, Ане и Јевлампије, — онако како ми то Бог на душу пошље.

Ту Мартин Петровић застаде, јекну и додаде:

— Ни часа не часећи.

— Лепо. То ти је паметна ствар, — примети моја мајка; — само, ја мислим, не мораш се баш тако журити.

— Па пошто ја желим у овој ствари, — настави Харлов још више повисивши глас, — да очувам потребан ред и законитост, то најпокорније молим вашег синчића, Дмитрија Сјемјоновића, — вас ја, гопођо, узнемиравати не смем, — молим истог синчића, Дмитрија Сјемјоновића, а већ сроднику мом Бичкову ја то у прву дужност урачунавам — да при извршењу формалног акта и увођења мојих двеју кћери, Ане удате, и Јевлампије, девице — присуствује. Који акт ће бити на снагу произведен прекосутра, у дванаестом часу пре подне, на сопственом мом имању Јескову, Козјуљкину такође, при учешћу ималаца власти и чинова, који су већ и позвати.

Мартин Петровић једва доврши тај очигледно напамет научен и честим уздасима прекидан говор... Баш као да му је ваздуха у грудима недостајало: побледело му лице опет поцрвене, и он неколико пута обриса с њега знoј.

— А ти си већ саставио деобни акт? — запита га моја мајка. — Па кад брже ти то уради?

— Стигао сам... ох! Ни пио, ни јео нисам...

— Јеси л' сам писао?

— Валођка ми је... ох! помагао.

— И молбу си предао?

— Предао сам, и суд је одобрио, и окружном суду наређено, и привременом оделењу земског суда... ох!... да присуствује наређено.

Моја мати се осмехну.

— Па ти си то, Мартине Петровићу, већ сасвим,

као што му следује, наредио, — и како брзо! Значи, ниси паре жалио?

— Нисам жалио, госпођо!

— Па лепо. А велиш да си рад са мном да се посаветујеш. Најпосле, не браним, нек иде Мићењка; па ћу и Сувенира с њим пустити, и Квицинском ћу рећи ... А Гаврилу Фјодулића ниси звао?

— Гаврила Фјодулића ... господин Житков ... од моје стране је такође извештен. И он, као младожења, треба да је ту!

Мартин Петровић је, очевидно, истрошио био сву залиху свог беседништва. Уз то, мени се увек чинило да он као да није сасвим био наклоњен младожењи друге кћери што јој га је моја мати била нашла. Он је можда очекивао неку бољу прилику за своју Јевлампијушку.

Он се диже са столице па гребну патос ногом.

— Благодаран сам вам за ваш пристанак.

— Па куд ћеш сад? — запита га мати. — Седи, човече, мало! Наредићу да ти се закуска донесе.

— Много сам захвалан, — одговори Харлов. — Али не могу ... Ох! морам кући.

Он пође натрашке и хтеде, по свом обичају, поребарке на врата да изађе.

— Чекај, чекај, — настави моја мајка, — па зар ћеш баш целокупно имање, без остатка, кћерима да даш?

— Па наравно — без остатка.

— Но, а ти сам ... где ћеш ти живети?

Харлов чак замаха рукама.

— Како где? Па код своје куће, као што сам и

д о ј а к о живео . . . тако ћу и унапредак. Каква ту може да буде промена?

— И ти си у кћери своје и у зетове толико уверен и поуздан?

— То ви за Валођку изволевате говорити? За ону пачавру? Ама ја ћу њега куд зажелим да шљиснем, и тамо, и овамо . . . Каква је његова власт? А оне ће мене, кћери моје то јест, до гроба хранити, појити, одевати, обувати . . . Него како! Прва њихова дужност! Него ја им и нећу дуго очи бости. Моја смрт није преко света — ту је, руком да је дохватим.

— Смрт је у рукама Господа Бога, — примети мати, — а то што кажеш, то им је и дужност. Само ти мене извини, Мартине Петровићу: старија ти, Ана, то сви знамо, позната је гордељивица, а и ова млађа ти гледа ко курјак . . .

— Наталија Николајевна! — прекиде је Харлов, — та шта ви то?. . . Зар да оне . . . моја деца . . . Зар да ја . . . Из покорности да изиђу? Та њима то ни у сну . . . Да се противе? Коме? Оцу рођеном?. . . Зар би се усудиле? А зар ја не знам и проклети? У страху и трепету, у покорности су век провеле, — па зар сад наједном! . . . Господе!

Харлов се закашља, промукну.

— Лепо, лепо, — прихвати мати да га умири. — Само ја ипак не разумем зашто си ти тако навалио да им још с а д а делиш? Па и тако би им после тебе све остало. Свему је томе, ја мислим, твоја меланхолија узрок.

— Ех, матушка! — скоро љутито јој одврати Харлов, — заинтачили сте непрестано ту вашу меланхолију! Ту можда о д о з г о нека сила дејствује,

а ви: меланхолија! Зато сам, госпођо, ја ово наумио, што ја самолично, док сам још здрав и читав, у свом присуству хоћу да одлучим чије ће шта бити, па чиме ја кога наградим, тај тиме нек и влада и господари, захвалност нек осећа и указује; па како ти је отац и добротвор одредио, то ти имаш за велику милост да . . .

Глас се Харловљев опет прекиде . . .

— Но, доста, доста, роде мој, — прекиде га мајка; — јер овако ће ти се и збиља твоје врано ждребе појавити.

— Ох, Наталија Николајевна, не помињите ми га, — јекну Харлов. — То је смрт моја по мене долазила. Опростите, ако сам вас што . . . А вас, господичићу мој, за прекосутра вас очекивати част ћу имати!

Мартин Петровић изађе. Мајка погледа за њим па брижно замахну главом.

— Није на добро ово, — шапну она; — није на добро! Јеси л' приметио, — обрати се она мени: — он говори, па чисто жмири од сунца; да знаш: то је рђав знак. Таквом човеку лежи некакав велики терет на срцу, и несрећа му прети. Него што је, ту је — ти пођи прексутра са Викентијем Осиповићем и са Сувениром.

XI

У назначени дан, велик наш породични интов са четири седишта, запрегнут са шест кулаша коња, са главним „лајб-кучером", седобрадим и гојазним Алексејићем на предњем седишту, лако докаса пред улаз у наш дом. Значај акта коме је намеравао да

приступи Харлов, свечаност с којом нас је он позвао, утицали су на моју матер. Она је сама издала наредбу да се запрегне баш тај ванредан интов, и наредила Сувениру и мени да се празнички обучемо: она је очевидно желела да укаже нарочиту пажњу према свом штићенику. А Квицински — он је већ и иначе свагда ишао у фраку и белој машни.

Целог пута Сувенир је као сврака чегртао, кикотао се, износио своје мишљење о том да ли ће и њему „брата” што дати, па га је већ унапред називао безјаком и суклатом.

Квицински, човек мргодан, једак, не издржи најзад:

— Није вас срамота, — проговори он својим пољским, разговетним изговором, — непрестано такве бљувотине торокати! Зар ви не можете једном и мирно да седите без тих ваших „ником непотребних” (омиљен његов израз) свињарија?

— Са' ћу ја, са' ћу! — промрмља убрисани Сувенир, па се загледа својим косим очима у каручни прозорчић.

Не прође ни четврт часа, наши кулаши, који равномерно касаху, тек почеше да се зноје под финим каишима нових амова — кад нам се већ указаше Харловљеви двори. Кроз широм отворену капију улете наш интов у двориште. Наш мали форајтор, који је ногама једва допирао и до половине коњског трупа, још последњи пут са дечачким клицањем потскочи на свом меком седлу, лактови старог Алексејића у исти мах се раширише и издигоше — зачу се лако отегнуто: „Сто-о-ој!” — и кочије се зауставише.

Пси нас не дочекаху лавежом, дечаци дворске послуге у дугим, на пупастим трбусима лако отвореним кошуљицама — и они се некуд изгубише. Сећам се, особито су ме зачудиле брезове гране, позабадане с обе стране улазних степена, баш као на Тројичин-дан.

— Свечаност над свечаностима! — отпева кроз нос Сувенир, излазећи први из кочија.

И збиља, свечаност се осећала на свему. Харловљев зет је везао био око врата плишану пошу са атласном траком, а обукао неки потесан фрак. А на глави Максимке, који искочи однекуд иза његових леђа, коса је била толико квасом начвакана да су му све капље низ лице цуриле.

Уђосмо у салон и угледасмо Мартина Петровића који се непомично уздизао — збиља уздизао — на сред собе. Не знам шта су осетили Сувенир и Квицински кад су угледали његову исполинску појаву, но ја осетих нешто налик на страхопоштовање.

Мартин Петровић се беше обукао у једну сиву доламу са црном, крупном, издигнутом јаком, какву је вероватно носио последњи позив из 1812 године. Жута месингана медаља видела му се на грудима, сабља му је висила о бедрима. Леву је руку ставио на балчак, десном се ослањао о сто, застрт црвеном чојом. Два исписана листа хартије лежала су на том столу.

Харлов се није мицао, чак се ни његово дубоко дисање ни дување није чуло. И какво се само достојанство видело у његовом целом држању, каква увереност у себе, у своју неограничену и несумњиву власт! Он нас једва приметно поздрави гестом, па

промукло изговоривши: „Молим!” — указа кажипрстом леве руке у правцу поређаних столица.

До десног зида салона стојале су обе кћери Харловљеве, свечано обучене: Ана у зеленољубичастој хаљини са жутим свиленим појасом; Јевлампија — у ружичастој, са пунцираним тракама. Крај њих се упарадио Житков, у новом мундиру, са обичним изразом тупог и грамжљивог очекивања у очима, и са већом но обично количином зноја на рутавом лицу.

На левој страни салона седео је поп, у изношеној мантији дуванске боје, стар човек са оштром зеленкасто-седом косом. Та коса и сетне, мутне очи, и велике рапаве руке које као да су и њему самом на терету биле, те су му, као неке грудве, лежале на коленима; и лојем намазане чизме које су му испод мантије вириле, — све је то сведочило о аргатском, брижном његовом животу: његова нурија беше врло сиромашна.

Одмах до њега седео је шеф полиције — исправник — подебео, блед, неумивен чиновничић, са чисто подбулим, кратким ручицама и ножицама, црним очима, црним, сасеченим брковима, са сталним, додуше веселим, али бедним осмехом на лицу: за њега се знало да безобзирно изнуђава од народа мито, и да је тиранин. Али не само властела, но чак и сељаци беху се некако навикли на њега па су га још и волели!

Тај човек је врло лежерно па унеколико и потсмешљиво погледао око себе: видело се да га је читава ова процедура забављала. У ствари, њега је интересовала само претстојећа закуска са ракијицом.

Но зато адвокат који је седео одмах до њега, неки сувопаран човек са истегнутим лицем, узаним залисцима од ува до носа, што су се носили за време Александра Првог — узимао је свесрдно учешће у данашњем пословању Мартина Петровића, и није одвајао од њега своје велике, озбиљне очи: од појачане пажње и саосећања он је непрестано мицкао уснама, али не отварајући их.

Сувенир се био пришљамчио уз њега, па се шапатом упусти и у разговор с њим, но пошто је пре тога мени дао на знање да је ово први фармазон у губернији.

Привремено одељење земског[1] суда састоји се, као што је познато, из исправника, адвоката и полицијског пристава; но пристав данас уопште није био ни дошао, или се овде у толикој мери био повукао да га нисам ни приметио. Уосталом, он је код нас у округу и иначе имао надимак: „непостојећи”, као што, на пример, има „немуштих”.

Ја седох до Сувенира, Квицински до мене. На лицу овог практичног Пољака читала се очевидна досада и јед на овај „ником непотребан” пут, на узалудно траћење времена...

— Властеока-госпођа! Властеоске руске фантазије! — као да је шапутао он у себи... — Ех, брате, што су ти ти Руси!

XII

Кад смо сви били поседали, Мартин Петровић смаче раменима, накашља се, омери нас све својим

[1] Земство — окружна самоуправа. — Прим. прев.

медвеђим очицама па, уздахнувши, громким гласом овако отпоче:

— Штована господо! Ја сам вас данас звао због следеће ствари. Ја старим, господо, из дана у дан сам све слабији и немоћнији ... Имао сам већ и опомену — самртни час ми се као ноћни лупеж прикрада ... Зар није тако, баћушка? — обрати се он попу.

Баћушка се трже.

— Тако је, тако је, — прогњевета он, тресући брадом.

— И стога, настави Мартин Петровић, наједном повисивши глас, — не желећи да ме та иста смрт из небуха затече, ја сам својим умом и памећу одредио ... Мартин Петровић је то сад од речи до речи понављао фразу коју је прекјуче изговорио пред мојом мајком. — На основу моје одлуке, — викну он још громовитије — овај акт (он удари руком по актима што лежаху на столу пред њим) сам ја саставио, и надлежне власти су за сведоке позвате; а у чем се моја воља састоји, о том следују тачке. Нацаревао сам се — доста ми је било свега!

Ту Мартин Петровић натаче на нос своје гвоздене округле наочари, дохвати са стола један од исписаних табака па поче:

— Деобни акт имања штик-јункера у оставци и властелина од заманде, Мартина Харлова, од њега самог, при потпуној и здравој памети, и по сопственом благоувиђању састављен, а у којем се са тачношћу одређује каква се добра његовим двема кћерима, Ани и Јевлампији (поклоните се! — оне му се поклонише) предостављају, и на који се начин при-

дворне чипчије и остало имање и стока међу истим му кћерима деле! Својеручно писано и потписано.

— То је њихов акт, — пришапну, са неизмењивим својим осмехом, исправник Квицинском, — то они само због лепоте стила желе да нам прочитају, а законски је акт састављен у прописаној форми, без свих тих његових цветића.

Сувенир већ поче да се кикоће...

— Сагласно с мојом вољом, — умеша се Харлов, коме не умаче исправникова примедба.

— У свима тачкама сагласно, — журно и весело одговори овај; — само се ни званична форма, ви знате, Мартине Петровићу, никако не сме обићи. И те ваше сувишне појединости су отстрањене. Јер у ваше шарене краве и у турске пловане се суд ни на који начин не може упуштати.

— Оди-дер овамо! — рикну Харлов зету, који је одмах за нама био ушао у собу па са претворно-покорним изгледом застао код врата.

Он сад одмах скочи код свог таста.

— На, узми па читај! Јер мени је тешко. Само пази, немој да брзаш и празнословиш. Да сва присутна господа могу јасно да виде у чему је ствар.

Сљоткин узе лист у обе руке, па поче, дрхтећи али разговетно, са укусом и осећањем, да чита деобни акт. У њему је са највећом тачношћу било назначено шта је допадало Ани, а шта Јевлампији, и како да поделе. Харлов би, с времена на време, прекидао читање речима:

— Чујеш ли, то је теби, Ана, за твоју усрдност и грудбу око мене! — или: — А то теби, Јевлампијушка, остављам!

Обе сестре су се клањале, — Ана „до појаса", Јевлампија само главом.

Харлов их је са мргодном важношћу посматрао. „Властеоски дом" (ново крило) дао је Јевлампији, — „као млађој ћерци, по стародревном обичају". Читаочев глас је ту звекнуо и задрхтао изговарајући те за њега непријатне одредбе; а Житков се само облизну. Јевлампија га преко рамена погледа: — да сам ја тад био на Житковљевом месту, тај поглед ми се, бога ми, не би допао. Презрив израз лица, својствен Јевлампији, као и свакој правој руској лепотици, имао је на себи овога пута нарочит пресенак.

Себи лично Мартин Петровић је остављао право да живи у садашњим својим собама и стављао је као неизоставан услов: потпуно издржавање „натуралном провизијом" — „намирницама у натури" — и десет рубаља месечно на обућу и одело. Последњу реченицу деобног акта зажелео је Харлов да прочита сам.

„И ову моју родитељску вољу", — гласило је то место: — „кћери моје да врше и сабљудавају свето и ненарушимо, као аманет и заповест; јер сам им ја, после Бога, отац и глава, и никоме рачуна давати нисам дужан, нити сам га давао; и буду ли оне вољу моју вршиле, почиваће на њима и мој родитељски благослов, а не буду ли вољу моју извршивале, одашта нека нас Бог сачува, то ће их стићи моја родитељска непромашна клетва, сада и ва векове векова, амин!"

Ту Харлов подиже табак високо изнад главе. Ана се одмах хитро спусти на колена па лупну главом о под; за њом се и муж јој скотрља.

— Но, а ти? — обрати се Харлов Јевлампији.

Ова сва плану па му се и она до земље поклони. Житков се свим телом напред пресамити.

— Потпишите се! — ускликну Харлов, указујући прстом на крај документа. — Ту: Захваљујем и примам, Ана! Захваљујем и примам, Јевлампија!

Обе кћери се дигоше и потписаше једна за другом. И Сљоткин устаде, па већ пружи руку за перо, но Харлов га отстрани, дарнувши га средњим прстом у машну, тако да овај скоро јаукну. Скоро цео минут потраја ћутање. Наједном Мартин Петровић као да зајеца, па, промрмљавши: — „Но, сад је све ваше!” — повуче се у страну.

Кћери и зет се погледаше, приђоше му, па га сташе грлити и изнад лаката љубити. До рамена му ниједно није могло досегнути.

XIII

Исправник сад прочита прави, формалан акт, даровни документ, што га је званично издао Мартин Петровић. Затим он скупа са адвокатом изађе на трем па објави скупљеним код капије суседима, поротницима, позватим званичним присутницима, Харловљевим мужицима-чипчијама и неким придворним мужицима свршен догађај.

Отпоче увођење у посед двеју нових властелака, које такође изађоше на трем, и на које је исправник указивао руком када је, лако намрштивши једну обрву, те очас давши свом немарном лицу изглед страхотан, — препоручивао сељацима „покорност и послушност”.

Он је могао да посао сврши и без тих савета: јер већ смиренијих физиономија, но што су их имали Харловљеви робови-сељаци, ваљда на свету није постојало. Одевени у бедне гуњце и поцепане кожухе, но веома затегнуто потпасани, као што то свагда бива у свечаним приликама, они стојаху непомично, као од камена, и чим би исправник испуштао уметке: „Чујете ли, несретници! Разумете ли, анатемњаци!" — они би се сви, као на команду, наједаред клањали. Сваки од тих „несретника и анатемњака" чврсто је држао своју капу обема рукама, и није одвајао поглед са прозора у ком се видела појава Мартина Петровића.

Нису много мање дрхтали пред исправником ни сељаци-сведоци.

— Јесу л' вам познате какве било сметње, — викну на њих исправник, — да се ове једине и законите наследнице Мартина Петровића Харлова уведу у посед?

Сви сведоци се у часу најежише.

— Јесу л' вам познати? Говорите, ђаво да вас носи! — продера се опет исправник.

— Ништа нам, ваше благородство, није познато, — мушки и смело одговори му један рохав старац, са ошишаном брадом и брковима, негдашњи војник.

— Наравно, наш Јеремејић ни пред ким не дрхће! — говорили су после о њему сведоци, разилазећи се.

Крај свих молби, Харлов не пристаде да изађе заједно са кћерима на трем.

— Моји поданици ће се и без тога мојој вољи покорити! — одговарао је он.

После завршетка акта, њега обузе нешто налик на сету и тугу. Лице му опет побледе. Тај нови, непознати нам израз туге тако се мало слагао са пространим и добрим цртама Мартина Петровића, да ја просто нисам знао шта да мислим. Да неће то опет његова меланхолија на њ да наиђе.

И сељаци су, очевидно, од своје стране, осећали недоумицу. И збиља: „Господар је још жив, чио и бодар — ето га где стоји, па још какав господар: Мартин Петровић! И сад наједном неће им он господар бити... Чудновато!”

Не знам да ли се досетио Харлов какве су се мисли могле сада ређати у главама његових „поданика”, да ли је зажелео да још последњи пут покаже ко је он и шта је, — тек он сад наједном отвори „форточку” — покретно мање окно на прозорском крилу — приближи том отвору главу па громовним гласом викну:

— Покорни да сте! — па залупи прозорче.

Збуњеност, неодлучност сељака, наравно, тиме није ишчезла, нити се смањила. Они се још жешће скаменише, па чак као да престадоше и да гледају. Група придворних чипчија (у њиховом броју налазиле се и две здраве, једре девојке, у кратким скутима и са таквим листовима какве се могу видети ваљда само на Микел-Анџеловом Страшном Суду, и још један, већ сасвим престарео, од старости побелео као да га је свега снег завејао, полуслеп човек у шињелу од чупавог шајка — он је, као што се причало, још при Паћомкину у оркестру свирао у валторну — а слушче, Максимку, Харлов је за себе задржао), — та група је показивала више живах-

ности но мужици из села: она се, ако ништа, бар с ноге на ногу на свом месту премештала.

А нове властеоке држале су се веома „важно", нарочито Ана. Стиснувши своје суве усне, она је упорно гледала само доле. . . Није много доброг обећавала придворнима њена немила појава. Ни Јевлампија није очију дизала, она се само једном окрену, па, као с неким чуђењем, омери погледом свог младожењу, Житкова, који, одмах за Сљоткиним, нађе за потребно да се и он појави на трему.

— Којим правом си и ти овде? — изгледаше да су говориле те дивне, рељефне очи.

Сљоткин — тај се највише од свију био изменио. На свем бићу његовом изби нека жустра живост, као да га је неки апетит, нека пожуда обузимала. Покрети главе, ногу, осташе препокорни као и пре, али како је некако весело ширио он сад руке, како је ужурбано скакао с места на место.

— Дочепах се најзад! — као да је говорило све његово држање.

Завршивши „поступак" увођења у посед, исправник, коме од помисли на близину закуске чак вода на уста поцури, протра руке на онај нарочит начин који обично претходи „убацивању у себе прве чашице".

Али се показа да је Мартин Петровић желео да се прво отслужи молепствије са „свећењем" воде. Поп се обуче у овешталу одежду која се од старости једва „држала". Једва жив црквени појац изађе из кујне, с тешком муком распирујући тамјан у старој бакарној кадионици. Молепствије отпоче. Харлов је непрестано уздисао. Да се клања до земље, то он,

због своје дебљине, није ни могао, али је, крстећи се десном руком и сагибајући главу, указивао макар прстом леве руке на под.

Сљоткин се сав сијао од задовољства, чак му и сузе на очи навреше. Житков је благородно, војнички, тек-тек махао прстима између трећег и четвртог дугмета на мундиру. Квицински, као католик, остао је био у суседној соби. Но зато се адвокат тако усрдно крстио и читао молитве, тако је саосећајно уздисао узастопце за Мартином Петровићем, и тако острвљено шапутао и уснама пљескао, заврћајући очи навише, да, посматрајући га, и ја осетих некакву раздраганост па почех и ја топло се Богу молити.

По завршетку молепствија и водоосвећења, при чем сви присутни, чак и слепи паћомкински „валторнист", чак и Квицински, пошкропише себи очи „светом" водом, — Ана и Јевлампија се још једном, на заповест Мартина Петровића, захвалише оцу поклоном до земље, и тек сад, најзад, наста час доручка.

Јела је било много, и сва укусна да укуснија бити не могу. Сви се страшно наједосмо. Појави се и неизбежна флаша д о н с к о г. Исправник, као човек који је више и боље од свих нас био познат са „великосветским" обичајима, а и као претставник власти, — први диже чашу и изговори здравицу у част „дивних нових сопственица". Затим нам, опет он, предложи да испијемо чашу у здравље веома уваженог и веома великодушног дароватеља, Мартина Петровића. Код речи „веома великодушног", Сљоткин цикну па полете да љуби свог добротвора. . .

— Но, добро, добро, немој толико, — мрмљаше Харлов чисто јетко, отстрањујући га од себе лактом. . .

Али ту искрсну не баш пријатан, што кажу, пасаж.

XIV

А наиме: Сувенир, који је од самог почетка доручка без престанка пио, наједном се, сав црвен као паприка, диже са столице, па, указујући прстом на Мартина Петровића, загрцну се својим излапелим, поганим смехом.

— Великодушан! Великодушан! — прасну он. — Да видимо прво шта ће изаћи из те његове великодушности, кад једног дана њега, раба Божјег, голог и босог. . . па у снег!

— Језик за зубе, будало! — н а б р е к н у на њега Харлов.

— Будала, будала! — понови Сувенир. — Једином Свевишњем Богу је знано ко је сад између нас двојице права будала. Него, ви сте, брато, моју покојну секу, супругу вашу, на онај свет експедирали — па сте зато сад, Бога молећи, и себе у шевин далак отправили. . . ха-ха-ха!

— Како смете ви тако нашег уваженог добротвора вређати! — писну Сљоткин, па, откинув се од Харловљевог рамена, о које се у тај мах био обиснуо, насрну на Сувенира. — А знате ли ви, ако наш добротвор то само зажели, ми цео овај документ овога часа можемо уништити?. . .

— Ал' ви ћете њега ипак голог и босог на снег. . . — добаци му Сувенир, изгубивши се иза Квицинског.

— Умукни! — загрме Харлов. — Јер ако те п љ е с н е м, само ће мокро остати на том месту где стојиш. А и ти да ћутиш, штене! — обрну се он Сљоткину: — не трпај се где те не зову! Кад сам ја, Мартин Петровић, одлучно нашао за потребно и умесно да овај деобни документ издам, где је тај који га може уништити? Против моје воље поћи? Ама на свету такве силе нема!...

— Мартине Петровићу! — прозбори сочним гласом адвокат. (И овај је повукао био мало више, али од тога му се осећање своје важности појачало). — Но, а ако је тај господин властелин истину изволео рећи? Ствар сте ви велику свршили; ал' ако, сачувај Боже, збиља... место дужне захвалности, искрсне тек нека... увреда и срамота?

Ту ја крадом погледах на обе кћери Мартина Петровића. Ана се била просто упила очима у говорника и већ, наравно, пакоснијег, змијскијег, али у самој пакости лепшег лица ја свог века нисам виђао! Јевлампија се окрену и руке скрсти. Презрив осмех више но икад згрчи њене пуначке, рујне уснице.

Харлов се диже са столице, зину, али види се да га језик издаде... Он наједном тресну песницом по столу, тако да се све у соби затресе и отскочи.

— Отац, — брже проговори Ана: — они нас не познају, па стога могу о нама тако да мисле; а ви немојте себи да шкодите. Само узалуд примате све то к срцу и љутите се. Ето, како вам се лице искривило.

Харлов погледа у Јевлампију. Она се не мицаше, мада ју је Житков, који је до ње седео, у слабину гуркао.

— Хвала ти, кћери моја Ана, — потмуло прозбори Харлов: — ти си одувек била очева паметница. Ја се у тебе уздам, а исто и у мужа твог.

Сљоткин опет потцикну. Житков се опет испрси па и ногом лако лупну; но Харлов не примети те његове напоре.

— А тај рђа од човека, — настави он, указујући брадом на Сувенира: — увек је готов био да ме заједа. А и ви, господине, — обрати се он адвокату, — мали сте ви да Мартина Харлова оцењујете. Вајни сте тамо неки чиновник, ал' речи вам ни луле дувана не вреде. Уосталом, ствар је свршена, одлука се моја мењати неће... А сад... срећан вам останак! Ја одох. Ја ту више нисам господар ни домаћин, ја сам гост. Ана, ето ти гостију, па их подвори; а ја одох у свој кабинет. Доста је било, свега сам сит!

Мартин Петровић нам окрену леђа па, не прозборивши ни речи више, полако изађе из собе.

Такав изненадан одлазак домаћинов није могао да нам не поквари друштво, тим пре што се ускоро и обе домаћице изгубише. Сљоткин се узалуд трудио да нас задржи. Исправник не пропусти да укори адвоката због његове сасвим неумесне искрености.

— Ама нисам могао! — одговори му овај. — Савест у мени проговори!

— Ето, не рекох ли вам да је он масон! — шапну ми Сувенир.

— Савест! — примети исправник, — знамо ми ту вашу савест! Она исто тако, бој се, и код вас у — ћемеру седи, као и у нас грешника!

Поп, међутим, већ стојећи на ногама, али пред-

осећајући да је ту крај гозби, непрестано је трпао у уста комад за комадом.

— А ви сте, као што видим, при добром апетиту, — оштро му примети Сљоткин.

— Па, рекох, што не бих, кад је, ето, дао Бог! — одговори поп смирено устајући: вечито гладовање осећало се у том одговору.

Наста шкрипа и топот кола... и ми се разиђосмо.

На повратку није имао ко да спречи Сувенира да се не луди и брбља, јер је Квицински био изјавио да су му већ досадиле те „ником непотребне" глупости и свињарије, па је и пре нас отишао пешке. На његово место убаци се у наше кочије Житков. Тај бивши мајор имао је врло незадовољан изглед, и непрестано је, као инсекат, мрдао брковима.

— Шта је, ваша високоблагородност, — брбљао је као чегртаљка Сувенир: — субординација, значи, поткопана? Причекајте само — све је ово још цвеће. Запржиће они и вама чорбу. Ах ви, младожењче, младожењче, куку-младожењче моје!

У Сувениру се очигледно неки ђаво разиграо, а јадни Житков се узмицао па је само брковима мрдао.

Вративши се кући, ја испричах мами све што сам видео. Она ме саслуша, па неколико пута замаха главом.

— То да-бог-да да се добро сврши, — прозбори она. — Нимало ми се те твоје новости не допадају.

XV

Сутрадан нам Мартин Петровић дође на ручак. Мајка му честиташе срећан завршетак наумљеног дела.

— Ти си сад слободан човек, — рече она, — те се сад јамачно лакше и осећаш.

— Како да ми није лакше, госпођо, — одговараше Мартин Петровић, но ни најмање не показујући изразом свог лица да се сад збиља боље осећа. — Сад може човек мало и о души својој да мисли, па да се и за умрли час, као што ваља, спреми.

— А је ли, — запита га мама, — да л' ти још они жмарци по руци трче?

Харлов једаред двипред стеже и рашири шаку леве руке. — Трче, госпо, трче; — и ево шта још: кад хоћу већ да заспим, нешто ми у глави виче: „Чувај се! Чувај се!"

— То су живци, — примети мајка, па помену јучерашњи дан, наговести неке појединости које су пратиле извршење деобног поступка.

— Па јесте, — прекиде је Харлов: — било је тако, понешто... незначајно. Само ево шта ћу ја вама да кажем, — додаде он понајлак. — Нису мене збуниле јуче ништавне Сувенирове речи — па чак ни сам господин адвокат. мада је то иначе, смишљен, озбиљан човек — ни он ме није збунио; него ме је збунила... Ту Харлов запе.

— Ко?

Харлов баци према њој поглед.

— Јевлампија.

— Јевлампија? Кћи твоја? Како то?

— Па молим вас, госпођо, — као да је од камена. Кип — прави кип! Па зар она, наопако, не осећа?! Сестра њена, Ана — ко, та све лепо, како му следује. Она је — фина! А Јевлампија — та ја сам — што ћу да вам кријем! — свагда више пажње и љу-

бави указивао њој него њеној сестри. Зар јој није жао мене? Она је требала да помисли да код мене нешто није добро: значи, осећам ја да ми већ нема опстанка на овоме свету, кад им ето све предајем; али јок — као да је од камена! ама да је гукнула! Да кажете да се клања — клањала се, али од неке благодарности ни трага!

— Причекај мало, — примети му мама: — док је удамо за Гаврилу Фјодулића . . . код њега ће омекшати.

Ту Мартин Петровић опет „испод обрва" погледа на маму.

— Осим можда Гаврила Фјодулића! Ви се, значи, госпођо, у њега уздате?

— Надам се.

— Па лепо — ви ћете то боље знати! А Јевлампија, да вам кажем, — а моја, а њена — нарав нам је једнака. Козачка крв, а срце нам је — ватра жива!

— Па зар је такво срце у тебе, роде мој?

Харлов јој не одговори. Наста краће ћутање.

— Па како, Мартине Петровићу, — поче моја мати, — како мислиш ти сад своју душу да спасаваш? Хоћеш до Митрофанија да одеш, или у Кијев? Или ћеш се можда у Оптину Пустињу дићи, јер и она је тамо близу? Тамо се, кажу, сад такав некакав инок појавио . . . Отац Макарије се зове. Нико таквог не памти! Све грехе скроз види.

— Ако се она покаже збиља као незахвална кћи, — прозбори промуклим гласом Харлов: — па тад ће ми, чини ми се, лакше бити да је својом рођеном руком убијем.

— Та шта ти је! . . . Шта то говориш, Бог с то-

бом, човече! — Какве ти то речи говориш! Ето, то је оно! Требао си ме послушати ономад кад си ми бајаги на савет долазио! А овако ћеш се сада само мучити — место да о души својој мислиш, као што си намеравао. Ти ћеш мучити себе, али се у лакат пољубити не можеш! Да! Сад се ето жалиш, духом си клонуо...

Тај прекор као да Харлова у само срце боцну. Сва његова пређашња охолост као неким таласом опет га запљусну. Он се стресе, и брадом маче напред.

— Нисам ја такав човек, госпођо, Наталија Николајевна, да се жалим или да од нечега страхујем, — проговори он мргодно. — Ја сам само вама, као добротворци својој и уваженој особи, своја осећања хтео да изложим. Али то Господ Бог зна (ту он диже руку изнад главе), да ће се пре земаљска кугла у паран парчад раздрузгати, но што бих ја своје речи назад повукао, или... (ту он чак фркну)... или да страхујем, или да се кајем због онога што сам једном учинио! Значи, постојали су узроци! А кћери моје из послушности неће изаћи, ва веки векова, амин!

— Па што тако, брате, као труба трубиш! Ако си ти сам толико у своје укућане уверен, па... хвала нека је Господу! Сву си ми главу твојом виком здрузгао.

Мартин Петровић јој се извини, уздахну једаред двапут па ућута. Мама му опет помену Кијев, Оптину Пустињу, оца Макарија... Харлов јој одобраваше, говораше да је „потребно, потребно... требаће... и о души...” — и ништа више. До самог одласка он се не разведри; с времена на време сти-

скао би и отварао шаку, загледао се у свој длан, говорио би да би му најстрашније било да умре без покајања, од капи, па да се стога зарекао да се никад не љути, јер се од љутине крв квари и у главу лети... Осим тога, он се од свега отстранио, па шта има онда да се љути? Нек се сад мало и други промуче и крв себи кваре!

Праштајући се с мојом мајком, он се некако чудновато загледаше у њу: замишљено и упитно... па наједном, брзим покретом, истргнувши из џепа књигу „Одмарајућег се Трудољупца", суну је мајци у руке.

— Шта ти је то? — запита га она.

— Прочитајте... ево овде... — ужурбано проговори он: — ту, где је на углу пресавијено — о смрти. Изгледа ми да је здраво добро речено, али ја никако не могу да разумем. Можда бисте ми ви то могли протумачити, добротворко моја? Ја ћу опет доћи, па ћете ми објаснити.

То рече Мартин Петровић па изађе.

— Није добро! Ех, није добро! — примети мајка, чим он ишчезе иза врата, па узе да види оно место у „Трудољупцу". На страни што ју је Харлов био обележио, стојале су ове речи:

„Смрт је важан и велик посао Природин. Она није ништа друго него то, да дух, пошто је лакши, финији и далеко јаче продирући од оних стихија којима је био дат под власт; па чак и од саме електричне силе, — то се он хемијским путем чисти, и тежи све донде док не осети равно духовно себи место..." итд.[1]

[1] В. „Одмарајући се Трудољубац" 1785, д. II., Москва.

Мати прочита то место двапут, ускликну: „Их, брате!” — па баци књигу.

После два, три дана дође јој глас да је умро муж њене сестре, па, узевши ме собом, одосмо код ње у село. Мати је рачунала да остане код ње месец дана, али остаде све до јесени — па се тек концем септембра вратисмо у своје село.

XVI

Прва вест с којом ме је дочекао мој камердинер Прокофије (он је био и властеоски ловац) била је да је однекуд налетела чудна божја шљука, и да нарочито у брезовом шумарку поред Јескова (Харловског имања) оне просто кипте. До обеда нам је остајало још око три часа. Ја одмах узех пушку, ловачку торбу, па заједно са Прокофијем и кером похитах у Јесковску шуму.

Шљука смо у њој нашли збиља много — па избацивши око тридесет метака, убисмо их једно пет комада. Журећи с ловом кући, угледах крај пута једног сељака где оре. Коњ му беше застао, а он је, плачно и љутито псујући, немилице трзао вођицом коњску, на страну нагнуту главу.

Загледах се у кукавно кљусе коме ребра само што не беху кроз кожу испала, а у зноју огрезле сапи му се грчевито и неравномерно надимаху као ковачки мехови, — па одмах познадох у њему остарелу, оронулу кобилу са ожиљком на плећки, која је толико година служила Мартина Петровића.

— Је л’ жив господин Харлов? — запитах ја Прокофија.

Лов нас је у толикој мери био занео да све до тог тренутка ни о чем другом нисмо разговарали.

— Па жив је. А што?

— Па ово је његов коњ. Зар га је продао?

— Коњ је додуше њихов; само, да кажете да га је продао — није га продао; него су му га одузели — па овом сељаку дали.

— Како одузели? И он пристао?

— Па није их нико ни питао. Ту су после вас такве прилике настале, — изговори Прокофије са лаким осмехом у одговор на мој зачуђен поглед: — да не да Бог! Господе Боже! Сад тамо код њих господин Сљоткин управља.

— А Мартин Петровић?

— Мартин Петровић је сад просто најпоследњи човек на свету постао. Једноуди и — гладује, куд ћете горе. Дотукли га сасвим. Сваки час га могу и из куће избацити.

Помисао да би и тог дива неко могао избацити — никако ми није у главу ишла.

— Добро. А Житков — шта он на то вели? — запитах ја најзад. — Па он се венчао са млађом?

— Венчао? — понови Прокофије, па овог пута свим устима прсну у смех. — Па њега тамо, господине, ни у кућу не пуштају, не требаш нам, кажу; окрени, веле, рукунице назад. Кажем вам! Сљоткин сад тамо и жари и пали.

— А шта вели вереница?

— Је л' Јевлампија Мартиновна? Ех, господине, казао бих ја вама... ал' млади сте ви још — ето шта је. Тамо су сад настале такве ствари, да... и... и! Охо! па наша Дијанка опет начуљила уши!

Збиља, мој пас беше као укопан застао, пред једним широким храстовим жбуном којим се завршавала узана провалија што је излазила на друм. Ја и Прокофије притрчасмо псу: из жбуна нагло излете шљука. Обојица испалисмо на њу, али промашисмо. Шљука се одби на другу страну; ми се дигосмо за њом.

Супа беше већ на столу кад сам се вратио. Мајка ме изгрди.

— Шта је то сад? — рече она незадовољна: — зар већ први дан па да те тако дуго на ручак чекамо!

Ја јој показах убијене шљуке, но она их и не погледа. Осим ње, у соби се налазили Сувенир, Квицински и Житков. Овај негдашњи мајор завукао се био у угао — ни узми ни остави, као ђаче кад што скриви. На лицу му се видела нека смеса једа и жалости; очи му беху црвене. . .

Могло се чак помислити да је малочас због нечега отплакао.

И мати ми је и даље била рђаво расположена; није ми требало великог труда да се уверим да мој задоцнели долазак није био узрок њеној зловољи. За време ручка она скоро ни речи није проговорила; мајор би овда онда бацао на њу сетне погледе, али је иначе својски јео. Сувенир је дрхтао, а Квицински је и даље на свом лицу очувао достојанствен израз.

— Викентије Осипићу, — обрати му се мати, — молим вас да сутра пошљете наше кочије по Мартина Петровића, јер сам чула да је остао без својих; па наредите да желим да се видим с њим.

Квицински већ хтеде нешто да примети, али се уздржа.

— И Сљоткину дајте на знање, — настави мама, — да му наређујем да ми се јави... Чујете ли? На... ре... ђујем!

— Ако икога, али тога... тог подлаца би требало... — поче полугласно Житков. Но мама га тако презриво погледа да се он очас окрену и умукну.

— Јесте л' чули? Ја заповедам! — понови мама.

— Разумем, — покорно али с достојанством прозбори Квицински.

— Неће Мартин Петровић доћи! — шапну ми Сувенир, излазећи заједно са мном после ручка из трпезарије. — Да човек не верује шта се учини од тог човека! Ја мислим да он и што му се каже — ништа не разуме. Да! Прикљештише гују вилама!

И Сувенир се загрцну својим излапелим смехом.

XVII

Сувенирово претсказивање показало се као тачно. Мартин Петровић не хтеде да дође код маме. Но она се тиме не задовољи но му посла писмо; он њој посла четвртину хартије на којој су крупним словима биле написане ове речи: „Тако ми Господа Бога, не могу. Не могу од срамоте. Нека ме — нек овако пропаднем. Хвала вам. Не мучите ме. Харлов Мартинко".

Сљоткин дође, али не онога дана кад му је моја мајка „наређивала" да јој се јави, но читав дан касније.

Мати нареди да јој га доведу у њен кабинет. . . Сам Бог зна о чему су они беседили, но разговор њихов не потраја дуго: четврт часа, не више.

Сљоткин изађе из мајкине собе сав црвен, и са таквим јетко-пакосним и дрским изразом на лицу да, сукобивши се с њим у салону, ја се просто запрепастих, а Сувенир, који се ту врзмао, не заврши започет смех. И мати ми изађе из кабинета сва црвена у лицу, па нам рече да сви чујемо: да г-на Сљоткина ни под каквим видом к њој унапредак не пуштамо; а ако се Мартина Петровића кћери усуде да јој се јаве — а за то ће се у њих, рече, наћи дрскости — и њих одбити. За ручком она наједном ускликну:

— Какво погано Чифуче! А ја сам га за уши из блата извукла, ја сам га међу честит свет увела, он мени за све, за све дугује — и да он мени каже да се ја у његове послове не мешам! Да је Мартин Петровић сишао с памети и да му се не може како би он хтео угађати. Угађати! Шта кажете на то?! Ах штене неблагодарно, погано Чифуче!

Мајор Житков, који се такође налазио у броју гостију за обедом, уобрази себи да му је сад већ сам Господ Бог казао да искористи прилику, па да и он неку рекне. . . Но мати га одмах ућутка.

— А и ти си ми, брајко, красан! — прозбори она. — С девојком ниси могао да на крај изађеш, а овамо, мајкин официр! Четом командовао човек! Замишљам како те је и та чета слушала! А још хтео ишпан да ми буде! Лепо бих се ја провела с таквим ишпаном!

Квицински, који је седео на крају стола, осмехну се за себе не без злурадости, а јадни Житков само што брком врдну и обрве издиже, и свим својим рутавим лицем се у салфет загњури.

После ручка он изађе на трем да, по свом обичају, попуши своју лулу — па ми се учини тако јадан и самохран, да му се ја, мада ми никад није био симпатичан, овог пута ипак придружих.

— Како се то, Гаврила Фјодулићу, — почех ја, — поремети ствар између вас и Јевлампије Мартиновне? Ја сам рачунао да сте ви већ одавна венчани.

Мајор у оставци ме сетно погледа.

— Испод камена гуја ме је, — поче он, брижљиво изговарајући сваки глас сваког слога, — својим жалцем убола, и све моје наде у животу — у прах и пепео претворила! И испричао бих вам ја, — Димитрије Сјемјоновићу, све њене — те змије — пакосне поступке, али се бојим да мајку вашу не разљутим! („Млади сте ви још" — севну ми у глави Прокофијев израз). Јер већ и тако. . .

Житков се загрцну.

— Него. . . трпети. . . трпети. . . ништа ми сад више не преостаје. (Ту се он удари песницом у груди). Трпи, стари верни службениче, трпи! Цара сам свог верно и исправно служио. . . непорочно. . . да! Нисам жалио крвавог зноја, а сад ето шта сам дочекао! Да је то у пуку — па да ствар од мене зависи, — настави он после краћег ћутања, грчевито цмарећи свој трешњев чибук: — ја бих њега. . . ја бих њега — пропустио кроз шибе. . . у три смене. . . да би му месо с костију отпадало. . .

Ту Житков извади лулу из уста па устреми поглед у даљину, чисто уживајући у слици што ју је о себи изазвао.

Сувенир притрча па поче да заједа мајора. Ја их оставих — па одлучих да се пошто пото видим са Мартином Петровићем. . . Моја детиња радозналост је јако била потакнута.

XVIII

Сутрадан се ја, опет с пушком и псом, али без Прокофија, упутих у Јесковску шуму. Дан се десио диван: ја мислим да осим Русије нигде у септембру месецу таквих дана нема. Таква тишина на све стране око човека да се на сто корака може чути како веверица по сухом лишћу скакуће, како се откинута гранчица најпре за друге гранчице качи и пада, па на меку траву — пада занавек: она се оданде неће помаћи док не иструне.

Ваздух ни топао, ни хладован, но само мирисан и чисто киси, једва осетно штипа вам очи и образе. Танашна, као чаурино влакно, са белим клупчетом на средини, дуга свила лако налеће, па, прионув уз пушчану цев, право се отеже у ваздуху — знак сталног, топлог времена.

Сутрадан се ја, опет с пушком и псом, али без чина. Шљуке су често излетале, но ја сад нисам на њих нарочиту пажњу обраћао: знао сам да шумарак долази скоро до самог двора Харловљевог, до самог плота његовог врта — па сам се упућивао у том правцу — мада нисам могао себи јасно да претставим како ћу ја у саму кућу доспети, а чак сам и сумњао и колебао се да ли ја уопште и да се

јављам тамо, јер је моја мајка била озлојеђена на нове сопственике.

Живи људски гласови причуше ми се кад се примакох двору. Почех ослушкивати... Неко је ишао шумом... право на мене.

— То си требао одмах казати, — зачу се женски глас.

— Не причај! — прекиде је други глас, — глас мушкарца. — Не може се то све наједном.

Гласови ми се учинише познати. Женска плава хаљина промаче на тренутак кроз проређено лесково жбуње; поред ње се указа загасит кафтан. Још један тренутак, — и на пропланак, на пет шест корака испред мене, изађоше Сљоткин и Јевлампија.

Они се наједном збунише. Јевлампија се одмах повуче назад, у жбуње. Сљоткин се замисли на часак — па ми приђе. На лицу му се не опажаше већ ни трага оне ропски понизне смирености с којом је он, пре четири месеца, идући по дворишту Харловљевог дома, рибао и чистио ам на мом коњу; али ни оно дрско изазивање нисам на њему могао уочити којим ме је то лице онако поразило јуче, на прагу материног кабинета. Оно беше остало као и пре бело и лепо, али сад изгледаше одлучније и шире.

— Па јесте л' доста шљука наловили? — запита ме он, подигавши шешир, смешећи се и прелазећи руком по својој црној кудравој коси. — Ви то у нашој шуми ловите... Само извол'те! Ми вам не бранимо... Напротив!

— Данас ништа нисам уловио, — прозборих ја,

одговарајући на прво његово питање: — а из ваше шуме ћу одмах изаћи.

Сљоткин брже метну шешир на главу.

— Ама молим вас! Зашто? Нико вас не гони — нама је чак врло мило... Ето и Јевлампија Мартиновна ће то исто рећи! Јевлампија Мартиновна, извол'те овамо! Куд сте се тамо завукли?

Глава Јевлампијина се указа иза жбуња, али нам не приђе. Она је за последње време дошла још лепша и — као да је још порасла и раскрупњала се.

— Мени је, истину да вам кажем, — настави Сљоткин, — чак врло пријатно што сам се срео с вама. Ви, мада сте још млади, већ сте потпуно разумни. Мама се ваша јуче изволела на мене разљутити — никаквих објашњења од мене није хтела да прими, а ја, као пред Богом, тако ево и пред вама изјављујем: ни за шта на свету вам ја ту нисам крив. С Мартином Петровићем је немогућно друкчије поступати: просто се сасвим подетињио. А ми тек не можемо све његове каприсе извршивати. А пошту му сваку указујемо, како треба и приликvie! Питајте ето и Јевлампију Мартиновну.

Јевлампија се није мицала; обичан њен презрив осмех лепршао је по њеним уснама — и нељубазно су гледале њене дивне очи.

— А зашто сте ви, Владимире Васиљићу, Мартин-Петровићевог коња продали? (Мене је нарочито болно дирао тај коњ који је сад био сељачка својина).

— Коња њиховог зашто смо продали? Па молим вас — од какве је вајде био тај коњ? Само је сено за пра бога трошио. А код сељака може бар орати. А Мартин Петровић — кад зажели куд да се

извезе — само нек нам каже. Ми му кочије не закраћујемо. Само кад није радни дан — драге воље!

— Владимире Васиљевићу, — потмуло проговори Јевлампија, као одазивајући га, и још увек не мичући се са свога места. Она је вртила око прстију неколико стабљичица б е л е р а д е и отсецала им крунице, лупкајући их једну о другу.

— Затим још односно слушчета Максимке, — настави Сљоткин: — Мартин Петровић се жали зашто смо му га, вели, одузели па га дали на занат. Али изволите и сами расудити: но, шта би било од тог дечка да је и даље код Мартина Петровића остао? Зјале би продавао, и ништа више. А он га баш не би ни могао како треба служити: због своје малолетности и глупости. А сад смо га дали седлару на занат. Истесаће се од њега добар мајстор — и себи ће од користи бити, и нама ће чипчијску откупнину плаћати. А у нашем малом газдинству то је ствар важна! У нашем малом газдинству ништа није за бацање!

„И овог је човека Мартин Петровић називао пачавром!" — помислих ја. — А ко ће сад Мартину Петровићу читати? — запитах га ја.

— А шта има да му се чита? Имао је тамо једну књигу — ал' му се некуд забацила... А и какво читање сад, у његовим годинама?

— А брије л' га ко? — опет запитах ја.

Сљоткин прсну у смех са одобравањем, као у одговор на неку згодну шалу. — Ама нико. Спочетка је он себи браду свећом прљио, — а сад је сасвим дигао руке од ње! И дивота!

— Владимире Васиљевићу! — упорно понови Јевлампија: — о Владимире Васиљевићу!

Сљоткин јој даде знак руком.

— Обувен је, одевен Мартин Петровић, једе оно исто што и ми; па шта хоће он више? А он је и сам сваког уверавао да он више ништа на овом свету не жели, него да се о души својој брине. А требало би ипак да има на уму да је сад све — нек прича шта ко хоће — све је сада — наше! Он и то прича да му његову плату не дајемо; но ми ни сами нисмо свагда при новцу; и на што му, молим вас, новац, кад има, хвала Богу, све готово? А ми се према њему сасвим родбински понашамо; истину вам кажем. Собе, на пример, у којима он живи, — још како су нам потребне! Без њих, просто, не можемо да се окренемо у кући; а ми — ништа! — трпимо. Чак и о том помишљамо како бисмо га мало разоноћавали. Ето, сад о Петрову сам му ванредне удице купио — праве енглеске, скупоцене удице! — да рибу пеца. Наш рибњак је пун лепих караша. Да си лепо седи па да пеца! Часак, два преседео — а чорбица му сама на ноге дошла! То вам је најпаметније занимање, за стар свет!

— Владимире Васиљевићу! — и трећи пут, одлучним тоном изговори Јевлампија па баци далеко од себе травкине стабљичице које је вртила у прстима. — Ја идем! — Очи јој се сусретоше с мојима. — Ја ћу да идем! — понови она па је нестаде иза жбуна.

— Ето ме одмах, Јевлампија Мартиновна, одмах! — довикну јој Сљоткин.

— И сам Мартин Петровић нам сад признаје, —

настави он, обраћајући се мени. — У први мах се налазио увређен, истина; па је чак и роптао, док није, најзад, и сам увидео: јер он вам је, и сами знате, био човек плаховит, нагао — нагао и —да не да Бог! Но, а сад се сасвим смирио. Корист је своју увидео. А мамица ваша — о Боже мој! Како ме је јуче, ни кривог ни дужног, напала!... Наравно, госпођа-властеока, као очи у глави цени и чува своју власт, исто као некад Мартин Петровић. Али најлепше ће бити: наиђите једном и сами па се уверите — па кад се укаже прилика реците јој коју реч у нашу одбрану, заштитите нас. Ја Наталије Николајевне доброчинства веома чувствујем; али, брате, треба зар и ми да живимо!

— А Житкову како је отказано било? — запитах ја.

— Је л' Фјодулићу? Зар том безјаку? — Сљоткин слеже раменима. — Ама молим вас: на што би се он могао употребити? Век је свој провео у касарни — а овде му дунуло у памет да се економијом бави. Ја ћу, вели, лако са сељацима на крај изаћи. Јер сам ја мајстор кад треба да се по њушки распали. Ништа вам под богом тај човек не зна и не може. Јер и по њушки бити — и то треба знати. А Јевлампија Мартиновна га је и сама одбила. Сасвим незгодан човек. Све би нам газдинство поред њега устаман отишло.

— Ау! — разлегну се звонак глас Јевлампијин.

— Одмах! одмах! — одазва јој се Сљоткин. Он ми пружи руку; ја је, ако и нерада, ипак стискох.

— Извините и опростите, Дмитрије Сјемјонићу, — поче да говори Сљоткин, обнаживши своје беле

зубе. — Гађајте слободно шљуке, колико год хоћете; птица је твар долетна, ником не принадлежећа; а ако натрчи и какав зечић — њега већ поштедите: то је лов — наш. Да̄ — још нешто! Нећете л' имати какво штене од ваше кучке? Врло бисте ме задужили!

— Ау! — разлегну се наново глас Јевлампијин.

— Ау! ау! — одазва јој се Сљоткин па отрча у жбуње.

XIX

Сећам се, кад сам остао сам, занимала ме је мисао: како то да Харлов није распалио по Сљоткину тако „да само мокро место остане онде где се он налазио" — и како се уопште Сљоткин није бојао да га такво нешто постигне? Очевидно, Мартин Петровић се збиља „смирио", — помислих ја — па још јаче зажелех да се провучем кроз жбуње до Јескова, па да макар једним оком гледнем тога исполина, кога ја никако нисам могао себи да претставим као у т и к в у с т е р а н о г и смиреног.

Стигох већ до окрајка шумског — кад наједном, испод самих мојих ногу, прхну крупна шљука па одлете у честу шумску. Ја нанишаних; пушка ми слага. Врло ми би непријатно: птица је била врло добра, и ја се одлучих да окушам срећу па да је наново кренем. Пођох у правцу којим је била одлетела — па прешавши једно двеста корака, угледах на омањој ливадици, под гранатом брезом — не шљуку — но оног истог господина Сљоткина. Он лежаше на леђима, забацивши обе руке под главу, па је са задовољним осмехом погледао у вис, на небо,

клатећи левом ногом, пребаченом преко десног колена.

Он не примети да сам му се приближио. По ливадици, на неколико корака од њега, ходала је Јевлампија. Као да је тражила нешто на трави — печурке, шта ли. Овда, онда сагибајући се, пружала је руку — и певала полугласно.

Ја одмах застадох па почех да слушам. У први мах нисам могао да ухватим шта она то пева, али после лепо разабрах ове, познате стихове старинске песме:

> Нанђи-де, нанђи, ти облаче стравични,
> Па ми уби, уби мога таста-баћушку,
> И згроми ми, згроми моју ташту-мајчицу,
> А млађану женицу ја ћу и сам убити.

Јевлампија је певала све гласовитије и гласовитије; нарочито је снажно отегла била последње речи. Сљоткин је непрестано лежао на леђима и смешкао се, а она се непрестано чисто вила и кружила око њега.

— Гле молим те! — прозбори он најзад. — Шта нам се све неће у главу увући!

— А шта то?

Сљоскин лако придиже главу.

— Велиш, шта? Па какве ти то речи певаш?

— Па из песме, Валођка, — ти и сам знаш, — из песме реч не можеш избацити, — одговори му Јевлампија, окрену се и угледа мене. Обоје уједанпут цикнусмо, и обоје на разне стране побегосмо.

Ја брже изађох из шуме, па, прешав једну узану пољаницу, обретох се пред Харловљевим вртом.

XX

Ја нисам имао кад, а нисам имао ни рашта да размишљам о оном што сам малочас својим очима видео. Само се сетих речи „одољен-трава",[1] коју сам недавно пред тим чуо, и чијем сам се значењу много чудио. . . Пођох дуж баштенског плота и, после неколико тренутака, иза сребрнастих топола (оне још не беху истерале лишће, али су се раскошно шириле, и све у неком сјају блистале), угледах двориште и домове Мартина Петровића. Сва та усадба учини ми се сад почишћена и стегнута; свуда се опажаху трагови сталног и строгог надзора. Ана Мартиновна се појави на трему, па, зажмирив својим отворено плавим очима, дуже се загледа у правцу шуме.

— Јеси л' видео господина? — запита она мужика који пролазаше двориштем.

— Владимира Васиљића? — одговори овај, зграбивши с главе капу. — Он канда у шуму оде.

— Знам да је у шуму. А није се вратио? Ниси га видео?

— Нисам га видео. . . нема га.

Мужик је и даље стојао без капе пред Аном Мартиновном.

— Добро, иди, — изговори она. — Или не. . . чекај. . . А Мартин Петровић где је? Знаш ли?

— А Мартин, велите, Петровић, — одговараше јој мужик певајућим гласом, непрестано дижући час десну, час леву руку, као показујући некуда: — Се-

[1] У оригиналу: „присуха" — опчињавање „љубавним биљем". — Прим. прев.

ди тамо-на код рибњака, с удицом. У тршчаку си седи и с удицом. Рибу, зар, фаћа, Бог би га знао.

— Лепо... Сад иди, — понови Ана Мартиновна: — и склони онај точак, што ће тамо на путу!

Мужик потрча да изврши заповест, а она остаде још неколико тренутака на трему, па се једнако загледаше у шумарак. Затим полако попрети једном руком у правцу шуме, па се понајлак врати у кућу.

— Аксјутка! — разлегну се њен заповедни глас иза врата.

Ана Мартиновна је имала изглед љутит и некако је сад нарочито сажимала своје и онако танане усне. Обучена је била нехатно, а прамен расплетене косе падаше јој на раме. Но, не обзирући се ни на нехатност њене одеће, ни на њену љутину, она ми је као и пре изгледала привлачна, и ја бих још те како радо пољубио био њену узану, такође чисто пакосну руку, којом је она једно двапут одбацила ону расплетену витицу.

XXI

— Па зар збиља Мартин Петровић да рибе пеца? — питао сам ја самога себе, упутивши се рибњаку, који се налазио с оне стране врта. Попех се на насип. Погледах тамо, амо... Нигде мог Мартина Петровића. Упутих се дуж рибњачке обале — и, најзад, скоро на самом њеном крају, крај омањег залива, усред пљоснатих и искрзаних стабљика натруле трске, угледах неку огромну суру грдосију... Загледах се боље: то беше Харлов. Без капе, разбарушен, у распараном и поцепаном кафтану, подвукавши пода се ноге — седео је непомично на голој зем-

љи. И седео је тако непомично да се једна чапља, кад се ја приближих, откиде са осушеног ритског муља на свега два корака испред њега — и полете, трзајући крилима и звиждећи изнад воде. Значи, одавна се нико у њеној близини није мицао, нити је плашио.

Цело обличје Харловљево беше у толикој мери необично да мој пас, чим га је угледао, наједном застаде и устукну, подвуче реп и заарлука. Харлов једва малко накрену главу па се загледа у мене и у мог пса својим унезвереним очима.

Много га беше изменила брада, истина кратка, али честа, кудрава, у белим увојцима, налик на кићанке. У десној му руци беше крај удичиног прута, други се крај лако нихао на води. Срце ми се и нехотице стеже; међутим, ја се прибрах, приђох му и поздравих се с њим. Он полако замига очима, као да се иза сна тргао.

— Шта радите, Мартине Петровићу? — почех ја: — рибу ловите?

— Да... рибу, — одговори он промуклим гласом, па трже удичин прут, на чијем се крају клатио окраћи комадић канапа али — без удице...

— Удица вам се откинула, — приметих му ја, али у исти мах приметих да крај Мартина Петровића ни кантице није било, ни глиста... А и какав би лов могао бити сад, у септембру?

— Прекинула, велиш? — прозбори он па пређе руком по лицу. — Па... свеједно.

Он опет баци своју „удицу”.

— Наталије Николајевне синак? — запита он мене, после какво два минута, у току којих сам га ја,

не без потајног запрепашћења, разгледао. Он је био јако измршавио, но ипак је још и сад изгледао као див. Али у какве је дроњке и рите био обучен, и како се сав страшно испустио!

— Тако је, — одговорих ја, — ја сам син Наталије Николајевне.

— Је л' здрава?

— Мама је моја здрава. Али јој врло криво и жао било кад сте одбили њен позив, — додадох ја: — она се никад не би надала да ви код ње нећете хтети доћи.

Мартин Петровић обори главу.

— А јеси л' био ти тамо? — запита ме он, махнувши у страну главом.

— Где?

— Тамо у кући. Ниси био? Иди. Јер шта ћеш овде? Иди. Са мном немаш шта да разговараш. Не волим.

Он poћута.

— А ти све тако с том пушком? Док сам био млад, и ја сам том путањом трчао. Али ме отац једном. . . ја сам га ценио и штовао, још те како! Он није био као ови данашњи. Ишиба ти ме он једном камџијом — и хуја! Више пушке у руку нисам узимао. Јер сам га штовао. . . Охо! . . . Да. . .

Харлов опет поћута.

— Али ти се овде не задржавај. Него иди тамо у кућу. Тамо сад газдинство дивно напредује. Валоћка. . . — Ту он на часак замуцка. . . — Валоћка ми је од сваке руке мајстор. Нема му пара! Ал' је и — нитков!

Ја не знадох шта да рекнем. Мартин Петровић је говорио врло мирно.

— Па и кћери ми види. Ти се ваљда сећаш: ја сам имао две кћери. И оне су добре газдарице, врло практичне. А ја, ето, старим; уклонио сам им се с пута. У мир. . .

„Жалостан ти је то „мир!" — помислих ја, погледав око њега.

— Мартине Петровићу! — прозборих ја гласно. — Ви бисте неизоставно требали да дођете код нас.

Харлов ме погледа.

— Иди ти, братац, својим путем. То имам да ти кажем.

— Не жалостите моју маму, него нам дођите.

— Иди, момче, иди, — понављаше Харлов. — Немам ја шта с тобом да разговарам!

— Ако кочија немате, моја мама ће вам наше послати.

— Иди, кад ти кажем!

— Ама бога ми, Мартине Петровићу!

Харлов опет обори главу — а мени се учини да његови потавнели, као земљом прекривени образи опет поцрвенеше.

— Бога ми, да дођете, — наставих ја. — Шта ћете ту да седите? Да се само мучите?

— Како „да се мучим"? — прозбори он отежући.

— Па тако! — Ви се ту само мучите, — понових ја.

Харлов ућута па као да утону у дубоку мисао.

Охрабрен тим ћутањем, ја се одлучих да будем искрен, да радим правце, на чистину. (Не заборавите: ја сам био тек у шеснаестој години)!

— Мартине Петровићу! — почех ја, седајући до њега. — Па ја све знам, одлучно све! Ја знам како ваш зет с вама поступа — дабогме — у таквом положају... Али немојте да очајавате!

Харлов непрестано ћуташе, и само што удицу испусти; а ја — за каквог сам умника, за каквог сам философа ја себе у тај мах држао!

— Наравно, — почех ја наново, — ви сте поступили неопрезно што сте све предали у руке својим кћерима. То је било врло великодушно од ваше стране — и ја не смем да вас за то корем. — То је данас врло ретка црта! Али кад су ваше кћери толико незахвалне — ви треба просто да им указујете презрење... ништа друго но презрење — и не падати духом...

— Остави ме! — шапну наједном Харлов шкргућући зубима, а очи његове, упрте на рибњак, пакосно севнуше... — Одлази!

— Али, Мартине Петровићу...

— Одлази кад ти кажем!... Јер ћу те убити!

Ја сам му се већ био сасвим примакао; али код те последње речи и нехотице скочих на ноге: — Шта рекосте ви то, Мартине Петровићу?

— Убићу те, рекох ти: одлази! —

Узвереним јауком, риком оте се глас из Харловљевих груди, но он не освр таше главе, те је и даље јаросно гледао право преда се.

— Потегнућу па ћу те бацити са свим твојим лудачким саветима, бацити у ту воду — па ти неће више падати на памет, жутокљунче, да старим људима досађујеш!

„Па овај је памећу померио!" — севну ми кроз главу.

Загледах се у њега мало пажљивије па се коначно запрепастих: Мартин Петровић је плакао!! Суза за сузом рониле су му се низ образе... а лице доби сасвим свиреп израз...

— Одлази! — викну он још једном: — јер ћу те убити, тако ми Бога! Да ми се и други тако не наваде.

Он се одбаци свим телом некако у страну, и као вепар искези зубе. Ја зграбих пушку па побегох. Моје псето с лавежом полете за мном. И оно се, јадно, престравило!

Вратив се кући, ја, наравно, ни једном речју не наговестих мајци шта сам видео, али кад наиђох на Сувенира, надари ме враг па му све испричах. Тај одвратни човек се толико обрадова мом причању, да се, потцикујући, церекао, и чак скакао, — тако да умало што га нисам избио.

— Ех! да ми је да сам га видео, — понављао је он, гушећи се од смеха: — како се та будалчина, „Вшеђанин" Харлус завукао у рит па седи у њему...

— Па што не одете до њега на рибњак кад вас тако занима?

— Да; а ако ме уцмека?

Врло ми је досадио био Сувенир, и љуто сам се после кајао због своје неумесне проливености... Житков, коме је он брже саопштио моје причање, погледао је на ту ствар иначе.

— Па то ће се морати и у пилицију пријавити, — одлучи он: — а не би згорег било и по какав војни одред послати.

Његово предосећање односно војног одреда није се збило, — али се десило нешто, збиља, необично.

XXII

Око половине октобра, на три недеље после мог састанка са Мартином Петровићем, ја сам стојао код прозора моје собе, на другом спрату нашег дома — и, ни о чем нарочито не размишљајући, сетно сам се загледао у двориште и на пут који се иза њега отезао. Време је већ пети дан било погано; на лов се ни мислити није могло. Све живо се беше посакривало; чак су се врапци били ућутали, а вране се одавно некуд изгубиле.

Ветар би час потмуло завијао, час на махове фијукао; ниско, без иједне светле тачке, небо је из непријатно беле боје прелазило у оловну, још злослутнију боју, — а киша, која је лила, лила „неућутно" и непрестано, изненада би тек почела да бива крупнија и још више коса — па би се са циком расплињавала по окнима.

Дрвеће се било сасвим искрзало и дошло некако суро: рекао би човек да је с њега све покидано било — а ветар тек мало мало — па опет насрне па га из корена љуља и кида. На све стране се виделе мртвим лишћем покривене баре; крупни бобуци, сваки час прскајући и нови искрсавајући, скакутали су и клизили су по њима.

Блато је по путовима било непроходно; хладноћа је продирала у собе, под одело, у саме кости; и нехотична дрхтавица претрчавала је по телу — и исказати се не може како се човек рђаво у души осећао. Управо рђаво — а не сетно. Изгледало је као да већ никад на свету неће бити ни сунца, ни сјаја, ни боја, но да ће вечно вековати та лапавица и бла-

тиште, и сива мокроћа, и прокисла плесан — и да ће ветар до скончања света сиктати и запомагати!

У такве мисли утонуо, стојао сам ја код прозора — и сећам се: помрчина се стушти изненадно, нека с и њ а помрчина — премда је часовник показивао тек дванаест. Наједном ми се причини да преко нашег дворишта — од капије до улазних степена — као неки медвед протутњи! Истина, не четвороношке, него онакав како га сликају кад се на задње шапе усправи.

Ја очима својим нисам веровао. Но ако ја то баш и нисам самог медведа видео, оно у сваком случају нешто огромно, црно, чупаво... Не стигох ја још да смислим шта би то могло бити, кад наједном затутњи одоздо нека помамна лупа. Изгледаше да се нешто сасвим неочекивано, нешто страшно стуштило на наш дом. Наста лом и трка...

Ја брже стрчах низа степенице, скочих у трпезарију...

На вратима од салона, лицем према мени, стојаше, као укопана, моја мајка; иза ње се видело неколико престрављених женских лица; управитељ двора, два лакеја, мамино слушче — сви зинули од запрепашћења — тискаху се око врата за претсобље; а насред трпезарије, огрезло у блату, рашчупано, растрзано, мокро — мокро у толикој мери да се пара око њега дизала а вода читавим млазевима цурила с њега по поду — посред свега тога клечало је, теретно се нишући и чисто обамирући, оно исто чудовиште што онако на моје очи прелете преко дворишта!

И ко је било то чудовиште?

Харлов!

Ја зађох са стране па угледах — не лице његово — но главу коју је он био обухватио шакама поврх слепљене од блата косе. Дисао је тешко, уздрхтано; нешто му је чак клокотало у грудима — и на свој тој блатњавој тамној маси могле су да се разговетно уоче само ситне, узверене очне рожњаче.

Био је страшан.

Сетих се оног високог чиновника кога је он некад онако опоро „убрисао" кад га је овај са мастодонтом упоредио. Но збиља: овакав изглед морала је и имати препотопска животиња у часу тек што се спасла била од другог још јачег звера, који ју је напао у сред вековечне иловаче прадавних, препотопских ритова.

— Мартине Петровићу! — ускликну, најзад, моја мајка и пљесну рукама. — Јеси л' ти то, ако Бога знаш?

— Ја сам... ја... — зачу се испрекидани глас, који као да с тешком муком и болом избацује сваки звук: — ох! Ја сам!

— Па шта је то с тобом, тако ти Бога?!

— Наталија Николајев... на... ја сам до вас... право из куће побе... гао пешке...

— По оваком блату! Па ти, брате, на човека више не личиш. Устани, па бар седи... А ви, — окрену се она собарицама: — брже трчите по пешкире. И нађите негде какво суво одело! — рече она управитељу двора.

Управитељ показа рукама: где, вели, да се нађе одело за овакву громулу?...

— У осталом, јорган какав да донесемо, — рече

он: — ил ако не то, онда — имамо ново шталско ћебе.

— Ама устани, устани, Мартине Петровићу, па седи, — понови моја мати.

— Истерали ме, госпо, — јекну наједном Харлов па главу назад одбаци, и руке испред себе опружи. — Истерали ме, Наталија Николајевна! Рођене кћери, са мог рођеног огњишта . . .

— Та шта то говориш?! Истерали те?! Какав грех! какав грех! (Ту се моја мајка прекрсти.) Само устани ти, Мартине Петровићу, молим те!

Две собарице уђоше са пешкирима па сташе пред Харловим. Видело се да и оне нису могле да смисле како да му приступе, шта да почну с оноликом хрпом блата.

— Истерали ме, госпо, истерали, — понављаше међутим Харлов.

Двороуправитељ се врати са великим вуненим јорганом па и он стаде у недоумици. Главица Сувенирова промоли се иза врата, али одмах ишчезе.

— Мартине Петровићу! Устани! Седи! Па ми испричај све редом, — одлучним тоном откомандова моја мати.

Харлов се диже . . . Двороуправитељ хтеде да му помогне, али само руку укаља, па се, отресући прсте, одмаче до врата. Собарице му се опет приближише са пешкирима, али их он отстрани покретом руке, па и јорган одби.

Него ни сама моја мати није сад наваљивала: осушити Харлова очевидно није било могућно; само блатњаве трагове његове на поду привремено, на брзу руку убрисаше.

XXIII

— Како су те то они могли истерати? — запита моја мајка Харлова, чим је мало одахнуо.

— Госпођо! Наталија Николајевна! — поче он напрегнутим гласом — и опет ме порази немирна трка његових очних рожњача: — истину ћу вам казати: највише сам од свију ја крив...

— Е, то је оно; ниси тад хтео да ме послушаш, — рече мати, спуштајући се у наслоњачу и помало машући пред лицем намирисаном марамицом: много се осећао непријатан задах од Харлова... ни шумска бара тако јако не удара.

— Ох, нисам ја тим погрешио и скривио, госпо, но охолошћу својом. Охолост ме је упропастила, исто као цара Навуходоносора. Јер ја сам тада мислио: Бог ме није умалио умом и памећу; те кад ја нешто одлучим, значи: тако му то и треба да буде... А уз то се ту појави и страх од смрти... Сасвим сам пут изгубио! Да им покажем, рекао сам сам себи, сад на послетку силу и власт своју! Наградићу их — а они морају до гроба осећати... (Харлов се наједном згрози и сав се стресе...) Као шугавог пса изгнали ме из куће на улицу! Ето каква је њихова захвалност!

— Али како, забога?... На који начин? — поче опет моја мајка.

— Слушче Максимку ми одузеше, — прекиде је Харлов (очи су му и даље трчале, обе руке је држао код браде — прсте у прсте) — кочије ми одузели, месечину смањили, плату уговорену не плаћају — од главе до пете ме опељешише, — а ја сам на све то ћутао, све сам трпио! А трпио сам из узрока... ох!

опет због охолости моје! Да не рекну љути моји непријатељи: ено га, оног маторог будале, сад види шта је урадио. А и ви сте ме, сећате л' се, госпо, опомињали: „Лакта свог, рекосте, нећеш угристи!" — Елем, тако сам вам трпио . . . Али, данас улазим ја у своју собу — а она већ заузета — и постељу ми моју у мутвак избацили! Можеш, као веле, и тамо спавати — овде те и тако из милости трпимо. Нама је, веле, твоја соба за газдинство потребна. И ето, то мени каже — шта мислите, ко? Валођка Сљоткин, она поган, смрад . . .

Харлова ту глас изневери.

— Али кћери твоје? Шта оне на то? — запита га мати.

— А ја сам све трпио, — настави Харлов своје причање: — горко, горко ми је било не знате како, и срамота . . . Црн ми дође овај Божји свет! Стога ја оно пре нисам хтео, матушка, да вам дођем — од тог истог стида и срамоте! Јер ја сам, мајчице, све испробао: и милоштом, и претњом, говорио им и саветовао их, и шта све нисам! Клањао сам им се и молио . . . ево овако (Харлов показа како се клањао). И све узалуд! И све сам ја то трпио! Спочетка, у прво време сам ја и друкчије мисли имао: да узмем, рекох, да их помлатим, да испретурам све, да им ни семена, ни трага не остане . . . Па да знају! Но а после сам се — покорио! Такав ми је, рекох, крст од Бога послан. За смрт се, значи, спремати треба. Кад наједном данас . . . као пса! И то ко? Валођка! А што ме о кћерима питати изволесте, па зар оне имају неку своју вољу? Валођкине измећарке! Да!

Моја мајка занеме од чуда.

— Па за Ану могу још и да разумем, она му је — жена... Али откуд она друга, твоја...

— Јевлампија? Гора је од Ане! Сва се, како је видите, у руке Валођкине дала. Стога је она и тог вашег солдата одбила. По његовој, Валођкиној, наредби. Ана — очигледна ствар, требало би да се осећа и покаже увређена, и она сестру збиља очима не може да гледа — али се покорава! Омађијао је, несретник! Него њој, Ани, је сад видите ли и пријатна помисао: као вели, ето ти, Јевлампијо, каква си увек била охола, а сад ето шта се од тебе учини!... О... ох, ох! Боже мој, Боже!

Мати ме брижно погледа. Ја се уклоних малко у страну, из предосторожности: да ме не би отстранили одавде...

— Веома ми је жао, Мартине Петровићу, — поче мати, — што ти је мој бивши питомац причинио толико зла и невоље, и што се као тако злочест човек показао. Али ето, и ја сам се у њему преварила... Ко би се могао томе надати!

— Госпо, — јаукну Харлов и удари се у груди. — Ја нећу моћи поднети ову незахвалност од мојих кћери! Не могу, госпо! Јер ја сам им све — све сам им дао! А осим тога, и савест ме страшно мучи. Много... ох! много је шта кроз моју главу прошло док сам крај рибњака седео и рибу пецао! „Да си бар некоме у животу неку корист учинио! — тако сам ја тамо размишљао: — сиротињу да си помагао, својим сељацима-робовима да си слободу даровао зато што си им век тровао! Јер ти си пред Богом много за њих одговоран! А ето дође час кад се њихове сузе и низ твоје образе роне!"

. . . И каква је тек сад њихова — мојих сељака — судбина: била је јама и код мене дубока — што да кријем? — а сад јој се код њих ни дно не види! Све те грехе сам ја на душу узео, савест сам своју за децу жртвовао, а мени данас за то — шипак! Ритнуше се копитом па ме као пса из куће избацише!

— Немој сад више о том да мислиш, Мартине Петровићу, — примети моја мати.

— И кад ми рече, тај ваш Валођка, — прихвати Харлов с новом снагом, — кад ми рече да ја у мојој собици више нећу смети становати, а ја сам баш у тој истој собици, кад сам кућу градио, свако брванце својим рођеним рукама једно на друго слагао — кад ми он то рече — сам Бог зна шта се тад са мном стало! Помути ми се мозак у глави, а по срцу као да ме ко ножем сецну . . . Но! ил' њега заклати, или сам из куће напоље! . . . И тако ето потрчах до вас, добротворко моја, Наталија Николајевна . . . а где бих сад и знао главу моју склонити? А ту још ова киша, блатиште, лапавица . . . Можда сам два'ест пута довде у блато упадао! И сад. . . ето какав сам. . . као да сам се у каљузи ваљао . . .

Харлов омери себе погледом и узмучи се на столици као да се спремао да устане.

— Но, но, — зашто тако о себи да говориш, Мартине Петровићу, — брже изговори мајка: — па шта онда, ако си нам и тако блатњав у кућу ушао? Под си укаљао? Чудна ми чуда! . . . Него ево шта бих ја теби сад предложила. Чуј! Сад ће те моја чељад одвести у засебну собу, постељу ће ти чисту дати — ти се свуци, уми се, лези па се испавај . . .

— Матушка, Наталија Николајевна! Зар ја сад да

заспим?! — тужно прозбори Харлов. — Та мени сад у мозгу као да чекићи чукају! Мене су данас као непотребан шљам . . .

— Лези ти само па заспи, — упорно понови мати. — А после ћемо ти чаја донети — но, па ћемо се даље о свему споразумети. Не падај духом, стари мој пријатељу! Ако су те из т в о г дома изагнали, у м о м дому ћеш ти свагда заклона наћи . . . Јер ја не заборављам да ми је Мартин Петровић живот спасао!

— Добротворко! — јаукну Харлов па покри лице рукама. — В и ме сад спасавате!

Тај вапај трону моју маму скоро до суза.

— Од свег срца сам приправна да ти помогнем, Мартине Петровићу — свим, чиме само могу; али ми ти мораш обећати да ћеш ме унапредак слушати и да ћеш ружне мисли од себе одбацити.

Харлов уклони руке с лица.

— Ако је потребно, — прозбори он, — ја могу и да опростим!

Мајка моја са одобравањем климну главом.

— Врло ми је мило да те видим у таквом истински хришћанском расположењу духа, Мартине Петровићу; но о том ћемо после беседити. А сад ти прво доведи себе у ред — а што је главно, прво да идеш да спаваш. Одведи ти Мартина Петровића у зелени кабинет покојног господина, — обрати се мати управитељу двора, — и што год он затражи, све то оног часа да се учини! Одело нареди да се осуши и очисти — а кошуље, какве затреба, ишти од кастеланке.

— Разумем, — одговори управитељ.

— А кад се пробуди, кројачу одмах нареди меру да му узме; и ту браду му треба обријати. Не сад одмах, но после.

— Разумем, — понови управитељ двора. — Мартине Петровићу, изволите.

Харлов устаде, погледа у моју мајку, хтеде канда да јој приђе, али се задржа, поклони јој се „до појаса", прекрсти се према икони трипут, па пође за двороуправитељем. Одмах за њим шмугнух и ја из собе.

XXIV

Кастелан одведе Харлова у зелени кабинет, па одмах отрча по кастеланку, јер чаршава на постељи није било. Сувенир, који нас срете у претсобљу па заједно с нама упаде у кабинет, поче одмах, са својим лудесањем и церекањем, да се врти око Харлова, који, лако раширивши руке и ноге, замишљен застаде на сред собе. Вода је још непрестано цурила с њега.

— Вшеђанине! Вшеђанине Харлусе! — цикао је Сувенир, пресамитивши се на двоје и држећи се за слабине. — Велики осниваче знаменитог рода Харлових, ваз-зри на свог потомка. Шта велиш на ову појаву? Можеш ли да је познаш? Ха-ха-ха! Ваша светлост, дајте ручицу да је целивам! А што ће вам те црне рукавице?

Ја хтедох да га задржим, да му дам знати да је то стидно и срамно што ради с овим човеком. Али ништа не могох са безочним несретником учинити.

— Готованом и чанколизом ме је називао! — рђогризао је и даље Сувенир. — „Немам, вели, као дру-

ги свет, свога крова!" А сад је, вала, и он сам такав исти готован као и а з грешник! А Мартин Харлов, а Сувенир — један ђаво! И он ће одјако од милостиње да живи! Слуге ће да дигну са земље неку корицу хлеба, што је псето њушкало па даље отишло... Ево ти, рећи ће му, па ручај! Ха-ха-ха!

Харлов је непрестано стојао непомично, увукавши главу, раширивши ноге и руке.

— Мартин Харлов! Властелин од заманде! — настави да пишти Сувенир. — Какав је важан израз дао својој појави! Ко је — он је! Сви су му нико и ништа! Не прилази ми, вели, близу, јер ћу те смождити! А кад је оно онда имање своје по вајној својој великој памети почео давати и делити — како се раскокодакао! „Захвалност! — виче, — Захвалност!" А што је мене заборавио и омалио?! Ја бих данас можда више срца и осећања имао! И данас му, ето, излази да сам ја истину тада говорио да ће га они, бога молећи, голог-нагог на снег...

— Сувенире! — викнух ја. Но Сувенир никако да стане.

Харлов се непрестано још не мицаше с места; изгледало је као да он тек сад почиње да осећа у коликој мери је све на њему било мокро, па је чекао кад ће се све то с њега скинути. Но двороуправитељ се још не враћаше.

— А овамо ратник! — заинтачи опет Сувенир. — Дванаесте године отачество спасавао! Јунаштво своје показивао! Дабогме: са смрзнутих мародера гаће свлачити, то је наш посао; а кад ћерка на нас ногом лупне, нама и самима душа у гаће...

— Сувенире! — викнух ја поново.

Харлов погледа у Сувенира са стране. Он све до тог тренутка баш као да ни свестан није био да је и Сувенир ту; и тек је сад мој узвик изазвао његову пажњу.

— Пази, брајко, — прогунђа он потмуло: — немој да те чудо снађе ком се ниси надао.

Сувенир се зацени од смеха.

— Ох, како сте ме уплашили, великоштовани бра̑то! Ух, како сте страшни, бога ми! Што макар ту косу не очешљасте, јер овако, сачувај Боже, може да вам се укорени, па је после ни ђаво не опра; мораћете је српом косити...

Ту се Сувенир наједном распали.

— И још се јуна̑чи човек! Гоља, а прави се јунак! Где вам је кров сада, боље ми то реците, јер свагда сте се њим разметали! „Ја кров над главом имам, а ти си на улици! — тако сте ми се увек ругали. — Наследан мој стародревни кров!" (Сувениру се надала та реч, па ју је непрестано понављао).

— Господине Бичкове, — рекох ја. — Шта ви то радите? Јесте л' при себи ви?

Но он је и даље млатао језиком, непрестано је ђипао и мувао се око Харлова... А управитељ и кастеланка још никако да дођу!

Мени дође тешко. Ја почех опажати да се Харлов, који се у току разговора с мојом мајком мало помало стишавао, те се чак при крају, очевидно, и помирио са својим удесом, да се он сад почео да узрујава и раздражује: он поче брже да дише, испод ушију као да му се опет нешто наду, прсти сташе да му играју, очи му почеше опет да трче испод тамне маске блатом избразданог лица.

— Сувенире! Сувенире! — ускликнух ја. — Престаните, иначе ћу звати маму.

Но Сувенира као да неки бес у своје руке дохвати.

— Да, да, велештовани! — затрешта он опет: — ето у каквим се суптилним приликама ја и ви данас налазимо! А ћерчице ваше, са красним вам зетом, Владимиром Васиљевићем, под оним вашим к р о в о м не могу сити да вам се насмеју! Па да сте их бар, као што сте им претили — да сте их бар проклели! Па ни за то снаге нисте имали! Али зар ви са Владимиром Васиљевићем да се вучете клипка? Па сте му још тепали и Валођком га звали! Какав вам је он Валођка? Владимир Васиљевић је он, господин Сљоткин, властелин, а ти — ко си и шта си ти данас?

Дивљи урлик заглуши говор Сувениров . . . У Харлову прекипе. Песнице се његове стегоше и дигоше, лице му помодри, пена му изби на испуцана уста, сав се затресе од јарости.

— Кров, — велиш ти! — загрме он својим железним гласом: — да их прокунем! — велиш ти . . . — Не, нећу п р о к л и њ а т и ја њих . . . Маре они! Него кров . . . кров ћу ја њихов да разорим, па неће крова имати, исто као што га ни ја данас немам! Запамтиће Мартина Харлова! Није пропала моја снага још! Видеће може л' се и сме ли се ко са мном титрати! . . . Неће, вала, ни они крова над главом имати!

Ја претрнух; откад се памтим нисам био сведоком таквог неизмерног гнева. Не човек, — него дивља

звер кидао се преда мном! Ја претрнух . . . а Сувенир, — тај се од страха под сто завуче.

— Ни они! — викну Харлов још последњи пут, па само што не претури кастеланку и управитеља дома који наиђоше, — и јурну из куће. . . Као стрела прелете он двориште и нестаде га иза капије.

XXV

Моја мама се страшно разједила кад јој управитељ дома са збуњеним изгледом дође да јави о новом ненадном одласку Мартина Петровића. Он се не усуди да затаји ни узрок тог одласка; ја сам био приморан да потврдим његове речи.

— То си, дакле, све ти! — викну мама на Сувенира, који је пре нас до ње као зец дотрчао па јој чак и руци пришао: — твој погани језик је свему крив!

— Молим вас, молим — са' ћу ја, са' ћу ја то . . . — замуцка Сувенир, одбацујући лактове иза леђа.

— „Са' ћу, са' ћу"... знам ја то твоје „са' ћу!" — понови мама љутито па га истера напоље. Затим зазвони, нареди да јој зовну Квицинског, па му нареди да одмах пође с кочијама у Јесково, да пошто пото изнађе Мартина Петровића и да га довезе.

— Без њега ми се не враћајте! — заврши она.

Туробни Пољак ћутећи саже главу па изађе.

Ја се вратих у своју собу, опет седох код прозора, па сам, сећам се, дуго размишљао о томе што се пред мојим очима збило. Био сам и сам збуњен: никако нисам могао да разумем како то да Харлов, који је скоро без роптања подносио увреде нанесене му од његових домаћих, није могао да савлада

себе те да презре потсмехе и забадања тако ништавог створа какав беше Сувенир. Ја тада још нисам знао каква неиздржљива горчина може неки пут да се садржи у једном празном прекору, чак и тада кад овај из презрених уста дође . . . Мрско име Сљоткиново, кад га изговори Сувенир, паде као варница у барут; болно место не издржа тај последњи убод.

Прође можда један час. Кочије наше уђоше у двориште; но у њима је седео наш ишпан — сам. А мати му рече: „без њега ми се не враћајте!" Квицински журно искочи из кочија — па се устрча на трем. На лицу му се читао изглед растројен — што се код њега скоро никад није виђало. Ја одмах сиђох доле и устопце за њим пођох и ја у салон.

— Но? Јесте л' га довезли? — запита га мати.

— Нисам га довезао — одговори Квицински: — нити би га ико могао довести.

— А зашто? Јесте л' били с њим?

— Био сам.

— Да се није десило што с њим? Капља?

— Боже сачувај; ништа му се није десило.

— Па што га нисте довезли?

— Он тамо кућу своју руши.

— Шта рекосте?

— Стоји на крову свог новог дома — па га развањује и баца. Шиндри је досад, јамачно, ваљда четрдесет комада одлетело; а попречних летава такође пет шест комада. („Неће, вала, ни они крова имати!" — сетих се Харловљевих речи.)

Мајка се загледа у Квицинског.

— Сам... он један на крову стоји и кров чупа и баца?

— Тачно тако. Иде по поду тавањачком, па десно и лево кида и ломи. А снага је у њега, сами изволевате знати, надчовечанска! него и кров му је, треба истину рећи, никакав; подметачи под шиндром разређени и размакнути, — цоловачама даскама склопљени, чавли дрвени — на брзу руку тесани.

Мајка погледа у мене као да би да се увери да можда није нешто пречула.

— Цоловачама... разређен, — понови она, очигледно не разумевајући значење ниједне од тих речи...

— Но, па шта сте ви тада... — проговори она најзад.

— Дошао сам за упутство. Ту се без људи ништа не да учинити. Тамошњи сељаци се сви од страха посакривали.

— А кћери му — шта оне?

— Па и кћери — ништа. Устумарале се, трче... Кукају . Шта могу?

— Је л' и Сљоткин тамо?

— И он је ту. Кука и нариче горе од свију — ал' ни он ништа није кадар.

— И Мартин Петровић, велите, на крову стоји?

— На крову... то јест, на тавану — и кров разваљује и баца.

— Да, да, — изговори мајка; — цоловачама...

Догађај је заиста био необичан.

Шта је ту требало предузимати? Послати у варош по старешину полиције, — исправника, — скупити сељаке? Мајка се моја беше сасвим збунила.

Збунио се био и Житков кад дође на ручак. Истина, он помену опет одред војника, али иначе никакав одређен савет не даде, него је само гледао покорно и одано. Квицински, кад виде да он ту никаквих инструкција неће добити, изјави мојој матери — са својственом му презривом учтивошћу — ако му она одобри да поведе собом неколико коњушара, баштована и друге дворске чељади, — он би покушао. . .

— Да, да, — прекиде га мама: — покушајте нешто, љубазни Викентије Осипићу! Само брже, молим вас, а ја за све што учините, узимам одговорност на себе.

Квицински се хладно осмехну.

— Једно ми само дозволите да вам унапред објасним, госпођо; за резултат је немогућно добар стојати, јер је снага у господина Харлова дивовска, а очајање такође: он се преко сваке мере увређен осећа!

— Да, да, — прихвати мати: — и свему је томе крив тај поганац Сувенир! Никада му ја то опростити нећу. Идите само, поведите те људе, брже се само крећите, Викентије Осипићу!

— Ви, господине управниче, што више конопаца понесите — и пожарних кука, — прозбори Житков својим басом: — и ако се и нека мрежа нађе — и њу не би згорег било понети. Код нас тако једном у пуку. . .

— Ваша су ми упутства излишна, господине, — мрзовољно га прекиде Квицински; — ја и без вас знам шта сад треба радити.

Житков се нађе очепљен и изјави да, пошто је он рачунао да ће и њега позвати...

— Не, не! — умеша се и мама. — Ти боље остани ту... Нек Викентије Осипић сам дејствује... Полазите, Викентије Осипићу!

Житков се сад нађе још жешће увређен, а Квицински се поздрави и изађе.

Ја полетех у коњушницу, сам брже оседлах свог јахаћег ђогата, па полетех у галопу друмом ка Јескову.

XXVI

Кишица беше престала, но ветар је дувао са удвостручeном жестином — право мени у лице. На пола пута седло пода мном умало што се не претури: колан беше попустио. Ја сиђох с коња па почех каише зубима да затежем... Наједном чујем: неко ме по имену виче... Сувенир је трчао за мном по усевима.

— Шта је, браца, — довикиваше ми он још издалека: — радозналост вас савладала? Па наравно, ко би сад... И ја ћу тамо, преким путем, Харловим трагом... Јер овакову мусеведу... и умрећеш, а видети нећеш!

— Дело руку својих хоћете да гледате и да уживате, — прозборих ја са негодовањем, скочих на коња па опет полетех галопом; али несавладљиви Сувенир не заостајаше за мном, па се чак и у трчању церекао и лудао.

Ево најзад и Јескова — ево и уставе, а тамо је дуг плот и врбак усадбе... Ја приђох капији, одјахах, привезах коња и застадох, запрепашћен.

Од предње трећине крова на новој кући, од мезанина, остао беше још само скелет. Малтер и шиндре лежаху у разбацаним гомилама са обе стране куће на земљи. Рецимо, кров је био, по речима Квицинског, на двоје на троје склепан; но ипак је све ово била невероватна ствар! По поду таванском, дижући прашину и ђубре, незграпно-хитро дизала се црно-сура грдосија, па је час разметала преостао, из цигаља сазидан димњак (други се био већ срушио), час је кидала шиндру и бацала је доле, час се хватала за саме диреке.

То беше Харлов.

Као прави медвед учини ми се он и овде: и глава, и леђа, и рамена — све је то медвеђе, и ступао је ногама широко, не разгибајући стопала — опет на медвеђи начин. Оштра ветрина дувала је на њега са свих страна, разбацујући укорепљене бичеве његове косе... Страшно је било видети како се местимично црвенило његово голо тело кроз рупе на поцепаном му оделу. Страшно је било слушати његово дивље, промукло мумлање.

Двориште беше пуно света; жене, дечаци, придворна женска послуга, тискаху се дуж тарабе; неколико мужика скупило се мало даље у оделиту гомилу. Познат ми старац-поп стојао је без шешира на трему друге куће, па, узевши бакарни крст обема рукама, с времена на време, ћутећи и безнадно, дизао би га и као показивао Харлову.

До попа стојаше Јевлампија, па, наслоњена леђима на зид, непомично гледаше у оца. Ана — час би помаљала главу кроз прозор, час би ишчезавала, час би искакала на двориште, па се опет враћала у

кућу. Сљоткин — сав пребледео, зелен, у старом шлафроку, у јермолци, са једноцевком пушком у рукама, претрчавао би ситним корацима с места на место. Видело се да није био кадар да се снађе у овом чуду и покору: губио је дах, претио, сав се тресао, нишанио из пушке на Харлова, па би одмах опет пребацивао пушку на раме, — нишанио опет, кукао, плакао... Угледавши мене и Сувенира, он као без душе појури к нама.

— Погледајте, погледајте шта се овде збива! — завапи он: — погледајте! Тај човек је полудео и помамио се... те ето шта чини! Ја сам и по полицију послао, али ево нико не долази! Нико не долази! И ако ја сад на њега испалим, мени закон ништа не може, јер је свако у праву да своје имање брани! А ја ћу да испалим!... Тако ми Бога, испалићу.

— Пали, пали! — разлегну се с крова промукао глас. — Гађај! А дотле, ево ти пешкеш од мене.

Подужа даска полете одозго, па, преврнувши се двапут у ваздуху, тресну на земљу код самих ногу Сљоткинових. Овај се сав пресамити, а Харлов прсну у смех.

— Господе Исусе! — прогњевета неко иза мојих леђа.

Ја се осврнух: Сувенир.

— А! — помислих ја; — сад ти није више до смеха.

Сљоткин докопа једног мужика, који стојаше у близини, за врат.

— Та пењи се, пењи се; пењите се, несретници,

— вапијаше он, тресући мужика из све снаге — спасавајте моје имање!

Сељак коракну једаред, дваред, замаха рукама, викну: — „Хеј ви, господине!" — узмува се на месту, па се врну назад.

— Лестве! Лестве дајте овамо! — обрати се Сљоткин осталим сељацима.

— А одакле да их узмемо? — зачу се одговор.

— Па баш и да имамо ту лестве, — проговори, не журећи се, један глас: — ко је луд да се пење? Нашли сте будале! Нек окуша неко срећу, тај тамо ће му очас шију заврнути.

— Код тог нема шале: тај ће одмах да убије! — добаци једно младо беломусасто момче са приглупим лицем.

— Дабоме да ће! — прихватише и други.

Мени се учини да чак и кад ту не би било очевидне опасности, сељаци би ипак нерадо извршили наредбу свог новог господара. Мал'те нису још и одобравали што Харлов чини — мада их је он све веома задивио.

— Ах ви разбојници! — јаукну Сљоткин: — чекајте само, све ћу вас ја...

Но ту се с тешком тутњавом и последњи димњак стропошта, и, посред тренутно узвијореног облака жуте прашине, Харлов, испустивши продирући усклик и високо подигавши окрвављене руке, окрену нам се лицем. Сљоткин опет нанишани на њ.

Јевлампија га трже за лакат.

— Не сметај ми! — свирепо се унесе он на њу.

— Да се ниси усудио! — прозбори она — и плаве

очи њене севнуше претећи испод подигнутих обрва.
— Отац свој дом руши. Његово је ово добро.

— Лажеш: наше је.

— Ти велиш: наше, а ја ти кажем: његово је.

Сљоткин засикта од пакости; Јевлампија му се упиљи у лице очима.

— А, здраво! здраво да си ми, ћерко моја љубезна! — загрме одозго Харлов. — Здраво да си, Јевлампијо Мартиновна! Како ли живиш ти са својим зетом-пријатељем? — Лепо ли се љубите и милујете?

— Оче! — зачу се звучни глас Јевлампијин.

— Шта је, ћерко? — одговори јој Харлов, па се прикучи самом крају зида. На лицу му се, уколико сам ја могао да уочим, појави чудан осмех, — сјајан, весео, — али баш стога нарочито страшан, злочест осмех. . . Много година после тога видео сам такав осмех на лицу једног на смрт осуђеног.

— Престани, оче; сиђи (Јевлампија му није говорила: „баћушка"). Ми смо криви; све ћемо ти вратити. Сиђи.

— А што ти ту и у наше име одлучујеш? — умеша се Сљоткин.

Јевлампија само још жешће намршти обрве.

— Ја ћу ти свој део вратити — све ћу ти дати. Престани, сиђи, оче! Опрости нам; опрости ми.

Харлов се непрестано и даље смешкао.

— Доцкан си се сетила, голубице! — изговори он, а свака му је реч као бакар звонила. — Доцкан се трону камено срце твоје! Низ брдо се ово заоширало — сад га већ не задржа! Него на мене сад већ и не гледај! Ја сам моје свршио! Боље погледај твог

Валоћку: гле какав вас је лепотан око прста обмотао! И на своју змијску, подмуклу сестру погледај: ено, њен лисичји нос се помаља, ено је где свог слатког мужа пујда! Не, господо! Хтели сте да мене крова над главом лишите — е па ни ја вама сад ни камена на камену оставити нећу! Својим сам рукама ја ово градио, својим ћу рукама да га и растурим — ево видите, својим рукама! Погледајте, ни собом секире нисам понео!

Он опљуну обе шаке па опет поче да чупа и баца брвна.

— Ама доста, оче, — говорила је међу тим Јевлампија, а глас јој дође тако чудновато умилан: — не помињи сад што је било. Но, веруј ми; јер ти си мени увек веровао. Но, сиђи доле; дођи код мене у собу, на моју постељу меку. Ја ћу те осушити и одгрејати; ране ћу ти превезати, видиш ли. Како си руке искрвавио! Па ћеш да живиш код мене као у Христовом наручју, ручаћеш слатко — а спавати још и слађе. Но, криви смо ти, криви! Но, забораврили смо се много, сагрешили; но, опрости нам!

Харлов замаха главом:

— Причај ми, причај! Повероваћу вам, поздравио сам вас! Убили сте ви у мени веру! Све сте убили. Орао сам био — па сам црв код вас постао... а ви... дед и црвка да згазимо! Ал' доста је било вашег! Ја сам те волео, то ти добро знаш, — али сад ми више ниси кћи — ни ја теби отац... Ја сам — пропао човек. Не сметај ми! А ти тамо, гађај већ једанпут, кукавицо сиња! — рикну он на Сљоткина. — Што све само напразно нишаниш? Ил' си се зар, у зло доба, закона сетио: „ако ли прималац дара

учини покушај на живот даваоца, — изговори Харлов развлачећи: — то је давалац властан све назад захтевати?" Ха-ха, не бој се, закониче! Ја ти нећу назад тражити — све ћу ја то са земљом сравнити. Тера-а-ај!!

— Оче! — последњи пут му се замоли Јевлампија.

— Ћути!

— Мартине Петровићу! Брâто, опростите великодушно! — протепа сад Сувенир.

— Оче, соколе наш!

— Ћути, кујо! — довикну јој Харлов.

На Сувенира он и не погледа — само што отпљуну на ону страну.

XXVII

У тај пар се и Квицински са свом својом пратњом — на тројим колима — појави на капији. Уморени коњи рзаху, људи један по један скакаху у блато.

— Охо! — развика се колико га је грло носило Харлов. — Армија... Па ово је армија! Читаву војску на мене шиљу. Лепо, лепо! Само знајте, ко ми овамо на кров изволи доћи — тога ћу ја — стрмоглавце одавде!... Јер ја сам домаћин строг, у невреме гости ми нису добро дошли! То да знате!

Он се обема рукама укљешти за предњи пар попречних крововских дирека, за такозване „ноге" од забата — па поче снажно да их из темеља помера. Сагнувши се са ивице таванског пода, он их је чисто вукао за собом, једначито певајући бурлачку песму: „Још је-дареднице! Још једанпут! У-ух!"

Сљоткин притрча Квицинском па поче да му се жали и да слини... Овај га замоли да „не смета”, па приступи ка извршењу свог смишљеног плана. Сам он стаде испред куће, па, у намери да га мало збуни, поче да објашњава Харлову како, вели, није достојно једног властелина да такво што чини...

— Још једаредице! Још једном! — певао је и даље Харлов.

...и како је Наталија Николајевна веома незадовољна овим његовим поступком и да се она никад томе од њега не би надала...

— Још једаредице! Још једном — ух! — певао је Харлов... а Квицински међутим издвоји и посла четири најсмелија коњушара на супротну страну дома, с тим да се оданде, одзади, на кров попну.

Но Харлову тај план напада не умаче неопажен. Он наједном остави диреке па брже отрча на задњи део мецанина. Изглед је његов био у толикој мери страшан да се два коњушара који стигоше већ да се испну на таван, очас спустише низ кишни олук назад на земљу, на велику радост па чак и кикот придворних малишана. Харлов их испрати претећи им песницом па, вративши се предњем делу мецанина, опет се ухвати за диреке па их наново поче да чупа, још увек певајући бурлачку песму.

У један мах застаде, па се, као изненађен, у нешто загледа...

— Максимушка, друже! Пријатељу: — та јеси л' ти то, по Богу?

Ја се осврнух... Из гомиле сељака збиља се био издвојио „козачић” Максимка, па, смешећи се и

клибећи зубе, изађе напред. Мора да га је то његов газда-сарач пустио на који дан кући.

— Пењи се овамо код мене, Максимушка, слуго моја верна, — настави Харлов: — па да се заједнички бранимо од злочестих измећара татарских, од лацманских арамија!

Максимка, још увек смешкајући се, без поговора и одмах поче да се пење на кров... Али га зграбише и одвукоше — Бог зна зашто — мањ као пример другима. Јер никакву помоћ он Харлову не би био кадар учинити.

— Ако, ако! Задржите га само! — прозбори Харлов претећим гласом, па се опет лати дирека.

— Вићентије Осиповићу! Допустите ми да испалим метак, — обрати се Сљоткин Квицинском: — јер ја ћу то више да га застрашим: моја је пушка напуњена ситном сачмом.

Но још Квицински не стиже да му одговори, кад се предњи пар дирека, јаросно раздрман железним рукама Харловљевим, јако и нагло накриви, затрешта, па се сурва на двориште — а заједно с њима, не могући да се задржи, сурва се и сам Харлов, и теретно се стропошта на земљу.

Сви задрхташе, јаукнуше... Харлов лежаше непомично на грудима, а у леђа му се била упрла дугачка горња венчаница крова, која полете за одваљеним забатом.

XXVIII

Харлову притрчаше, свукоше с њега теретну венчаницу, превврнуше га наузнако. Лице му је било без знака живота, на уста му бљуну крв; није дисао.

„Дах му се прекинуо" — шапну један од мужика што приђоше. Потрчаше на бунар по воду, донесоше читаво ведро, испљускаше му главу; блато и прашина сиђоше с лица, но беживотан израз остаде и даље. Донесоше једну клупу, наместише је уза саму кућу па, с тешком муком подигавши џиновско тело Мартина Петровића, наместише га, наслонивши му главу на зид.

Козачић Максимка приђе, клече на једно колено, па, далеко измакавши другу ногу, придржаваше руку бившег свог господара. Јевлампија, бледа као смрт, стаде право спрођу оца, непомично упрвши на њ своје огромне очи. Ана и Сљоткин не прилажаху близу. Сви се ућуташе, сви нешто очекиваху.

Најзад се зачу испрекидано кркљање у Харловљевом грлу — баш као да се загрцњивао... затим он слабо крену једном — десном руком (Максимка му је држао леву), отвори једно — десно око, па, полако прешавши око себе погледом, баш као неким страшним пијанством опијен, јекну — изговори, рскајући: — пре-лом-љен сам... — па, као промисливши малко, додаде: — ето ти оног... вра... ног ждре... бе... та!...

Ту му крв нагло бљуну из уста — све му тело задрхта...

„Крај!" помислих ја.

Но Харлов још једном отвори — све оно исто десно око (лево му се није мицало, као у мртваца) — па, упрвши га у Јевлампију, изговори једва чујно:

— Но, ћер... ко... Тебе ја не про... —

Квицински оштрим кретом руке дозва попа који је још непрестано стојао на трему старе куће...

Старац приђе, саплећући се несигурним ногама у тесној мантији. Но ту се наједном ноге Харловљеве почеше некако ружно бацакати, трбух тако исто. Лице, одозго на ниже, поче да му се грчи— исто се тако унакази и задрхта и лице Јевлампијино. Максимка поче да се крсти... Мени дође страшно да то гледам, отрчах до капије, па, не освրћући се, прионух уз њу грудима. После једног минута нешто тихо забруја на свим устима иза мене — и ја разумедох да се Мартин Петровић од нас — у т а ј а о...

Крововска венчаница му је пробила била потиљак, а и груди је, падајући, раздрузгао, као што се показало после при секцији.

XXIX

Шта је он хтео да јој каже, умирући? — питао сам ја самога себе, враћајући се кући на свом ђогату: „Тебе ја не про... клињем? или: не пра... штам?"[1] Кишица поче опет да пада, но ја сам јахао кораком. Желео сам да што дуже будем сам, хтео сам несметано да се предам својим мислима. Сувенир се вратио на једнима од оних кола што дођоше са Квицинским.

Ма како да сам био млад и незрео у то време, али изненадна, општа (не само у појединостима) промена, стално изазивана у срцима свију неочекиваном или и очекиваном (свеједно!) појавом смрти, њена

[1] У оригиналу обе те реченице почињу на исти начин: „Ја тебја не про . . ." — чиме би се почињале обе могућности: „Ј а т е б ј а н е п р о к л и њ а ј у" или „Ј а т е б ј а н е п р о ш ч а ј у". — Прим. прев.

свечаност, значајност и искреност — нису могли да ме не поразе. Ја сам збиља и био поражен... Али, крај свега тога, мој збуњени, раздрешени дечачки поглед очас уочи много шта: он примети како је Сљоткин, хитро и кукавички, као неку крадену ствар, бацио своју пушку; како су и он и жена му у тренутку постали предметом истина неме, али опште осуде и отуђености, како наједном све опусте око њих...

На Јевлампију, мада њена кривица није, вероватно, била мања од сестрине, та отуђеност се није преносила. Она је чак неко сажаљевање према себи изазвала кад је пала на ноге преминулом оцу. Но да је и она била крива — то су ипак сви осећали.

„Огрешиле сте се о старца", — рече један просед, глават сељак, одупирући се, као неки дрвени судија, обема рукама и брадом на своју дугу палицу: — „на вашој је души грех!"

Његову реч: „огрешиле сте се" — одмах прихватише сви, као неповратну осуду. Народни суд се исказао, ја то одмах осетих. Приметио сам и то, да Сљоткин у први мах није смео да издаје наредбе. Без њега су подигли и унели тело у кућу. Ништа га не питајући, свештеник оде по потребне му ствари у цркву, а сеоски кмет тркну у село да спреми подвоз у варош. Сама Ана Мартиновна није се одлучивала да својим обичним старешинским тоном нареди да се греје самовар „да се спреми топла вода — да се окупа покојник". Њена наредба је сад личила више на молбу — а одговарало јој се грубо...

Но мене је непрестано занимало питање: шта је покојник управо хтео да каже својој кћери? Да ли

је хтео да јој опрости или да је прокуне? Реших, најзад, да опрости. . .

После три дана сахрањен је Мартин Петровић, о трошку моје матере, која се веома огорчила и ожалостила његовом смрћу, те је наредила да се никакви трошкови не жале. Сама она није се довезла у цркву — стога што није хтела ни могла, како се она изразила, очима својим да види оне две подле несретнице и оног одвратног Чифутина; него је послала Квицинског, мене и Житкова, кога, уосталом, од оног времена није звала иначе но — бабом.

Сувенира није пуштала на очи да јој изађе, и дуго је после још била страшно љута на њега, називајући га убицом њеног пријатеља. То прогонство је он тешко подносио: он би сад стално ходао на прстима по соби која је била одмах до мамине, одавао се некаквој брижној и подлој меланхолији, подрхтавао и шапутао: „Са' ћу ја то!"

У цркви и за време спровода, Сљоткин учини на мене утисак као да се опет осећао „у свом елементу". Наређивао је и у све се мешао као и пре, и грамжљиво је мотрио да се негде не изда нека пара више, мада се овога пута та ствар није његовог џепа тицала. Максимка, у новој, такође од моје маме дарованој му долами, изводио је за певницом такве тенорске ноте да у искреност његове оданости према покојнику, наравно, већ нико посумњати није могао!

Обе сестре биле су, наравно, у црнини — али су изгледале више збуњене но огорчене, нарочито Јевлампија. Ана је дала себи неки смирен и испоснички изглед, али се иначе није усиљавала да плаче, и само

је непрестано прелазила својом лепом, сувоњавом руком по коси и образу. Јевлампија би непрестано падала у замишљеност.

Ону општу, неповратну отуђеност, осуду коју сам ја био уочио на дан Харловљеве смрти, чинило ми се као да сам и сад, на опелу, видео на свим лицима присутног у цркви народа, на свим њиховим покретима, у њиховим погледима — само сад још и јаче и чисто са много мање саучешћа. Изгледало је као да сав тај свет зна да је грех у који је харловска породица пала, онај велики грех, прешао сада у руке јединог праведног Судије, те да сад они већ немају рашта да се узнемирују и осуђују. Они су се од свег срца молили Богу за душу покојника, кога, док је био жив, нису бог зна како волели, чак су га се и бојали. Али су га сада жалили што је на тако страшан начин свршио.

— И да кажеш да је човек пио, брате слатки, — рече на паперти један мужик другоме.

— Па, знаш како је: — неко и не пије, па се опет — још те како опија, — одговори онај. — То како је коме на рођењу писано.

— Огрешили се, брате, о човека, — понови први мужик пресудну реч.

— Огрешили, богме! — прозборише за њим и други.

— Али вама код покојника није лако било? — запитах ја једног мужика, у ком упознадох Харловог чипчију.

— Па... господар је био, наравно, — одговори мужик; — ал' ипак — што је грехота — грехота!

— Грехота... — опет се зачу из гомиле.

Над раком је Јевлампија стојала такође као очајна и занета.. Тешке мисли су је мучиле — мучне мисли. Ја приметих да се она сад према Сљоткину, који је неколико пута покушавао да с њом разговара, — понашала исто као и према Житкову, још и горе!

После неколико дана, у нашој околини се распростре глас да је Јевлампија Мартиновна Харлова за навек отишла из родитељског дома, оставивши сестри и зету све своје наслеђено имање — и узевши из имања само неколико стотина рубаља.

— Откупила се, очевидно, Ана! — примети моја мама. — Само су, — додаде она, обраћајући се Житкову, с којим је играла пикета — он јој беше заменио Сувенира: — нечије руке невеште биле!

Житков сетно погледа у своје позамашне шаке...

— Па, дабогме да су биле невеште! — као да је помислио он у тај мах.

Ускоро после тога, ја и мајка пођосмо у Москву — и много је времена минуло док ми се није дала прилика да се опет видим са обема кћерима Мартина Петровића.

XXX

Али сам их видео. Са Аном Мартиновном сам се видео на најобичнији начин. Дошавши, после смрти материне, у наше село, у које ја нисам свраћао више од петнаест година, добих од посредника — примирног судије — позив (тада се по свој Русији, са ни до данас незаборављеном спорошћу и аљкавошћу, вршило комасирање земљишта), позив

ради саветовања и споразума са осталим сопственицима наше (негда од царева нашим претцима дароване) деонице — на имање властеоке удове Ане Сљоткине.

Саопштење да више на свету не постоји мамин „Чифутин” са шљивовидним очима, ни најмање ме, признајем, није ожалостило; али ме је занимало да видим његову удовицу. Њу су код нас сматрали за ванредну економку и газдарицу. И збиља: њено имање и усадба, па и сам дом — (ја и нехотице овом приликом погледах на кров: он сад беше од тешког лима) — све се то налазило у изврсном поретку, све је било акуратно, чисто, спремљено, где треба — обојено, као у какве Немице.

Сама Ана Мартиновна је, наравно, била већ доста остарила; али она нарочита, сувопарна и чисто злочеста лепота, која ме је некада толико узбуђивала, — ни сад је не беше оставила. Обучена је била сеоски — али елегантно. Предусрела нас је не свесрдно — та реч се на њу не би могла применити — но пристојно, па, угледавши мене, негдашњег сведока оног страшног догађаја, чак ни обрвом трепнула није. Ни о мојој мами, ни о свом оцу, ни о сестри, ни о мужу, ни речи да је прословила, као да су јој уста нечим заливена била.

Имала је две ћерчице, обе врло лепе, стасите, с милим лицима, с веселим и умиљатим изразом у црним очима; имала је и једног сина, малко налик на оца, али ипак још те какав дечко!

За време спорова и препирака између сопственика, Ана Мартиновна се држала мирно, са достојанством, не испољавајући ни нарочиту упорност, ни

нарочиту грамжљивост. Али нико није сигурније од ње схватио свој рачун, нити би умео убедљивије истицати и бранити своја права. Сви дотични закони, чак министарски расписи, били су јој добро познати. Говорила је мало и тихим гласом, али је свака реч циљ погађала. Свршило се тим што смо ми на све њене захтеве своју сагласност изјавили и такве јој уступке учинили да смо се после и сами чудили и дивили. Кад смо се враћали кућама, нека господа властели чак су сами себе поштено грдили; сви су се накашљавали и одмахивали главама.

— Жестока глава та снаша! — рече један.

— Та би жедног преко воде превела! — умеша се други, мање деликатан сопственик: — меко ти стере, ал' те жуљи кад спаваш!

— Па каква тврдица, Бог је видео! — додаде трећи: — чашица вотке и залогај ајвара на човека — ко је то још видео!

— А шта се друго и може од ње очекивати? — набрекну наједном један дотле ћутљив властелин: — ко данас овде још не зна да је она мужа свог отровала?

На велико моје чуђење нико не нађе за потребно да реч рекне против такве ужасне, јамачно ни на чем неосноване оптужбе! То ме тим већма зачудило, што, крај свих погрдних израза што сам их навео, штовање према Ани Мартиновној су осећали сви, не изузимајући чак ни оног неделикатног поседника. А већ посредник — тај је чак до усхићења долазио.

— Да је на престо попнеш, — ускликну он: — иста Семирамида, иста Катарина Друга! Покорност

њених робова — примерна... Васпитавање деце... примерно! Глава, брате! Памет!

Него Семирамиду и Катарину на страну — али не беше ни најмање сумње да је Ана Мартиновна проводила живот веома срећан. Задовољство унутрашње и спољашње, пријатна тишина душевног здравља, — све то као да је струјало са ње саме, са њене породице, са целог њеног дома. Сад, уколико је она ту срећу заслуживала... то је друго питање.

Уосталом, таква питања ставља човек само док је млад. Јер све на свету, и добро и злочесто — пада у део човеку — не по његовим заслугама, него услед некаквих још незнаних нам, но логичких закона, на које ја чак и не мислим да указујем, мада ми се неки пут чини да их, ако и нејасно, осећам.

XXXI

Ја се распитах код посредника о Јевлампији Мартиновној — и дознадох да се о њој, како је отишла и коначно напустила родитељски дом, сваки траг изгубио — те да је „вероватно сад већ одавна — небески становник".

Тако се изразио наш посредник... но ја сам уверен да сам ја видео Јевлампију, да сам се једном срео с њом. А ево како.

Четири године после мог виђења са Аном Мартиновном, ја се преко лета настаних у Мурину, омањем сеоцету крај Петрограда, добро познатом гостима летњиковаца осредњег имовног стања. Лов је око Мурина у то доба године био доста добар — и ја сам излазио у лов скоро сваки дан.

Имао сам једног ловачког другара, неког Викулова, од варошких грађана. Он беше паметан и добар човек — но, како се он сам о себи изражавао, потпуно „изгубљеног” владања. Где све није био тај човек, и шта све није био! Ништа њега није задивити могло, све вам је он знао — али је волео само лов и — вино.

Елем, враћамо се ми једном из лова у Мурино, па смо морали да прођемо поред једне усамљене куће која је стајала на раскршћу два пута и ограђена високим и честим плотом. Није ми била првина да видим ту кућу, али би она ипак сваки пут изазивала моју радозналост: на њој је лежало нешто тајновито, закопчано и увучено, мргодно-немуште што је потсећало на тамницу или болницу.

Овако, с друма, могао се видети само њен стрм, тамном бојом обојен лимени кров. На читавој тараби налазила се само једна врата; а и она су изгледала — „глуво” замандаљена; никакав се звук никад иза њих није могао чути. Но крај свега тога ви сте осећали да у том дому мора да ипак неко живи: јер он ипак није имао изглед напуштеног обиталишта. Напротив, све је на њему било тако солидно и чврсто и замашно, да би, ако хоћете, и опсаду могао поднети!

— Каква је то тврђава? — запитах ја свог другара. — Не знате?

Викулов лукаво зажмири очима.

— Је л’ те да је чудна зграда? Ту наш исправник прави добар пазар.

— Како то?

— Па тако. О хлистима-расколницима — онима што без попова живе — ваљда сте чули што?

— Слушао сам.

— Но па ето, ту им се њихова главна матка налази.

— Жена?

— Да, матка; богородица, по њиховом.

— Та шта говорите?!

— Па кажем вам. Строга нека, кажу... Командантка! Хиљаде рубаља јој на расположењу стоје. Да имам власт, ја бих зашао па бих све те богородице... Ал' шта вреди причати!

Он зовну свог Пегашку, дивног пса, са ванредним чулом, али без икаквог појма о стојању на заседи. Викулов је био приморан да јој подланчи задњу шапу, да не јури као олуј.

Речи ми његове западоше и осташе у глави. Ја бих више пута ишао навлаш околишним путем, само да прођем мимо ту тајанствену кућу. Кад, једном, дођох спрам ње, кад наједном, на моје велико чудо, зашкрипа кључ у брави — затим се и капија отвори — указа се крупна коњска глава са оплетеном гривом на челу — па, не хитећи, испадоше на пут омања кола на форму оних у којима пиљари по селима путују.

На кожном јастуку, ближе мени, седео је човек од својих тридесет година, необично лепог и благовидног изгледа, у чистој црној кабаници, и ниско на чело натученој капи. Он је озбиљно управљао добро урањеним, као пећ широким коњем; а поред тог мушкарца од оне стране, седела је женска висока стаса, права као јела. Њену главу је покривао

скупоцен црн шал. Обучена је била у кратак кадифени ћурак маслинове боје и у загасито сиву вунену сукњу; беле јој руке, скрштене на грудима, придржавале су једна другу.

Те таљиге скренуше друмом у лево — те се та женска нађе на два корака од мене; она лако крену главом, и ја познадох — Јевлампију Харлову... Познадох је одједанпут, ниједног тренутка се нисам колебао, а и немогућно је било колебати се: таквих очију као што се њене — а нарочито таквог склада усана — надменог и чулног — ја ни у кога свог века виђао нисам.

Лице јој је дошло дугуљастије и сувље, кожа потавнила, овде онде указиваху се и боре; али се нарочито изменио био сам израз тога лица! Тешко је изразити речима у коликој мери је оно дошло самоуверено, строго, охоло! Не обичним спокојством власти — него пресићеношћу влашћу одисала јој је свака црта. У немарном погледу који она на мене баци — читала се давнашња, застарела навика наилазити саму покорност „без поговора”, пуну страхопоштовања.

Та жена је — очевидно — живела окружена не поклоницима — но робовима; она је, очевидно, већ заборавила била оно време кад ма каква њена заповест или жеља — не би били онога часа извршене!

Ја је гласно назвах по имену — њеном и очевом; она једва приметно задрхта, опет ме погледа — не са страхом — но са презривим гневом: ко сме, — као вели, — још мене узнемиривати? — и, једва приметно отворивши уста, изговори заповедну реч.

Човек што је до ње седео, трже се, замахну и удари уздом по коњу — овај се крену напред брзим и крупним касом — и кола ишчезоше.

Од тог доба нисам више виђао Јевлампију. На који је то начин кћи Мартина Петровића доспела у хлистовске богородице — ја ни замислити не могу; но ко зна, можда је она сама основала ново хлистовско вероучење, које ће се назвати — или се можда већ сад назива, по њеном имену — Јевлампијевштина?

Свашта бива, свашта се дешава.

И ето шта сам имао да вам кажем о мом степском краљу Лиру, о породици његовој и поступцима његовим".

Приповедач ућута — а ми још мало поразговарасмо, па се — свако себи — разиђосмо.

Јадница

— Превео Љ. Ј. Максимовић —

Да, да, — отпоче Петар Гавриловић, — то су били тешки дани... и ја бих највише волео да их никако и не обнављам у своме памћењу... Али пошто сам вам већ обећао — онда ћу вам све испричати. Слушајте.

I

Ја сам у то време (у зиму 1835 године) живео у Москви, код тетке, рођене сестре моје покојне мајке. Било ми је осамнаест година: тек сам био прешао са друге на трећу годину „словеснога” факултета (тако се он у то време називао) на Московском универзитету. Моја тетка је била жена мирна и повучена, удовица. Живела је на Остоженки, у дрвеној кући која је била тако топла, како, по моме мишљењу, само у Москви може бити, и нигде више. Она се скоро ни с ким није састајала, седела је од јутра до вечера у салону са двема својим „дружбеницама”, пила чај од разних трава, разлагала пасјанс и врло често наређивала да јој се салон окади.

Дружбенице би тада бежале у претсобље; после неколико минута је стари слуга у фраку од ливреје уносио бакарни тањир са гомилицом суве маточине на усијаном црепу, коју је, журно корачајући по уза-

ним ћилимима, поливао сирћетом. Бела пара је ударала у његово наборано лице, он се мрштио и окретао главу, а канаринке у трпезарији су дизале велику грају, надражене цврчањем онога када.

Мене, који сам био остао право сироче, тетка је много волела и мазила. Она је мене пустила да потпуно сам уживам цео међуспрат. Моје собе биле су намештене врло раскошно, и нису ни мало личиле на студентски стан: у спаваћој соби прозори су били украшени ружичастим завесама, а изнад постеље био је намештен свилени балдахин са плавим кићанкама на ивицама. Те кићанке, морам вам признати, прилично су ме збуњивале: по мојем схватању, „нежности" ове врсте требало је да оборе мој углед код мојих другова. Они су мене и без тога прозвали гимназисткињом: мени, наиме, никако није полазило за руком да се привикнем на пушење.

Учење ми је ишло — не вреди да кријем — слабо, нарочито на почетку године: често сам изостајао. Тетка ми је поклонила једне простране генералске саонице са медвеђим крзном на седиштима и запрегом украшених вјатских ждребаца.

„Благородне" куће посећивао сам ретко, али сам у позоришту био постао сасвим свој човек — а по посластичарницама сам свакодневно јео масу колача. Поред свега тога нисам себи дозвољавао никакве изгреде и понашао сам се врло скромно, „en jeune homme de bonne maison". Ја ни по коју цену нисам хтео да ожалостим моју тетку; а поред тога и крв је у мојим жилама струјала прилично полако.

II

Мене је још у најранијој младости обузела страст за игром шаха; о теорији нисам имао ни појма, а ипак сам играо прилично добро. Једаред сам у кафани имао прилику да видим један дугачак двобој између два играча, од којих ми се један, беломусаст младић од својих двадесет и пет година, учинио веома јак. Партија се завршила у његову корист; ја му предложих да одигра са мном једну партију. Он пристаде... и у току једног часа он ме као од шале победи трипут узастопце.

— Ви имате способност за игру, — рече ми он учтивим гласом, вероватно запазивши патњу могега самољубља, — али ви не знате начине отварања игре. Морали бисте прочитати неку књижицу о томе, од Алгајера или од Петрова.

— Мислите? А где могу да нађем те књиге?

— Дођите код мене; ја ћу вам дати.

Он ми каза своје име и рече где станује. Сутрадан ја одох к њему, а после недељу дана ми се скоро никако нисмо растајали један од другога.

III

Мој нови познаник звао се Александар Давидовић Фустов. Он је живео код своје мајке, прилично богате жене, статске саветнице, у засебном крилу куће, у потпуној слободи, исто као и ја код моје тетке. Он се водио на служби у министарству двора. Ја се са њиме искрено здружих. У целом мом животу ја нисам био наишао на „симпатичнијег" човека.

На њему је све било пријатно и привлачно: његова стасита појава, његов ход, глас и, нарочито, његово доста мало, фино лице са златасто плавим очима, са финим, кокетно извајаним носићем, са сталним љубазним осмехом на његовим пурпурним уснама, са благим коврџама меке косе изнад нешто мало суженог, али као снег белог чела.

Фустовљева нарав одликовала се ванредном равномерношћу и неком пријатном, уздржаном предусретљивошћу; он се никад, ни због чега није замислио, увек је са свачим био задовољан; али се зато ничим није ни одушевљавао. Све чега је било одвише, па ма то било и неко најбоље осећање, њега је вређало: „то је дивљачки, дивљачки", говорио је он у таквим случајевима, грчећи се некако, једва приметно, и жмирећи својим златастим очима.

А чудне је очи имао Фустов! Оне су стално изражавале разумевање, добронамерност, па чак и оданост. Ја сам тек после дужег времена приметио да је израз његових очију био у зависности једино од њиховог нарочитог устројства, да се он није мењао ни онда када је он јео своју чорбу или кад је припаљивао цигару.

Његова педантност је у нашем кругу била ушла већ у пословицу. Истина, једна његова баба била је Немица. Природа га је обдарила разноликим способностима. Он је био одличан играч, мајсторски је јашио на коњу а пливао је изврсно, „тишлерисао" је, оштрио, лепио, коричио књиге, изрезивао силуете, сликао акварелом букет цвећа или Наполеона из профила у „небески-плавој" униформи, са осећањем је свирао на цитри, знао мноштво вештина са картама,

као и разних других, и био врло добро посвећен у суштину механике, физике и хемије, а да се нигде није преко мере истицао.

Само му језици нису ишли од руке: чак је и француски говорио прилично рђаво. Он је уопште говорио мало и у нашим студентским дискусијама учествовао је више живахном нежношћу својих очију и свога ведрог осмеха. Женскињу се Фустов допадао безусловно, али о том питању, веома важном за младе људе, није волео да се објашњава и потпуно је заслужио надимак „скромнога Дон Жуана”, како су га његови другови били прозвали.

Ја се Фустову нисам чудио; на њему човек није имао чему да се чуди, али сам био усхићен његовим расположењем, иако се оно у суштини изражавало само у томе што ми је он дозвољавао да приђем његовој личности кад год сам то ја хтео. У мојим очима је Фустов био најсрећнији човек на свету. Његов живот је текао баш као по маслу. Мати, браћа, сестре, тетке, ујак, сви су га обожавали, он је са свима њима био у најбољем пријатељству и имао је реноме најпримернијега рођака.

IV

Једаред одох ја к њему прилично рано и не затекох га у кабинету. Он ме зовну из суседне собе: отуда се чуло фркање и пљускање. Фустов се свако јутро умивао и прскао хладном водом, а онда је око четврт часа изводио гимнастичке вежбе, у којима је постао прави мајстор. Неку нарочиту бригу о здрављу својега тела није водио, али оно што је неопходно — то није пропуштао. („Не заборављај

на себе, не узрујавај се, ради с мером!" — то су биле његове девизе).

Фустов се још не беше појавио, кад се тек наједном спољна врата широм отворише, а у собу уђе један човек педесетих година, у прописном фраку, онизак, темељан, са млечно-белуњавим очима на тамно црвеном лицу и густом седом, коврџавом косом, која му је стојала на глави баш као нека капа. Тај човек застаде, погледа у мене, широко отвори своја велика уста и, засмејавши се металним смехом, оштро се удари шаком по бутини, причем одиже ногу високо испред себе.

— Иван Демјанић? — запита иза врата мој пријатељ.

— Он, и нико други, — одазва се придошлица. — А шта ви то радите? довршавате своју тоалету? Лепо! Лепо! (Глас човека који се звао Иван Демјанић звучао је исто онако као и његов смех, некако метално). Ја кренуо к вашем братићу да му час одржим; али он мора бити да је озебао, стално кија. Не може да функционише. А ја онда навратио код вас, да се мало огрејем.

Иван Демјанић се опет засмеја оним истим чудноватим смехом, опет се звонко удари по бутини и, извадивши карирану марамицу из џепа, ишмркну се гласно, свирепо исколачивши очи, па, пљунувши у марамицу, викну на сав глас: пхи-и-и!

Фустов уђе у собу па нас, поздравивши се са обојицом, запита да ли се ми познајемо.

— Не, не познајемо се, — одмах загрме Иван Демјанић, — ветеран из дванаесте године ову част није имао!

Фустов претстави прво мене, а затим, указујући на „ветерана из дванаесте године", рече: „Иван Демјанић Рач, предавач... разних предмета".

— Тачно, баш разних предмета, — прихвати г. Рач. — Кад само помислим шта све нисам ја предавао, па и сад предајем! И математику и географију и статистику и талијанско књиговодство, ха-ха-ха-ха! и музику! Ви сумњате, драги господине? — обрецну се наједаред он на мене. — Запитајте Александра Давидовића с каквим успехом свирам ја у фагот? И какав бих ја у противном случају био Немац, или ти Чех, који и јесам? Да, господине, ја сам Чех, и мој завичај је — стародревни Праг! Него збиља, Александре Давидовићу, што вас тако давно нема? Да отсвирамо који дуетчић... ха-ха! Па богами!

— Био сам ја код вас, Иване Демјанићу, прекјуче, — одговори му Фустов.

— Е па зато ја и кажем, одавно, ха-ха!

Кад се господин Рач смејао, његове беле очи су се некако чудновато и немирно кретале час на једну, час на другу страну.

— Ја видим, младићу, да вас ово моје понашање зачуђава, — обрати се он опет мени. — Али то долази само отуд што ви не знате моје устројство. А ви се обавестите о мени код нашег доброг Александра Давидовића. И шта ће вам он рећи? Он ће вам рећи да је стари Рач простак, русак, истина не по пореклу, али зато по својој души, ха-ха!

...На крштењу сам добио име Јохан-Дитрих, али ме сви зову — Иван Демјанић! Што на уму — то на друму; срце ми је, што кажу, као на длану, а све

те могуће церемоније нити знам, нити хоћу да знам! Нек' иду бестрага! Навратите к мени који пут пред вече, па ћете и сами видети. И моја баба — односно моја жена — и она је проста; скуваће нам и испећи... читаве хрпе! Је ли тако, Александре Давидићу?

Фустов се само осмехну а ја oћутах.

— Немојте да избегавате старца, навратите, — настављаше господин Рач. — А сад... — (Он извади дебео, сребрн часовник из џепа и принесе га исколаченом десном оку). Мени ће, мислим, боље бити да кренем даље. Очекује ме друго птиче... Сам би га ђаво знао шта му све не предајем... и митологију, тако ми Бога!

...А далеко му је кућа, несретнику! Чак код Црвене Капије! Али шта могу, одгураћу пешке, и кад погледаш, а петоалтиник, одређен за фијакер, остао лепо цео у мом џепу! Ха-ха! Извињавајте, молим вас, племенита господо, и до виђења! А ви млади пријатељу навратите... А и зашто не би навратили? Дуетчић неизоставно морамо отсвирати! — довикну господин Рач из претсобља, облачећи уз лупњаву своје каљаче, и његов метални смех се последњи пут разлеже.

V

— Ко је тај чудни човек?! — обратих се ја Фустову, који се већ беше запослио за токарском тезгом. — Је ли он заиста странац? Он тако течно говори руски.

— Јесте, странац је; само има већ тридесет година како се доселио у Русију. Њега мал' те није,

хиљаду осам стотина друге године, неки кнез увезао из иностранства... у својству секретара... или, још много вероватније, камердинера. А руски говори заиста одлично.

— Потпуно мајсторски, са свима финесама и зачкољицама, — умешах се ја.

— Јесте, то је истина. Само је све то сувише неприродно. Сви они тако, ти порушени Немци.

— Али он је Чех.

— Не знам; можда је и Чех. Са женом говори немачки.

— А зашто он себи придаје титулу ветерана дванаесте године? Да није служио у последњој одбрани?

— Каква последња одбрана! За време пожара остао је у Москви, где му је целокупна имовина пропала... Ето то му је све његово ратовање.

— Па зашто је остао у Москви?

Фустов је настављао као воденица.

— Бог би га његов знао. Неки су ми казивали да је он код нас служио као шпијун; али то је сигурно измишљотина. А да је због упропаштене имовине од државе добио отштету, то је цела истина.

— Он носи фрак од униформе... Значи, он служи негде?

— Служи. Предавач је у кадетском корпусу. Он је придворни саветник.

— А одакле му је жена?

— Овдашња Немица, ћерка једног кобасичара... касапина...

— И ти га често посећујеш?

— Посећујем га.

— А како је код њих, весело?

— Прилично весело.

— Има ли деце?

— Има. Од Немице троје и од прве жене син и ћерка.

— А колико је најстаријој година?

— Тако, двадесет пет.

Мени се учини да се Фустов више пригну над тезгом, а точак се поче брже окретати и зујати услед одмерених удара његове ноге.

— А је ли лепа на изглед?

— Како за чији укус. Лице јој је савршено, а и сва је... савршена девојка.

„Аха!" помислих ја. Фустов настављаше свој посао са нарочитом марљивошћу и на моје следеће питање одговори ми само једним „М-хм".

„Мораћу је упознати!" одлучих ја за себе.

VI

После неколико дана одосмо ја и Фустов код господина Рача увече у посету. Он је живео у кући брвнари, са великим двориштем и воћњаком, у Кривом сокаку, поред Пречистенског булевара. Он изиђе пред нас у претсобље и, дочекавши нас са својим громким смехом и грајом, одмах нас уведе у салон, где ме претстави једној крупној дами, у тесној вуненој хаљини, Елеонори Карповној, својој супрузи.

Елеонора Краповна се, по свој прилици, у својој младости одликовала оним што Французи, бог зна због чега, називају „ђаволском лепотом", другим речима свежином; али кад сам се ја са њом упознао, она је и нехотице потсећала свакога ко је по-

гледа на комад говеђине, који је касапин баш сад изнео на чист мраморни сто. Ову реч „чист" ја нисам употребио случајно: јер, не само да је сама домаћица изгледала као образац чистоће, него се и све око ње, у целој кући, само цаклило и блистало. Све је било орибано, углађено, опрано сапуном; самовар на округломе столу сав је као жеравица горео; завесе на прозорима, салфети све су се крхали од штирка, исто тако као и оделца и кошуљице четворо деце господина Рача, која су такође ту била поседала. Све су то били крупни, добро ухрањени дебељци, врло слични матери, са затубастим, чврстим лицима, зулуфима на слепоочницама и пуначким, црвеним ручицама. Све четворо имали су носеве прилично спљоштене, усне велике, баш као натечене и сићушне, отворено-сиве очи.

— Ето вам и моје гарде! — викну господин Рач, спуштајући своју тешку руку редом свој деци на главу. — Каља, Оља, Сашка и Машка! Овом је осам, овој седам, овоме четири, а овој читаве две године! Ха-ха-ха! Као што изволевате видети, ја и моја жена не губимо време узалуд. Ехе? Елеонора Карповна?

— Већ ви увек морате тако нешто да кажете, — рече Елеонора Карповна и окрену се на другу страну.

— И свим тим својим жгепчићима све сама руска имена понадавала! — настављаше господин Рач. — Док длан о длан, она их у грчку веру покрсти! Богами! То вам је права Словенка, нека ме ђаво мој носи, иако је чисте германске крви! Елеонора Карповна, јесте ли ви Словенка?

Елеонора Карповна се наљути.

— Ја сам дворска саветница, ето вам шта сам ја! А, према томе, значи да сам руска дама, и све што ћете ви сад ту говорити. . .

— Ето, колико она воли Русију, просто да Бог сачува! — прекиде је Иван Демјанић. — На форму земљотреса, ха-ха!

— Па шта онда? — настављаше Елеонора Карповна. — Тако и јесте, разуме се да волим Русију, јер, реците ми ви, где бих то ја иначе добила племићску титулу? А овако су сад и моја деца племенита! Kolia, sitze ruhig mit den Füssen!

Рач одмахну према њој руком.

— Хајде, добро, Сумбеко царице, умири се! А где је „племенити" Викторка? Мора бити да се стално смуца где му дуне у памет! Али наићи ће и он на инспектора! Показаће му он његово скитање! Das ist ein Bummler der Fiktor!

— Dem Fiktor kann ich nicht kommandieren, Иван Демјанич. Ви то добро знате! — прогунђа Елеонора Карповна.

Ја погледах у Фустова, желећи да најзад сазнам шта га је то нагонило да посећује овакве људе. . . али у том тренутку уђе у собу девојка високог раста, у црној хаљини, она најстарија кћи господина Рача, о којој ми је говорио Фустов. . . И ја разумедох узрок честих посета мога пријатеља.

VII

Сећам се, Шекспир на једном месту говори о „белом голубу у јату црних гавранова"; сличан утисак

учинила је на мене сад ова девојка: између целе околине која ју је окружавала и ње саме није било скоро ничег заједничког; изгледало је да је и она сама била у великој недоумици и да се у себи чудила како је то она запала у ту средину.

Сви чланови породице господина Рача били су самозадовољни, добродушни и потпуно здрави; а њено прекрасно лице, које је већ било почело да вене, носило је трагове туге, гордости и болешљивости. Они, очевидни плебејци, држали су се неусиљено, па чак и грубо, али просто; а на свем њеном, несумњиво аристократском бићу огледала се нека брижна туга. У самој њеној спољашњости није се запажао онај склад који је својствен германској раси: она је много пре личила на становнике јужних крајева. Ванредно густа, црна коса без и мало сјаја, упале, такође црне и тмурне, али дивне очи, ниско, испупчено чело, орловски нос, зеленкасто бледило глатке коже, некаква трагична црта поред танких усана и на малко упалим образима, нешто оштро, а у исто време беспомоћно у покретима, раскош без грације...

Све ми се то у Италији не би учинило ни мало необично, али у Москви, близу Пречистенског булевара — ту ме је просто задивило! Кад она уђе у собу, ја устадох; она баци на мене један брз, нераван поглед, па, оборивши своје црне трепавице, седе близу прозора, „као Татјана" (Пушкинов *Оњегин* био је у то време свакоме од нас у свежем памћењу).

Ја погледах Фустова, али мој пријатељ је према мени био окренут леђима и прихватао чашу чаја из

пуначких руку Елеоноре Карповне. Приметио сам још и то, да је при свом улазу ова девојка унела у собу струју лаке, физичке хладноће... „Каква ли је то статуа?" помислих ја.

VIII

— Петре Гавриловићу! — загрме господин Рач, обраћајући се мени, — дозволите да вас упознам са мојом... са мојом... са мојом првом нумером, ха-ха-ха! са Сузаном Ивановном!

Ја се ћутећи поклоних и одмах помислих: „Ето, и име јој није у сагласности са осталима", а Сузана се малко придиже, не осмехнувши се и не отворивши чврсто стиснуте песнице.

— А што ће бити са дуетчићем? — настављао је Иван Демјанић: — Александре Давидићу? а? добротворе! Ваша цитра је остала код нас, а ја сам фагот већ извадио из футроле. Насладимо ушеса уважене компаније! — (Г. Рач је волео да украшава свој обични говор; мало-мало па би тек избацио по неки израз сличан онима којим су накићени сви ултра народни стихови кнеза Вјаземског: „до селе", уместо „довде", „овди нам се не пружа прилика", „стреми очима криомице", и тако даље...

Сећам се, једном ме је Иван Демјанић, занесен својом пасијом према оштрим изразима са енергичним завршетком, почео убеђивати да је код њега у воћњаку све сам кречњак, жаворњак и копитњак).

— Дакле шта кажете? Пристајете? — викну Иван Демјанић, видевши да Фустов не одговара.

— Кољка, хајд' у кабинет, вуци овамо пултове! Олга, дај цитру! И свеће за пултове благоизволи,

благоверниче! — (Г. Рач се вртео по соби као чигра).

— Петре Гаврилићу, ви волите музику, а? А ако не волите, ви се забавите разговором, само пазите, са — сурдином! Ха-ха-ха! И где се само тај окачењак Виктор смуца? Ни њему не би шкодило да чује! Ви сте га, Елеонора Карповна, сасвим размазили!

Елеонора Карповна сва плану.

— Aber was kann ich denn, Иван Демјанић?...

— Е, добро, добро, не гунђај! Bleibe ruhig, hast verstanden? Александре Давидићу! изволијевајте!

Деца одмах извршише наредбу родитеља, пултови се усправише, музика отпоче. Ја сам већ споменуо да је Фустов одлично свирао у цитру, али на мене је тај инструменат од увек остављао један врло тегобан утисак. Мени се увек чинило, а и данас ми се чини, да је у цитри затворена душа маторог жидова-зеленаша, и да она жалостиво плаче и жали се на бездушног виртуоза који је нагони да издаје звуке од себе.

Ни свирање г. Рача, тако исто, није ми чинило никакво задовољство; сем тога, његово нагло поцрвенело лице са злобно исколаченим очима добило је било неки злослутан израз: сасвим као да се спремао да убије некога својим фаготом и као да се томе унапред ругао и претио му, пуштајући једну за другом пригушено-промукле грубе ноте. Ја се придружих Сузани па је запитах, сачекавши прву мало дужу паузу, да ли и она исто тако воли музику као и њен отац?

Она отступи уназад, баш као да сам је ја гурнуо, па отсечно рече: — Као ко?

— Као ваш отац, — понових ја, — господин Рач.

— Господин Рач мени није отац.

— Није вам отац! Опростите, молим вас . . . Мора бити да нисам добро разумео . . . Али мени се чини да је Александар Давидић . . .

Сузана се загледа у мене упорно и са извесном стрепњом.

— Ви нисте разумели господина Фустова. Господин Рач је мој очух.

Ја поћутах.

— И ви не волите музику? — почех ја изнова.

Сузана ме опет погледа. У њеним очима је, очевидно, било нечег задивљалог. Било је јасно да она није очекивала и да није желела да се наш разговор продужи.

— Ја вам то нисам казала, — полагано изговори она.

— Тру-ту-ту-ту-ту-у-у . . . са изненадном јарошћу затруби фагот, завршујући последњу фиоритуру. Ја се осврнух, угледах испод клопавих ушију набрекли, као у удава, врат господина Рача, и он ми се учини одвратан.

— Али овај . . . инструменат сигурно не волите, — рекох ја полугласно.

— Да . . . њега не волим, — одговори она, и као да разумеде моју мисао.

„Тако дакле!” помислих ја, и баш као да се нечему обрадовах.

— Сузана Ивановна, — проговори наједаред Елеонора Карповна на својем немачко-руском језику,

— веома воли музику, и сама врло лепо свира на клавиру, само она никад неће да свира на клавиру кад је много моле да свира.

Сузана ништа не одговори Елеонори Карповној — она је чак и не погледа — и само овлаш, испод оборених трепавица, скрену поглед према њој. Мени је био довољан само тај један покрет — покрет њених зеница — па да разумем какву је врсту осећања гајила Сузана према другој супрузи свога очува . . . И ја се опет нечему обрадовах.

Међутим дует се заврши. Фустов устаде, па, пришавши неодлучним корацима прозору поред кога смо седели ја и Сузана, запита је да ли је добила од Ленголда ноте, које је он обећао да ће поручити из Петрограда.

— Потпури из Роберта Ђавола, — додаде он, обраћајући се мени: — из те нове опере, о којој се сад толико много говори.

— Не, нисам добила, — одговори Сузана и, обрнувши се лицем према прозору, журно прошапута: — Молим вас, Александре Давидићу, молим вас, не терајте ме данас да свирам! Нисам ни мало расположена.

— Шта кажете? Мајерберов Роберт Ђаво! — пропишта Иван Демјанић пришавши нама: — смем да се кладим да је изврсна ствар! Он је Жидов, а сви су Жидови, као и Чеси, рођени музичари! Нарочито Жидови. Зар није тако Сузана Ивановна? А? Ха-ха-ха-ха!

У последњим речима Ивана Демјанића, а овога пута чак и у самом његовом смеху, осећало се нешто друго него што је његово уобичајено глумље-

ње — осећала се жеља да увреди. Тако се бар мени учинило, а тако га је и Сузана разумела. Она и против своје воље уздрхта, поцрвене, стиште зубима доњу усницу. Једна сјајна тачка, слична блеску сузе, појави се у њеноме оку и тада она нагло устаде и изађе из собе напоље.

— Где ћете, Сузана Ивановна? — викну за њом господин Рач.

— Оставите ви њу, Иване Демјанићу, — умеша се Елеонора Карповна. — Кад она већ нешто себи уврти у главу...

— Нервозна природа, — проговори Рач, обрнувши се на потпетицама, и пљесну се по бутини, — plexus solaris није здрав. О! па немојте тако да ме гледате, Петре Гаврилићу! Ја сам се бавио и анатомијом, ха-ха! Ја знам и да лечим! Ето, запитајте само Елеонору Карповну... Све њене болести лечим ја! Такву имам методу.

— А ви стално морате те ваше шале да збијате, Иване Демјанићу, — одговори му она са незадовољством, док је Фустов, осмехујући се и расположено се клатећи, посматрао обоје супруга.

— А зашто опет да се не шалим, mein Mütterchen? — прихвати Иван Демјанић. — Нама је живот дат да га користимо, а још више да уживамо, како је то рекао један познат стихотворац. Кољка, обриши тај нос, прасе једно!

IX

— Ја сам данас, твојом добротом, био у веома незгодном положају, — рекох ја тог вечера Фустову, када смо се враћали кући. — Ти си ми казао да је

та... како се оно зваше? Сузана — ћерка господина Рача, а она му је пасторка.

— Заиста! Зар сам ти ја рекао да му је она ћерка? Уосталом... зар то није свеједно?

— Тај твој Рач, — настављах ја... — Ах, Александре! што се он мени не допада! Јеси ли ти приметио са каквим је он нарочитим потсмехом данас говорио пред њом о Жидовима? Па зар је она... Јеврејка?

Фустов је ишао испред мене, машући рукама; било је хладно, снег је шкрипао, као со, испод ногу.

— Јесте, сећам се, тако сам нешто чуо, — рече он најзад... — Њена је мајка, изгледа, била јеврејског порекла.

— Значи да се господин Рач први пут оженио удовицом?

— Вероватно.

— Хм!... А тај Виктор, који јуче није дошао, је л' и он његов пасторак?

— Не... он је његов прави син. Уосталом, ја се, као што знаш, у туђе ствари не мешам и не волим да испитујем. Ја нисам радознао.

Ја се угризох за језик. Фустов је непрестано журио напред. Кад смо били већ близу куће, ја га сустигох и загледах му се у лице.

— Слушај, — рекох ја, — а је ли Сузана заиста добра пијанисткиња?

Фустов се намршти.

— Она добро свира на клавиру, — проговори он кроз зубе. — Само је она врло дивљачна, упозора-

вам те! — додаде он лако се стресајући. Он баш као да се кајаше што ме је упознао с њом.

Ја oћутах, и ми се растадосмо.

X

Идућег јутра ја се опет упутих Фустову. За мене је постала потреба да пре подне проведем код њега. Он ме дочека љубазно, као и увек, али о јучерашњој посети — ни речи! Као да је воду у уста узео. Ја узех да прелиставам последњи број Телескопа.

Једна нова личност уђе у собу. То је био баш онај син г. Рача, Виктор, због чијег се недоласка јуче љутио његов отац.

То је био младић од својих осамнаест година, већ испијен и болешљив, са сладуњаво-дрским осмехом на нечистом лицу, са изразом заморености у ситним упаљеним очима. Он је личио на оца, само су његове црте биле ситније и нису биле без извесне пријатности. Али у самој тој пријатности било је нечег рђавог. Он је био обучен веома аљкаво, на сако-у његове униформе није било једног дугмета, једна му је чизма била поцепана, а задах дувана је просто ударао од њега.

— Добар дан, — проговори он промуклим гласом, и са оним нарочитим трзањем рамена и главе које сам увек виђао код размажених и самоуверених младића. — Хтео сам да одем на универзитет, а доспео сам код вас. Нешто ме у грудима пробада. Дајте ми цигару. — Он пређе преко целе собе, млитаво покрећући своје ноге и не вадећи руке из џепова од панталона, па се онда нагло сручи на диван.

— Ви сте назебли? — запита га Фустов, и претстави нас једног другоме. Ми смо обојица били студенти, али смо били на различитим факултетима.

— Не!... Нисам назебао! Истина, јуче смо... (Овде се господин Рач junior осмехну целим устима, такође не без извесне пријатности, али тада приметих да су му зуби веома ружни) попили много, врло много. Да. — Он запали цигару и откашља се. — Обиходова смо испраћали.

— А где он одлази?

— На Кавказ, и вуче тамо и своју љубљену. Знате ону, црномањасту, са младежима. Будала!

— Ваш отац је јуче за вас питао, — примети Фустов.

Вихтор отпљуну у страну.

— Јест', чуо сам. Ви сте јуче забасали у нашу чергу. Па, шта је било? јесте ли музицирали?

— Као и обично.

— А она... Мора да се пред новим гостом (ту он климну главом према мени) много цифрала? Сигурно није свирала?

— О коме ви то говорите? — запита Фустов.

— Па, разуме се, о уваженој Сузани Ивановној! Виктор се завали још удобније, издиже руку изнад главе, погледа нешто у длан и некако тупо фркну.

Ја погледах Фустова. Он само слеже раменима, као желећи тиме да ми да на знање да се од таквог сметењака и не може ништа боље очекивати.

XI

Виктор поче да говори, гледајући у таваницу, полагано и кроз нос, о позоришту, о двојици њему по-

знатих глумаца, о некој Серафими Серафимовној, која му је „подвалила”, о новом професору Р., кога је назвао стоком, — јер, замислите само, шта је та наказа измислила? Свако предавање почиње са прозивком, а овамо се убраја у либерале! стрпао бих ја све те ваше либерале у бувару! — и, окренувши се најзад целим лицем и телом Фустову, проговори пола жалостивим, пола потсмешљивим гласом:

— Ево шта сам хтео да вас замолим, Александре Давидићу . . . Зар се не би могло некако мога старца уразумити. . . Ето, ви са њиме свирате дуете. . . Он мени даје свега петнаест рубаља месечно . . . Па шта да радим ја са тим?! Не стиже ми ни за дуван. И још ми држи придике: не прави дугове! Пустио бих ја њега на моје место, па би онда видели! Јер ја немам никакве стипендије; као што неки добијају (Виктор изговори оно неки са нарочитим акцентом). А новчура он има много, ја то врло добро знам. Преда мном му не вреди да се пренемаже, мене неће обманути. Ајак! Добро се тај нафатирао . . . то знамо!

Фустов искоса погледа Виктора.

— Лепо, — рече он, — ја ћу рећи вашем оцу. Али, ако хоћете, ја вам могу . . . за сада . . . нешто мало . . .

— Не, немојте! Боље да старца навеземо . . . Уосталом, — додаде Виктор, почешавши нос са свих пет прстију, — ако можете, дајте ми једно двадесет пет рубаља . . . Колико вам оно ја остадох дужан?

— Узели сте досад од мене осамдесет пет рубаља.

— Тако је . . . Е па то ће онда изнићи . . . свега сто десет рубаља. Ја ћу вам то вратити све одједном.

Фустов изађе у другу собу, донесе отуд банкноту од двадесет пет рубаља и предаде је, ћутећи, Виктору. Овај је узеде, зевну целим грлом, па, не затварајући уста, рикну: „хвала!" а онда, јежећи се и теглећи се, устаде са дивана.

— Е, богами, баш је досадно, — прогунђа он, — мањ да одем у Италију.

Он пође вратима.

Фустов погледа за њим. Изгледало је као да се сам са собом бори.

— Какву сте ви то малочас стипендију поменули, Викторе Иванићу? — запита он најзад.

Виктор се заустави на прагу и метну качкет на главу.

— Зар ви не знате? Стипендија Сузане Ивановне... Она је добија. Морам вам рећи, то је ванредно занимљива анегдота! То ћу вам испричати једном приликом. Тако вам је то, баћушка, дабоме! А ви мога старца, молим вас, немојте да заборавите. Његова кожа је, разуме се, дебела, немачка, па још по руски прерађена, али то ипак не значи да му се не може доказати. Само да Елеонорица, моја маћеха, не буде присутна! Татица се ње боји, она све вуче својима. Него, ви сте и сами добар дипломата! Збогом!

— Какво је само ђубре тај балавац! — рече Фустов, чим су се врата затворила.

Лице му је горело као да је у ватри, и стално се окретао од мене. Ја нисам хтео да га испитујем и ускоро одох.

XII

Цео тај дан провео сам у размишљању о Фустову, о Сузани, о њеним рођацима; мени се као кроз неку маглу причињавало нешто налик на породичну драму. Колико сам ја могао да оценим, мој пријатељ није био равнодушан према Сузани. Али она? Да ли је она њега волела? Зашто је она изгледала тако несрећна? И уопште, какво је она било створење? Та питања су ми непрестано долазила у главу.

Неко мрачно, али јако осећање говорило ми је да се за њихово објашњење не треба обраћати Фустову. Свршило се тиме што сам идућег дана ја сам отишао у кућу господину Рачу.

Мени наједном постаде веома незгодно и непријатно чим се нађох у малом, мрачном претсобљу. „Она се неће можда ни појавити", сену мени кроз главу, „па ћу морати да седим са одвратним ветераном и са његовом женом-куварицом ... А напослетку, ако се она баш и појави, шта ћу ја тиме добити? Она неће хтети ни речи да проговори ... Јер прошли пут се према мени није понела ни мало љубазно. Зашто сам ја само дошао?"

Док сам ја о свему томе размишљао, слуга потрча да ме пријави, и у суседној соби, после два или три, у недоумици изговорена питања: „Ко је то? Како кажеш?" — зачу се тешко кретање пантуфли по поду, врата се мало отшкринуше и кроз њих провири лице Ивана Демјанића, лице несређено и нерасположено. Оно се загледа у мене и не промени одмах свој израз ... Г. Рач ме, очевидно, није одмах познао; али наједном се његови образи заокру-

глише, очи се сузише и из отворених уста се, заједно са смехом, отрже узвик:

— А, баћушка, многоуважени! То сте ви? Извољевајте, молим вас!

Ја пођох за њим у толико нерадије што ми се чинило да ме тај гостољубиви, весели г. Рач у души шаље до сто ђавола. Али, нисам имао куд. Он ме уведе у салон, и гле! У салону је седела за столом Сузана над књигом прихода и расхода. Она погледа на мене својим сумрачним очима и скоро неприметно загризе нокте на прстима своје леве руке... таква јој је била навика, то сам приметио, навика својствена нервозним људима. Сем ње у соби није било никога.

— Ето вам, пријатељу, — поче г. Рач, и удари се по бутини, — у каквом сте послу затекли мене и Сузану Ивановну: рачуне прегледамо. Моја супруга у „арихметици" није баш бог зна како јака, а ја, морам да признам, чувам своје очи. Без наочари не могу да читам, шта ћете! Нека је младеж, нека се мало помучи, ха-ха! Ред то захтева! Уосталом, ствар није тако журна... Журити се треба кад се буве хватају, ха-ха!

Сузана затвори књигу и хтеде да оде.

— Чекај, молим те, чекај, — рече јој г. Рач. — Чудна ми чуда што ниси баш обучена... (На Сузани је била врло стара, скоро дечија хаљиница са кратким рукавчићима). Гост који нам је драг неће замерити, а ја бих хтео још само претпрошлу недељу да пречистимо... Хоћете ли ми дозволити? — обрати се он мени. — Ја и ви бар не морамо да се устручавамо један пред другим!

— Али молим вас, само немојте због мене да се узнемиравате, — потврдих ја.

— Тако је, баћушка мој многопоштовани; ви и сами знате: покојни господар Алексије Михаиловић Романов имао је обичај да каже: „За посао посвети сате, а за задовољство минуте!" А ми баш обратно, послу посвећујемо минуте . . . ха-ха! Каквих су то тринаест рубаља и тридесет копјејака? — додаде он полугласно, окренувши се мени леђима.

— Виктор их је узео од Елеоноре Карповне; казао је да сте му ви дозволили, — одговори Сузана, такође полугласно.

— Казао сам . . . казао сам . . . дозволио сам . . . — мрмљао је Иван Демјанић. — Мени се чини да сам и ја овде присутан. Могли би ме запитати. А ових седамнаест рубаља, коме је издато?

— Тапетару.

— Аха . . . тапетару. А за шта?

— По рачуну.

— По рачуну. Да видим! — он истрже од Сузане књигу, па, наместивши на нос округле наочари са сребрним оквирима, поче вући прстом по редовима. — Тапетару . . . тапетару . . . Вама само да је да дајете новац из куће! Ви то волите! . . . Wie die Croaten! По рачуну! Уосталом, — додаде он гласно, и понова се окрете према мени лицем, па и наочари скиде с носа, — шта се ја ту петљам! Те глупости могу и за доцније оставити. Сузана Ивановна, изволите одвући то књиговодство на његово место, па онда изволите натраг к нама и очарајте слух овог љубазног посетиоца вашом музическом направом, односно клавирском свирком . . . А?

Сузана окрете главу.

— Ја бих био веома срећан, — журно изговорих ја, — било би ми врло пријатно да чујем свирање Сузане Ивановне. Али ја ни за шта на свету не бих желео да је узнемирим...

— Ама какво узнемиравање, шта говорите! Хајде, Сузана Ивановна, eins, zwei, drei!

Сузана ништа не одговори и изиђе напоље.

XIII

Ја се нисам надао да ће се она вратити; али она се ускоро понова појави: чак ни хаљину није променила, па, пошто је села у угао, погледала у мене два пута сасвим пажљиво. Да ли је она осетила из мојег држања према њој оно нехотично поштовање којим ни ја сам нисам својом вољом управљао, а које је она у мени изазвала више од радозналости, чак више и од саучешћа, или је тога дана била у неком блажијем расположењу, тек она наједном приђе клавиру, па, неодлучно спустивши руку на дирке и нагнувши мало главу преко рамена у назад према мени, запита ме: шта желим да ми отсвира?

Ја још нисам успео ни да јој одговорим, а она је већ била села, дохватила ноте, журно их растворила и почела да свира. Ја сам од свога детињства волео музику, али у то време сам је још слабо разумевао, мало сам био познат са делима великих мајстора, и да није г. Рач промрмљао са извесним незадовољством: „Аха, опет тај Бетовен!", ја се не бих сетио шта је то Сузана изабрала. А то је била, као што сам доцније сазнао, Ф-мол соната, opus 57.

Сузанина свирка ме је неописано изненадила: ја нисам очекивао толико снаге, толико огња, таквог смелог размаха. Одмах после првих неколико тактова заносно страсног allegro, у почетку сонате, ја сам осетио ону запањеност, ону хладноћу и слатки ужас усхићења, који у тренутку обузимају душу, кад у њу у неочекиваном налету продре лепота.

Ја се не померих ни једним делићем свога тела све до завршетка сонате; а за све време сам желео, али нисам смео, да уздахнем. Седео сам тада Сузани иза леђа, па јој нисам могао видети лице; видео сам само како је њена дугачка црна коса с времена на време отскакала и ударала је по плећима, како се на махове отсечно повијао њен струк и како су се њене фине руке и обнажени лактови покретали брзо и некако сувише нагло. Последњи акорди замреше. Ја најзад уздахнух. Сузана је и даље седела за клавиром.

— Ја, ја, — примети г. Рач, који је, уосталом, такође пажљиво слушао, — romantische Musik! То је данас у моди. Само зашто свирате нечисто? А? Једним прстом преко две дирке одједном — зашто то? А? То вам је оно; све бисмо ми хтели што пре, само што пре. Тако ватреније излази. А? Вруће погачице! — викну он баш као улични продавац.

Сузана се донекле окрете према г. Рачу; тако ја видех њено лице из профила. Њена танка обрва се високо издигла изнад отпуштених трепавица, неравномерно руменило јој се разлило по образу, малено ухо се црвенило испод забаченог увојка косе.

— Ја сам све најбоље виртуозе сопственолично слушао, — настављао је г. Рач, изненада се намр-

штивши, — и сви су они према покојном Филду — пхи! нула! зеро!! То вам је био човек! И једна толико чиста музика! И његове композиције су — како само може бити! А све те нове „тлу-ту-ту" и „тра-та-та", то је, по моме мишљењу, писано углавном за школце. Da braucht man keine Delicatesse! Лупај само по диркама како стигнеш! . . . Ништа се не бој! Нешто ће сигурно испасти. Janitscharen-Musik! Тхе! (Иван Демјанић обриса чело марамицом). Уосталом, ја то не говорим на ваш рачун, Сузана Ивановна; ви сте свирали врло добро и моје примедбе не треба да вас вређају.

— Свако има свој укус, — тихим гласом изговори Сузана, а уснице јој задрхташе; — а ваше примедбе, Иване Демјанићу, мене не могу увредити, то и сами знате.

— О, наравно! Само ви немојте да мислите, — обрати се Рач мени, — немојте да изволите мислити, уважени господине, да се то збива услед наше сувишне доброте и душевне кроткости; него просто зато што ја и Сузана Ивановна уображавамо да смо тако високо уздигнути, да већ . . . Не може нам се ни приближити, како се то каже, а већ критика нас никаква више не може досегнути. Самољубље, милостиви господару, самољубље! Оно нас је обузело, јест, јест!

Са великим чуђењем слушао сам ја Рача. Жуч, јетка жуч просто је киптела у свакој његовој речи. . . А мора да се одавно скупљала! Просто га је давила. Он покуша да заврши своју тираду обичним смехом, — но само се грчевито, промукло закашља. Сузана му ни речице не одговори, само климну гла-

вом, и придиже лице, а затим, ухвативши обема рукама своје лактове и испрсивши се, стаде пред њега. У дубини њених непокретних, раширених очију, као пригушена, вечита ватра горела је давнашња мржња.

Мени би непријатно.

— Ви припадате двема разним музикалним поколењима, — почех ја са усиљеном безбрижношћу, желећи да им дам на знање да ја ништа не примећујем, — и зато није никакво чудо што се ви у својим мишљењима не слажете... Али, Иване Демјанићу, ви ћете ми дозволити да станем на страну... млађег поколења. Разуме се, ја сам профан; али признајем вам да на мене у музици ништа до сад није учинило тако дубок утисак као ово... као ово што нам је Сузана Ивановна сад отсвирала.

Рач се наједном обори на мене.

— А по чему ви то сматрате, — поче он да виче, још увек сав црвен од кашља, — да ми желимо да вас врбујемо у наш лагер? (Он је изговорио Lager, као Немци). Ништа то нама није потребно, најлепша вам хвала! Слободном — слобода, спасеном — спасење! А што се тиче двају поколења, ту имате право: нама старцима је, са вама младима, тешко живети, врло тешко! Наши појмови се ни у чему не слажу: ни у уметности, ни у животу, па чак ни у моралу. Зар није тако, Сузана Ивановна?

Сузана се осмехну презривим осмехом.

— Нарочито што се тиче, како то ви кажете, морала; ту се наши појмови никако не слажу, нити се могу сложити, — одговори она, и нешто страшно јој прелете изнад обрва, а уснице јој, као и раније, слабо подрхтаваху.

— Дабогме, дабогме! — прихвати Рач. — Ја нисам филозоф! Ја не умем да се поставим . . . тако високо! Ја сам човек прост, роб предрасуда, јесте!

Сузана се опет осмехну.

— Мени се чини, Иване Демјанићу, да сте се и ви некад умели ставити изнад онога што називамо предрасудама.

— Wie so? То јест, како то? Ја вас не разумем.

— Не разумете ме? Како сте заборавни!

Господин Рач се наједаред збуни.

— Ја . . . ја . . . — понављао је он. — Ја . . .

— Јесте, ви, господине Раче.

Наступи мала почивка.

— Добро, али дозволите, дозволите, — започе г. Рач, — како можете ви тако дрско . . .

Сузана се изненада исправи свим својим растом, па, не испуштајући из руку своје лактове, стискајући их и прелазећи преко њих својим прстима, застаде пред Рачем. Изгледало је да га она изазива на борбу, да она наступа на њега. Њено лице се сасвим преобрази: оно наједаред постаде, у једном тренутку, и необично лепо, и страшно; неким веселим и хладним сјајем — сјајем челика — заблисташе њене туробне очи; њене уснице, које су до малочас још дрхтале, стискоше се у једну праву, немољиво-строгу црту. Сузана је изазивала Рача, али се он, како се то каже, упиљио у њу и наједаред заћутао и опустио се као џак, и главу је увукао међу рамена, чак је и ноге подвукао под себе. Ветеран дванаесте године се уплашио; у то није могло бити никакве сумње.

Сузана полагано преведе свој поглед са њега на мене, као позивајући ме за сведока своје победе и понижења непријатеља, па, осмехнувши се и последњи пут, изиђе из собе.

Ветеран остаде извесно време непомичан на својој наслоњачи; напослетку, баш као да се присети заборављене улоге, он се стресе, устаде и, ударивши ме по рамену, засмеја се својим оштрим смехом:

— Ето вам, па видите, ха-ха-ха! чини ми се да ми ово није прва десетина година како живим са том госпођицом заједно, а она још никако не може да увиди када се ја шалим а када озбиљно говорим! Па и ви, многопоштовани, изгледа да сте у недоумици... Ха-ха-ха! Значи да ви старца Рача још не познајете!

„Не... Сада те ја познајем", мислио сам ја не без извесног страха и мржње.

— Не познајете старца, не познајете! — понављао је он, пратећи ме до претсобља и гладећи себе по стомаку. — Ја сам човек тежак, сабијен, ха-ха! Али сам добар, богами.

Као без душе полетех ја низ степенице на улицу. Желео сам да се што пре удаљим од тога доброг човека.

XIV

„Да они једно друго мрзе, то је јасно, — мислио сам ја, враћајући се својој кући; — исто је тако ван сумње и то да је он човек рђав, а да је она добра девојка. Али шта се то догодило међу њима? Какав је узрок те сталне раздражености? Какав је смисао тих недовршених наговештавања? И како

је само све то изненада букнуло! Због каквог безначајног разлога!"

Идућег дана спремисмо се ја и Фустов да идемо у позориште, да видимо Шчепкина у комедији Т е ш к о П а м е т н и м а. Тај Грибоједовљев комад баш је тих дана био дозвољен, пошто га је цензура својим исечцима осакатила. Ми смо много тапшали Фамусову и Скалозубу. Не сећам се који је глумац играо улогу Чацкога, али се врло добро сећам да је он био неописано ружан; прво се појавио у доламици и чизмама са кићанкама, а затим у фраку у то време модерне боје „flamme de punch", а тај фрак му је стајао као нашем старом собару.

Сећам се још да нас је бал у трећем чину довео до правог усхићења. Иако ван позоришта сигурно нико и никад није изводио такве покрете у игри, то је ипак било тако усвојено — а изгледа да се још и данас исто тако изводи. Један од гостију је веома високо скакао, при чем му се перика лепршала на све стране, а публика се зацењивала од смеха. Излазећи из позоришта сусретосмо се са Виктором.

— Били сте у позоришту! — узвикну он, размахнувши рукама. — Како то да вас ја нисам видео? Баш ми је веома мило што сам вас срео. Неизоставно морате са мном вечерати. Хајдемоте; ја частим!

Изгледало је да је млади Рач био у узбуђеном стању. Његове очице су немирно летеле, он се непрекидно осмехивао, црвене пеге су му излазиле по лицу.

— Какав је то срећан случај?

— Какав? Ево вам, ако желите да се заинтересујете!

Виктор нас одведе мало у страну, па, извукавши из џепа од панталона читав свежањ тадашњих црвених и плавих банкнота, затресе њима по ваздуху.

Фустов се зачуди.

— Је ли то ваш отац био тако издашан?

Виктор се засмеја.

— Потрефили сте ко је издашан! Није-него, спреми само у шта ћеш!... Рачунајући да сте га ви припремили, затражио сам јутрос од њега новаца. И шта мислите, шта ми је одговорила та гагрица? Ја ћу, каже, твоје дугове, ако хоћеш, све исплатити. До двадесет пет рубаља закључно! Јесте ли чули: закључно! Не, милостиви господине, ово је мојој сиротињи сам Бог послао. Такав је случај испао.

— Опљачкали сте неког? — немарно запита Фустов.

Виктор се намргоди.

— Ух, ви одмах: опљачкао! Добио сам на картама, од официра, од гардиста! Тек што је стигао, јуче, из Петрограда. И какав стицај прилика! Вреди да вам испричам... али овде је незгодно. Хајдемоте код Јара: свега неколико корачаји. Рекао сам вам: ја частим!

Ми смо, може бити, требали да одбијемо; али пођосмо без и једне речи.

XV

Код Јара нас одведоше у засебну собу, донесоше вечеру и шампањац. Виктор нам исприча, са свима појединостима, како је он у једној пријатној кући наишао на тога официра-гардиста, врло симпатичног младића из добре породице, али врло лакоми-

сленог; како су се они упознали, како је он, тај официр, наумио да предложи њему, Виктору, да од шале играју магараца са старим картама; тако рећи у орахе и то под тим условом, да официр игра на срећу Вилхелмине, а Виктор на своју сопствену срећу; и како се ствар после окренула.

— А ја сам имао, а ја сам имао, — ускликну Виктор и поскочи, и затапша рукама, — свега шест рубаља у џепу. Замислите! И то сам испочетка био скоро сасвим тропирао . . . Никаква ситуација! Али тада, ни сам не знам чијим то молитвама да захвалим, тада ми се срећа осмехну. Он поче да пада у ватру, и све карте ми открива . . . Док длан о длан, изгуби седам стотина педесет рубаља! Поче да ме моли да још мало играмо, али нисам ни ја био сасвим наиван, нема ништа од тога, овакво благостање се не сме злоупотребљавати; дохватим капу па беж'! И ето сад и пред старцем не морам да се понижавам, и другове своје могу да почастим . . . Еј! момче! Још једну боцу! Господо, да се куцнемо!

Ми се куцнусмо с Виктором и настависмо да пијемо и да се смејемо, иако нам се његова прича ни мало није допала, а и само његово друштво нам није чинило никакво задовољство. Он нас заокупи са својим љубазностима и разним досеткама, једном речју сасвим се расположи, и постаде још одвратнији. Виктор најзад примети какав утисак оставља на нас, па се надури; његов говор постаде отсеченији, погледи туробнији. Он поче да зева, саопшти нам да му се спава, па, изгрдивши са урођеном му грубошћу келнера, што му је овај рђаво

очистио муштиклу, изненада, са изазивачким изразом на искривљеном лицу, запита Фустова:

— Слушајте, Александре Давидићу, — рече он, — реците ви мени, молим вас, због чега ви мене презирете?

— Како то мислите? — не могаде одмах да се снађе и да му одговори мој пријатељ.

— Па ето тако... Ја врло добро осећам и знам да ме ви презирете, па и тај господин (он показа на мене прстом) тако исто, и он ту спада! Па кад бисте се бар ви одликовали неком нарочито високом моралношћу, него сте исти такав грешник као и сви остали. Још и гори. У тихом виру... знате ваљда ту пословицу?

Фустов поцрвене.

— Шта хоћете ви тиме да кажете? — запита он.

— Па то, да ја још нисам ослепио и да одлично видим све оно што ми се пред носом ради: видим то да сте се спанђали са мојом сестрицом... И ја против тога ништа немам, зато што, у првом реду, немам обичај да се у туђе ствари мешам, а затим што је моја сестрица Сузана Ивановна и сама прошла кроз сва најтежа искушења... Али само зашто мене да презирете?

— Ви ни сами не разумете то што брбљате! Ви сте пијани, — рече му Фустов, скидајући капут са зида. — Искоцкао, сигурно, паре од неке будале, па сад трабуња којекакве глупости!

Виктор је и даље лежао на дивану и на те речи само заклима ногама, које је био пребацио преко наслона.

— Искоцкао! А што сте онда пили вино? Јер ето, и оно је плаћено искоцканим новцем. А ја немам шта да вас лажем. Нисам ја крив што је Сузана Ивановна у својем прошлом животу...

— Ћутите! — викну на њега Фустов. — Ћутите... или...

— Или шта?

— Видећете шта. Петре, хајдемоте.

— Аха! — настављаше Виктор: — наш великодушни витез окреће се у бекство. Види се да не жели баш да дозна истину! Види се да она пече, та истина!

— Па хајде, Петре, — понови Фустов, дефинитивно изгубивши своју обичну хладнокрвност и владање над собом. — Оставимо тога бедног балавца!

— Тај се балавац вас не боји, то да знате, — викну за нама Виктор, — тај балавац вас презире, пре-зи-ре! Јесте ли разумели!

Фустов је улицом ишао тако брзо да сам га једва сустизао. Наједаред он стаде и нагло се окрете натраг.

— Куда ћеш? — запитах га ја.

— Морам да видим шта ће она будала... Он је у стању, онако пијан, Бог зна шта... Него ти немој да идеш... видећемо се сутра. Збогом!

И, журно се руковавши са мном, Фустов се упути према кафани Јар.

Сутрадан не доспех да се видим са Фустовим, а кад сам истом прекосутра отишао код њега у стан, тамо ми рекоше да је он отишао код свог ујака на његово пољско имање, крај Москве. Ја запитах да ли је оставио какво писамце за мене, али писамце-

та није било никаквог. Онда се ја обратих домаћем служитељу са питањем да ли он зна колико ће Александар Давидић провести у селу. — Једно две недеље, а можда и више, тако рачунамо, — одговорио ми је служитељ. Ја за сваки случај узедох тачну Фустовљеву адресу и, размишљајући о њему, кретох кући. Тај неочекивани одлазак из Москве, у сред зиме, доведе ме у потпуну недоумицу. Моја добра тетка ми за ручком примети да ја као да све нешто очекујем и да гледам на пирог с купусом као да сам га први пут у животу видео. — Pierre, vous n'êtes pas amoureux? — запита ме она најзад, пошто је претходно удаљила своје дружбенице. Али ја је умирих: — не, ја нисам био заљубљен.

XVI

Прођоше три дана. Мене је непрестано нешто нагонило да одем до Рачевих; чинило ми се да у њиховој кући морам наићи на одгонетку свега онога што ме је занимало, што нисам могао да разумем... Али тада бих се опет морао сусрести са ветераном... Та мисао ме је стално задржавала.

Једне бурне вечери — напољу је беснео и фијукао фебруарски северац, сухи снег је с времена на време ударао у прозорска окна као крупан песак кога је бацила нека јака рука, — ја сам седео у својој собици и покушавао да читам књигу. Мој слуга уђе и саопшти ми, не без извесне тајанствености, да једна дама жели да ме види. Ја се зачудих... мене даме нису посећивале, а нарочито у тако касне сате; ипак, рекох му да је замоли да уђе.

Врата се отворише и у собу брзим корацима уђе жена, сва замотана у лаки летњи огртач и неки жути шал. Једним наглим покретом збаци она са себе тај шал и тај огртач, сав засут снегом, и ја угледах пред собом Сузану. Ја сам се тада толико изненадио да ни једне речи нисам проговорио, а она се приближи прозору и, ослонивши се једним раменом о зид, остаде тако непомична; само су јој се груди грчевито одизале и очи блудиле, а преко обамрлих усана јој се, са њеним дисањем, мешали једва чујни уздисаји.

Ја схватих да њу к мени није довела обична невоља; ја разумедох, и поред све моје младости и лакомислености, да се у том тренутку преда мном утврђивала судбина читавог једног живота, горка и тешка судбина.

— Сузана Ивановна, — почех ја, — како сте то...

Она наједном ухвати моју руку својим прозеблим прстима, али је глас изневери. Она испрекидано уздахну и обори главу доле. Тешке плетенице црних власи падоше јој на лице... Снежни прах још се није био истопио на њима.

— Молим вас, умирите се, седите, — почех опет ја да говорим, — ето ту, на диван. Шта се то догодило? Седите, молим вас.

— Немојте, — проговори она једва чујно и опусти се на прозорски наслон. — Мени је овде добро... Оставите... Ви се нисте могли надати... али кад бисте ви само знали... кад бих ја могла... кад би...

Она је хтела да се савлада, али јој из очију са неодољивом снагом грунуше сузе, а јецаји, узастоп-

ни, дуго задржавани јецаји, испунише сву собу. Мене срце заболе у грудима... Ја се сметох. До тада сам Сузану видео свега двапут; досећао сам се био да њој живот на овом свету није био лак, али сам је сматрао за горду девојку, са чврстим карактером, и сад одједном те незадржљиве, очајничке сузе... Господе Боже! Па тако се плаче једино пред смрт!

Ја сам стојао као да сам баш ја на смрт осуђен.

— Опростите ми, — проговори она најзад, неколико пута, скоро са неком злобом, утирући сузе час у једном, час у другом оку. — Мене ће то одмах проћи. Ја сам дошла до вас... — Она је још увек јецала, али сад већ без суза. — Дошла сам... Ви ваљда знате, Александар Давидић је отпутовао?

Самим тим питањем Сузана је све признала и при том ме је тако погледала као да је желела да ми каже: „Ти ћеш ме поштедети, зар не?" Јадница! Значи да јој никакав други излаз није преостао!

Нисам знао шта да јој одговорим...

— Отпутовао је, отпутовао је... он је поверовао! — говорила је међутим Сузана. — Он чак није хтео ни да ме запита; помислио је да му ја нећу рећи сву истину, могао је тако нешто да помисли о мени? Као да сам га ја макар кад обмањивала!

Она угризе доњу усну и, лако се нагнувши, поче ноктима да гребе ледене шаре, које су се нахватале на прозору. Ја журно изађох у другу собу и, отправивши свога слугу, одмах се повратих и запалих другу свећу. Зашто сам то урадио — то нисам баш најбоље знао... толико сам био збуњен.

Сузана је још увек седела на прозорском наслону и ја тек сад приметих како је она лако била одевена: сива хаљиница са белим дугмадима и један широк појас око струка — то јој је било све. Ја јој приђох близу, али она не обрати пажњу на мене.

— Он је поверовао ... он је поверовао, — шапутала је она, тихо се њихајући с једне стране на другу. — Он се није предомишљао, него ми је нанео и тај последњи ... последњи ударац! — Она се наједном окрете мени. — Знате ли ви његову адресу?

— Знам, Сузана Ивановна ... дознао сам за њу од људи ... у његовој кући. Он ми сам ништа није рекао о својој намери, ја га два дана нисам био видео, пошао сам да видим шта је с њим, али он је већ био отишао из Москве.

— Знате ли ви његову адресу? — понови она. — Е онда му напишите да је он мене убио. Ви сте добар човек, ја то знам. Он са вама сигурно није говорио о мени, али је са мном говорио о вама. Напишите ... ах, напишите му да се што пре врати, ако хоће да ме затекне још у животу! ... Али не! Он ме већ неће затећи! ...

Глас Сузанин се са сваком речју стишавао, а и она се сва умиривала. Но мени је то њено спокојство изгледало још страшније но онај малочашњи горки плач ...

— Он му је поверовао... — рече она још једном, па се одупре брадом на склопљене руке.

Изненадан налет ветра, са оштрим фијукањем и лупом снега удари у прозор, хладна струја протрча по соби ... Пламен од свећâ се заниха ... Сузана уздрхта.

Ја је опет замолих да седне на диван.

— Не, не, оставите ме, — одговори она, — мени је овде добро. Молим вас. — Она се припи уз замрзнуто окно, баш као да је нашла себи гнездашце у удубљењу прозора. — Молим вас.

— Али ви дрхћете, ви сте озебли, — ускликнух ја. — Погледајте, ципеле су вам скроз мокре.

— Оставите ме... молим вас... — шапну она и зажмури.

Мене обузе страх.

— Сузана Ивановна! — само што не викнух ја: — дођите к себи, молим вас! Шта је то с вама? Нашто толико очајање? Видећете, све ће се то лепо разјаснити, ту мора да је некакав неспоразум... изненадан случај... Само ћете видети: он ће се брзо вратити. Поручићу му, још данас ћу му писати... Али му нећу поновити ваше речи... Зар би било могућно?

— Он ме неће овде затећи, — прозбори Сузана непрестано оним истим тихим гласом. — Јер зар бих ја долазила овамо, код вас, код непознатог човека. кад не бих знала да нећу остати жива? Ах, све моје и последње однето ми је неповратно! И ето, ја не бих хтела да умрем онако, сама-самохрана, ћутећи, а да никоме не кажем: „Све сам на свету изгубила... и сад умирем... Ето видите!"

Она опет оде у своје хладно гнездашце... Никад ја ту главу заборавити нећу; те укочене, непомичне очи с њиним дубоким и угашеним погледом, ту тамну расуту косу на бледом прозорском окну, саму ону сиромашку, тесну хаљину под чијим је сваким

набором још увек кључао такав млад, пламени живот!

Ја наједном пљеснух рукама.

— Зар ви ... ви да умрете, Сузана Ивановна! Та ви бисте тек требали да живите!

Она се загледа у мене ... Моје је речи чисто зачудише.

— Ах, не знате ви, — поче она, па полако спусти обе руке. — Није могуће да ја још и даље живим. Сувише, сувише много пало ми је у део да претрпим, и сувише! Ја сам подносила ... надала сам се ... но сад ... кад се и то срушило ... кад ...

Она диже главу према таваници па као да се замисли. Трагична црта, коју сам ја некада био уочио око њених усана, сад се истаче још јасније; она се сад распростре по целом лицу. Баш као да је неки неумољиви прст повукао ту црту неповратно, као да се занавек жигосао овај унесрећени створ.

Она непрестано ћуташе.

— Сузана Ивановна, — рекох ја, да бих колико толико прекинуо ту страшну тишину, — вратиће вам се он, уверавам вас!

— Шта рекосте ви? — прозбори она са очигледним напрезањем.

— Вратиће се, Сузана Ивановна, — Александар ће вам се вратити!

— Вратиће се? — понови она. — Но баш да се и врати, ја му не могу опростити ово понижење, ту неповерљивост ...

Она се ухвати за главу.

— Боже мој! Боже мој! Шта ја то говорим! И зашто сам ја сад ту? Шта је то? Зашто ... зашто

сам ја дошла да молим ... и кога? Ах, ја силазим с памети! ...

Очи јој се укочише.

— Ви сте хтели да ме замолите да пишем Александру, — пожурих се ја да јој кажем.

Она се trже.

— Да, пишите му ... пишите шта хоћете ... А ово овде ... Она поче брзо да претура по свом џепу па извади отуд омању свешчицу. — То сам ја за њега написала ... пре његовог бекства ... Али он је поверовао ... поверовао ономе!

Ја разумедох да она то мисли Виктору. Сузана није хтела да му име помиње, не хтеде да изговори његово мрско јој име.

— Али, допустите, Сузана Ивановна, — почех ја, — по чему ви мислите да је Александар Ивановић имао разговор ... с тим човеком?

— По чему? По чему? Па онај је сам дошао код мене па ми све испричао, и хвалисао се ... и тако исто се смејао као и његов отац! Ево, ево, узмите, — настави она, турајући ми свешчицу у руку, — прочитајте је, пошаљите му је, спалите, баците, чините што хоћете, како хоћете ... Али ја не могу да умрем тако да нико не зна ... А сад ми је време ... Ја морам да идем.

Она се диже са прозорске даске ... Ја је задржах.

— Та куда ћете, Сузана Ивановна, тако вам Бога! Зар не чујете каква је то ветрина напољу! А ви сте тако лако обучени ... и кућа вам је далеко одавде. Допустите да макар пошаљем да кола нађу, фијакеристу ...

— Не треба, ништа ми на свету не треба, — прозбори она, упорно ме отстрањујући и узевши свој огртач и шал. — Не задржавајте ме, тако вам живог Бога! иначе . . . ни за шта не одговарам! Ја осећам бездан, мрачан бездан под ногама . . . Не прилазите ми! не дирајте ме!

Са грозничавом журбом обуче она огртач, пребаци шал.

— Збогом . . . Збогом остајте . . . О, јадно, јадно моје племе и род, племе вечитих хаџија и скитача, проклетство лежи на теби! Него мене никад нико није волео, па што онда да и он . . .

Ту она наједном ућута.

— Не, волео ме је један, — проговори она опет, кршећи прсте, — али смрт је свуда, свуда је неминовна смрт! А сад је мој ред . . . Не идите за мном, — продирућим гласом врисну она. — Не идите, не идите!

Ја се запрепастих, а она јурну напоље и, после једног тренутка, ја чух како тресну доле тешка капија од улице, а прозорска окна опет се затресоше под навалом вејавице.

Дуго нисам могао да се приберем. Ја тада тек што сам био почео да живим: нисам дотле искусио ни страст, ни жалост, и ретко сам имао прилике да будем сведок како се код других испољавају таква јака осећања . . . Али искреност те туге, те страсти — поразила ме је. Да не беше у мојим рукама оне свешчице, ја бих, збиља, могао био помислити да сам ја све то сањао — толико је све то било ванобично и прелетело као тренутан пљусак за време буре.

До саме поноћи читао сам ја ту свешчицу. Она се састојала из неколико табачића хартије за писма, сва је била исписана крупним, но неправилним, неједнаким рукописом, скоро без прецртавања. Ниједан ред није ишао право и, изгледаше, у сваком се осећала немирна дрхтавица руке која је руковала пером.

Ево шта је било у тој свешчици.

XVII

Моја животна повест

„Ове године навршићу ја двадесет и осам година. Ево мојих првих успомена: ја живим у тамбовској губернији, код једног богатог земљопоседника, Ивана Матвејића Колтовског, у његовом сеоском дому, у једној малој собици на спрату. Са мном заједно живи моја мати, Јеврејка, ћерка живописца који је умро, а који је био доведен из иностранства, болешљива жена са необично лепим, као восак бледим лицем и тако тужним очима да често, чим ме погледа својим дугим погледом, ја и не гледајући у њу, увек осетим тај тужни, тужни поглед, па заплачем и бацим јој се у загрљај.

„Мени долазе наставници, предају ми музику и зову ме госпођица. Ја ручам за господским столом заједно са мајком. Г. Колтовски је висок, стасит старац са господственим осмехом на лицу; његово одело увек је намирисано амбром. Ја га се страшно бојим, ма да ме он зове Suzon и даје ми да га пољубим, кроз манжету од чипке, у његову суху, жилаву руку. Са мамом је он отмено учтив, али и са

њом говори мало: каже јој две, три благонаклоне речи, на које му она одмах журно одговори, — каже па зађути, и седи, достојанствено се обзирући око себе и лагано узимајући међу два прста бурмут из округле златне бурмутице, са иницијалом царице Катарине.

„Моја девета година остала ми је за увек у памети... Тада сам ја чула из разговора слушкиња у девојачкој соби да је Иван Матвејић Колтовски мени отац, а скоро тог истог дана се моја мати, по његовом наређењу, венчала са г. Рачом, који је код њега био нека врста пословође. Ја никако нисам могла да разумем како је то могућно, збунила сам се, умало што се нисам разболела, моја глава је изнемогла, ум ми се нађе у тешком, безизлазном положају.

— Је ли истина, је ли истина, мама, — запитам је ја, — да је то страшило намирисано (тако сам ја звала Ивана Матвејића) — мој тата?

„Мама се страшно уплаши, затисну ми уста...

— Никад никоме не говори о том, чујеш, Сузана, чујеш — ни речи!... — понављаше она уздрхталим гласом, снажно приљубљујући моју главу на своје груди...

„И ја отад збиља ником о том нисам говорила... Ја разумедох да морам ћутати, да ме је моја мати за опроштај молила.

„Несрећа је моја почела још тада. Г-н Рач није волео моју матер, ни она њега није волела. Он је њу узео због новца, а она је морала да му се покорава. Г-н Колтовски је, по свој прилици, налазио да се

на тај начин све на најбољи начин у ред довело — „la position était régularisée".

„Сећам се, уочи свадбе — моја мати и ја — ми смо обадве, загрљене, отплакале скоро цело јутро — горко, горко ћутећи. А није ни чудо што је она ћутала . . . Јер шта би она мени могла казати? Али што је ја нисам ни испитивала — то доказује само то да се несрећна деца умно развијају раније но срећна . . . на своје зло.

„Г-н Колтовски се и даље бавио мојим васпитањем, па ме је чак мало по мало и приближио био својој личности. Он се са мном није упуштао у разговор . . . Но јутром и вечером, стресавши са два прста са свог прсника дуванске трине, он би ме, са иста два прста, хладна као лед, миловао по образима и давао ми некакве мрке бонбоне, које су опет мирисале на амбру, но које ја никад не бих у уста узимала.

„Кад сам навршила била дванаест година, постадох његовом читалицом, лектрисом, „sa petite lectrice". Читала сам му француске књижевне творевине прошлог столећа, мемоаре Сен-Симона, Маблија, Ренала, Хелвеција, преписку Волтерову, енциклопедисте, сама ништа, наравно, од свега тога не разумевајући, чак ни тада кад би ми он, исклибивши се на смех и зажмуривши, наређивао: „relire ce dernier paragraphe, qui est bien remarquable!"

„Иван Матвејић је био савршен Француз. Живео је у Француској пре Револуције; живо се сећао Марије Антоанете, добио је једном позив код ње у Трианон. Видео је Мирабоа који је, по његовим речима, носио врло велику дугмад — „exagéré en tout"

— претеран у свему — и био је уопште човек рђавог тона — „en dépit de sa naissance" — крај свег свог порекла. Уосталом, Иван Матвејић би ретко причао о оном времену; али би два три пута преко године издекламовао обраћајући се разроком старчићу-емигранту, кога је из милости држао у кући, и звао га, Бог би га знао због чега, „M. le Commandeur", — издекламовао би, својим полаганим, носним гласом експромпт који је он некад изговорио на соаре-у код херцогиње Полињак. . . Ја памтим само прва два стиха. (Ствар се односила на упоређење између Руса и Француза):

L'aigle se plaint aux régions austères,
Où le ramier ne saurait habiter . . .

— Digne de M. de Saint Aulaire! — сваки пут би клицао M. le Commandeur.

„Иван Матвејић је до конца живота свога изгледао младолик: образи су му били румени, зуби бели, обрве густе и непомичне, очи пријатне и изразите: сјајне црне очи, прави агат. Он нимало није био каприциозан и држао се према свима, чак и према послузи, врло учтиво . . . Али, Боже мој! Како је мени било тешко с њим, с каквом бих радошћу ја сваки пут од њега одлазила, какве су ружне мисли мене узбуђивале и растројавале у његовом присуству! Ах, ја нисам због њих била крива! . . . нит сам крива ни за оно шта се после од мене учинило . . .

„Г-ну Рачу, после његовог венчања, уступљена је била кућа у дворишту, не далеко од властеоског дома. Ја сам живела тамо са мојом мајком. И тамо

сам свагда била сетна-невесела. Ту је она ускоро родила оног истог Виктора кога сам ја у праву да сматрам и да зовем својим непријатељем. Од самог часа његовог рођења, здравље моје маме, и дотле слабо, није се никад поправило. Г-н Рач у то време није сматрао за потребно да испољава оно весело расположење коме се данас предаје: тада је он имао изглед стално суров и трудио се да стече глас пословног човека. Према мени је био немилостив и груб. Мени би свагда лакнуло на срцу кад бих одлазила од Ивана Матвејића; али и свој дом бих ја остављала радо. . . Несрећна моја младости! Вечно од једне обале ка другој, а ни уз једну нећеш да пристанеш! Сећам се, трчим преко дворишта, зими, по дебелом снегу, у тананој хаљиници, трчим у властеоски дом Ивану Матвејићу да му читам, па се чисто радујем. . . А кад дођем, па угледам оне велике, туробне собе, тај шарен, штофани намештај; тог љубазног и бездушног старца у раскопчаној свиленој „дуљетки", у белом жабо-у и белој поши, са манжетнама поврх прстију, са „Супсоном" пудера (тако се изражавао његов камердинер) на натраг зачешљаној коси, — кад све то угледам, мене почне да гуши тај загушни задах од амбре, и сва наједном клонем.

„Иван Матвејић је седео обично у пространој волтеровској наслоњачи. На зиду, изнад његове главе, висила је слика која је приказивала младу жену са јасним и смелим изразом на лицу, обучену у богат јеврејски костим и сву огрезлу у драгом камењу и бисеру . . . Ја бих се често загледала у ту слику, али сам тек после дознала да је то био портрет моје матере и да га је радио мој отац, по поруџбини Ивана

Матвејића. А како се много изменила од тог доба! Знао је он да је скрха и уништи! „И она је њега волела! Волела тог старца!" — често бих ја помислила. — „Како је то могућно? Њега волети!" А међутим, кад бих се сећала неких погледа моје матере, неке у пола изговорене речи и нехотичне јој покрете... Да, да, она га је волела!" — понављала бих ја са ужасом... Ах, да не да Бог никоме да преживљује таква осећања!

„Сваки дан бих ја читала Ивану Матвејићу, неки пут три, четири часа без прекида... За мене је то било шкодљиво, тако много и тако на глас читати. Наш лекар се бојао за моје груди, па је чак једном то и поменуо Ивану Матвејићу. Но овај се само осмехну (то јест, не: он се никад није осмехивао, но би само шиљио и напред истурао усне) и рече му: „Vous ne savez pas ce qu'il y a de ressources dans cette jeunesse." „Међутим, пре вам је, ранијих година, М. le Commandeur"... усуди се да му примети лекар. Иван Матвејић се опет осмехну. „Vous rêvez, mon cher, — прекиде га он: — le Commandeur n'a plus de dents et il crache à chaque mot. J'aime les voix jeunes."

„Те тако сам му ја и даље читала, мада сам помало и јутром и ноћу кашљала...

„Који пут би Иван Матвејић захтевао да му свирам на клавиру. Но музика је деловала на његове живце успављујући. Очи би му се одмах почеле „крпити", глава би му у такту клоњавала, и тек би се овда онда од њега чуло: „C'est du Steibelt, n'est-ce-pas? Jouez moi du Steibelt!"

„Иван Матвејић је Штајбелта сматрао за великог генија који је био кадар да победи у себи „la grossière

lourdeur des Allemands", па му је замерао само једно: „trop de fougue! trop d'immagination!"... Када би Иван Матвејић приметио да сам се ја уморила за клавиром, он ме је нудио да се послужим „болоњском мармеладом". Тако су се низали дани за данима...

„Али дође једна ноћ — незаборавна ноћ! — и страшна несрећа ме задеси. Моја мати умрла је скоро сасвим изненада. Ја сам била навршила тек петнаест година. О каква је то била несрећа, као неки зли олуј налетела је она на мене! Како ме је заплашио тај мој први сусрет са смрћу! Јадна моја мајчица! Наши односи су били веома чудновати: ми смо обе страсно волеле једна другу... страсно и безнадно; ми као да смо чувале и скривале од самих себе нашу заједничку тајну, упорно смо је ћутећи заобилазиле, иако смо знале, знале све што се дешавало у нашим срцима. Чак и о својој прошлости, о својој раној прошлости, мајчица са мном није говорила и никад се није жалила речима, иако је читаво њено биће било сама нема жалба! Ми смо избегавале сваки, иоле озбиљнији разговор. Ах! ја сам се увек надала да ће једног дана доћи и тај тренутак када ће ми се она најзад изјадати, а исто тако и ја њој, па ће нам онда обема лакше бити... Али свакодневне бриге, неодлучна и плашљива нарав, болести, присуство г. Рача, и што је главно: оно вечито питање „зашто?", као и незадржљиво и беспрекидно одмицање времена, живота... Завршило се све ударом грома, и не само да нисам чула оне речи које су имале да разреше нашу тајну — него нисам чула од своје мајчице ни сами претсмртни опроштај! Једино ми је остао у памети узвик г. Рача: „Сузана Ивановна, изволите оти-

ћи. мајка жели да вас благослови!" а затим бледа рука испод тешког покривача, дисање мучно, уразрочене очи. . . О, доста! доста!

„Са каквим ужасом, са каквим негодовањем, са каквом тужном радозналошћу сам ја сутрадан и на дан погреба гледала лице мога оца . . . да, мога оца! У шатули покојничиној нашла су се његова писма. Учинило ми се да је он малко побледео и смрачио се... Уосталом, не! Ништа се није покренуло у тој души од камена. Исто онако као и пре, позвао ме је, после недељу дана у кабинет; истим оним гласом замолио ме је да читам: „Si vous le voulez bien, les observations sur l'histoire de France de Mably, à la page 74. . . là où nous avons été interrompus." Чак није наредио ни да се портрет мамин изнесе! Истина, пуштајући ме да идем, он ме дозва к себи, па, давши ми да му по други пут пољубим руку, рече: „Suzanne, la mort de votre mère vous a privée de votre appui naturel; mais vous pourrez toujours compter sur ma protection", — али ме одмах лако дарну у раме другом руком, па, са обичним својим зашиљавањем усана, додаде: „allez, mon enfant". Ја већ хтедох да му викнем: „Па ви сте мој отац!" али му ништа не рекох и изађох.

„Идућег јутра, рано, ја пођох на гробље. Мај месец огледао се тада у свој дивоти цвећа и лишћа, те сам остала дуго седећи на свежем гробу. Нисам плакала, нисам туговала; само ми једно није избијало из главе: „Чујеш ли, мама? Он и мени хоће да указује покровитељство!" И чинило ми се да моја мати не би морала да се нађе увређена на онај потсмех који ми се и нехотице отимао на усне.

„Неки пут питам ја саму себе, шта ме је нагонило да тако упорно желим — не неко признање . . . таман! него макар топлу сродничку реч од Ивана Матвејића? Зар ја нисам знала какав је он био човек и како је мало личио на оно како сам ја у мојој машти себи оца замишљала?. . . Но ја сам била тако самохрана, тако самохрана на свету! А затим, непрестано ми она иста неотступна мисао не даваше мира: „Па она је њега волела? Морало је тек ваљда постојати нешто због чега га је заволела?"

„Прођоше још три године. Ништа се није мењало у нашем једноликом, унапред одмереном, срачунатом животу. Виктор је растао. Ја сам била за осам година старија од њега и радо бих га била узела у своје руке, али ми г. Рач то није дозвољавао. Он га предаде једној бони чија је дужност била да строго мотри да се дете не „мази", тојест да мене не пушта детету. А и сам Виктор се нешто туђио од мене. Једном г. Рач дође у моју собу нерасположен, узрујан, пакостан. Још синоћ су дошли до мене рђави гласови о том мом поочиму: свет је причао да је био ухваћен у утаји прилично велике суме новаца, у миту узетом од неког трговца.

— Ви ми можете помоћи, — поче он, нестрпљиво лупкајући прстима по столу. — Отидите до Ивана Матвејића, замолите га да се заузме за мене.

— Да га замолим? а зашто? због чега?

— Кажите му неку лепу реч о мени . . . јер ја за вас ипак нисам странац. Оптужили су ме неки . . . Једном речју, може се десити да ја останем без хлеба, а тако исто и ви.

— Али како да одем ја код њега? Откуд ја њега да узнемиравам?

— Ето ти сад! Па ви имате право да га неки пут и узнемирите!

— Какво право, Иване Демјанићу?

— Ама не претварајте се... Вас он не може одбити из више разлога. Зар ви мене збиља не разумете?

„Он ми дрско погледа право у очи, и ја осетих да су ми се образи зацрвенели. Мржња, презир — букнуше у мени онога тренутка, ударише као талас, сву ме обузеше.

— Јесте, ја вас разумем, Иване Демјанићу, — одговорих му ја најзад. Мени се и самој мој глас учини непознат: — али ја нећу отићи Ивану Матвејићу, и нећу га молити. А ако будем остала без хлеба — опет добро.

„Г-н Рач задрхта, стиште зубе, стисну песнице.

— А, чекај ти, принцезо Меликитрисо! — прошапта он промукло. — То ти ја нећу заборавити!

„Тог истог дана Иван Матвејић га позва к себи, па му је, кажу, претио палицом, оном истом палицом, коју је негда добио у трампи са војводом де-Ларошфуко, и викао: „Ви су један подлац и шићарџија! Ја ћу вас ставити напоље!" (Иван Матвејић скоро сасвим није знао руски да говори и презирао је наше геачко наречје, „ce jargon vulgaire et rude". Неко једном рече пред њим: „то се само по себи разуме." Иван Матвејић се страшно разљутио, па је често после наводио ту фразу као пример бесмислице и ругобе руског јеика: „Шта вам је то: само по себи се разуме?" питао је он на руском, уда-

рајући гласом на сваки слог. „А зашто не с п р о с т о т о м: разуме се? и зашто: само по себи?!")

„Но Иван Матвејић не отера г. Рача, чак га није ни лишио места. Но мој поочим одржа реч: он мени т о није заборавио.

„Ја почех да запажам промену на Ивану Матвејићу. Он поче да тугује, да осећа досаду, здравље му се поремети. Његово румено, свеже лице дође жуто и збрчка се, један предњи зуб му испаде. Сасвим престаде да се извози и прекиде дане примања са гозбом за сељаке што их је био увео, без учешћа попова — „sans le concours du clergé." У такве би дане Иван Матвејић, са кокардицом у рупици од капута, излазио међу сељаке у салу или на балкон, па, дотакавши се уснама сребрне чашице са вотком, држао би им говор отприлике овакав: „Ви сте задовољни мојим поступцима, колико сам и ја задовољан вашом усрдношћу; овоме радујем се истински. Ми смо сви б р а т и; само рођење производи нас равне: пијем у ваше здравје!" Он би им се клањао, и сељаци се њему клањали „до појаса", а не до земље, што је он строго забранио био.

„Угошћавање сељака се и сад приређивало, али Иван Матвејић већ није излазио међ своје поданике. Неки пут би сад прекидао моје читање усклицима: „La machine se détraque! Cela se gâte!" Саме очи његове, те светле, камене очи, посукнуше и чисто се з б е г о ш е; он би сад за време мог читања задремао па и заспао чешће но пре и тешко би уздисао у сну. Није се изменило само његово држање према мени; сад се само још опажао пресенак неке

ритерске пажње. Он би сад, премда с напрезањем, али ипак једном устајао са наслоњаче кад бих ја улазила, испраћао би ме до врата, придржавајући ме руком испод лакта, и место Suzon, почео ме је звати час „ma chère demoiselle", час „mon Antigone".

„M. le Commandeur умро је био једно две године после моје маме, и, као што се видело, његова смрт је теже погодила Ивана Матвејића но смрт моје маме. Његов вршњак је умро — ето шта га је смутило. А међу тим, једина заслуга г. Командора у последње време састојала се само у том што би сваки пут ускликнуо: „Bien joué, mal réussi!" кад би Иван Матвејић, билијарећи се са г. Рачем, промашио и не би погодио у кесу, и још, кад би му се Иван Матвејић обраћао за столом са питањем, на пример, оваким: „N'est ce pas, M. le Commandeur, c'est Montesquieu qui a dit cela dans ses Lettres Persannes?" он би, неки пут испустивши кашику на своју кошуљу, дубоко-мисаоно одговарао: „Ah, monsieur de Montesquieu? Un grand écrivain, monsieur, un grand ecrivain!" Само једном, кад му је Иван Матвејић казао да les théophilantropes ont eu pourtant du bon! — старац узрујаним гласом ускликну: „Monsieur de Kolontouskoï (он за читавих двадесет и пет година није могао да научи да правилно изговори име свог патрона) Monsieur de Kolontouskoi! Leur fondateur, l'instigateur de cette secte, ce La Reveillère Lepeaux, était un bonnet rouge!" — „Non, non, — рекао би му Иван Матвејић, смешкајући се и вадећи чупак бурмута: — des fleurs, des jeunes-vierges, le culte de la Nature... ils ont eu du bon, ils ont du bon!..."

„Ја сам се увек чудила и дивила како је много

ствари знао Иван Матвејић и како је некорисно било све то знање за њега самог.

„Иван Матвејић је очигледно венуо, али се још увек јуначио. Једном, тако на три недеље пред смрт, деси му се одмах после обеда напад вртоглавице. Он се замисли па рече: „c'est la fin", па, дошавши к себи и одморивши се, написа писмо у Петроград свом јединoм наследнику, брату, с којим ваљда двадесет година није имао везе.

„Чувши да Ивану Матвејићу није добро, дође му у посету један наш сусед, Немац, католик, некад знаменит лекар, који је живео у миру у свом сеоцету. Он је иначе врло ретко долазио код Ивана Матвејића, но овај би га свагда дочекивао са нарочитом пажњом и уопште веома га је ценио. Тешко те то није био на целом свету једини човек кога је он ценио. Стари лекар препоручи Ивану Матвејићу да пошаље по попа, но Иван Матвејић одговори да „ces messieurs et moi nous n'avons rien à nous dire", па га замоли да промене разговор. А по његовом одласку издаде наредбу свом собару да му унапредак никога не пријављују и не примају. Затим нареди да зовну мене. Ја се уплаших кад га угледах: модра места избише му испод очију, лице му се истеже и удрвени, доња вилица му се испусти.

— Vous voilà grande, Suzon, — поче он да говори, с тешком муком изговарајући сугласнике, али још увек гледајући да се насмеши (ја сам тада била већ у деветнаестој години), — „vous allez peut-être bientot rester seule. Soyez toujours sage et vertueuse. C'est la dernière recommandation d'un . . . — Ту се он закашља . . . — d'un vieillard qui vous veut du bien. Je

vous ai recommandé à mon frère et je ne doute pas qu'il ne respecte mes volontés"... Он се опет закашља па брижно опипа своје груди. — Du reste, j'espère encore pouvoir faire quelque chose pour vous... dans mon testament". Та последња фраза као ножем да ме резну по срцу. Ах! та то беше већ и сувише... сувише презриво и увредљиво! Иван Матвејић је, вероватно, приписао био једном другом осећању — осећању жалости или захвалности — оно што се изразило било на мом лицу, и, као желећи да ме утеши, потапша ме по рамену, и, у исти мах, по обичају, љубазно ме одмичући, прозбори: Voyons, mon enfant, du courage! Nous sommes tous mortels. Et puis, il n'y a pas encore du danger. C'est ne qu'une précaution que j'ai cru devoir prendre... Allez!" Као оно тада, кад ме је дозвао к себи после смрти моје маме, и сад сам опет хтела да му викнем: „Па ја сам ваша кћи! ја сам кћи ваша!" Но, помислих ја, та он ће, ко зна, у тим речима, у том вапају мог срца, осетити једино само жељу да изјавим своја права, права на његово наследство, на његов новац... О, нипошто! Ништа нећу ја рећи том човеку који ниједанпут не помену преда мном име моје матере, у очима кога ја тако мало значим да он чак не налази за вредно да дозна да ли је познато мени моје порекло — чија сам и која сам? А ко ће га знати, можда је он то и наслућивао, и знао, али није хтео да „дира вредовно место" (његова омиљена узречица, једина руска фраза коју је он знао и употребљавао) — није хтео да лиши себе лепе читачице са млађаним гласом! Не! не! Нек остане он даље толико исто крив пред својом кћери, колико је био крив и

пред њеном мајком! Нека однесе у гроб обе те своје кривице! Заклињем се, заклињем се: неће чути он из мојих уста ту реч, која некако свето и дивно у свачијем уву звучи! Ја му нећу рећи: оче! нећу му опростити ни у име мајке ни у име себе! Он не осећа потребу за тим опроштајем, ни за тим називом... Није могућно, није могућно да не осећа потребу за тиме! Али неће добити опроштај, неће,неће!

„Бог зна да ли бих ја одржала своју заклетву и да ли моје срце не би омекшало, да ли не бих савладала ја своју бојажљивост, своју стидљивост, своју гордост... али са Иваном Матвејићем се догоди исто оно што и са мојом мајчицом. Тако исто изненадно однесе смрт и њега и то опет ноћу. Исти онај г. Рач пробуди ме па заједно са мном потрча у господски дом, у спаваћу собу Ивана Матвејића... Али ја не затекох чак ни оне предсмртне покрете, који су ми се тако неизгладљиво урезали у памћење крај смртне постеље моје мајчице.

„На јастуцима, опшивеним чипкама, лежала је нека суха, тавна лутка са шиљатим носом и накострешеним седим обрвама... Ја завиках од страха и одвратности, појурих напоље, сударих се у вратима са неким брадатим људима у кафтанима, са празничним црвеним прслуцима и, сад се већ више и не сећам како се обрех на свежем ваздуху...

„Доцније су ми причали да собар, — кад је утрчао у спаваћу собу на јаку лупу звонцета, — није нашао Ивана Матвејића на кревету, него два корака даље од њега. Он као да је био седео на поду, згрчивши се, и двапут је узастопце поновио: „Ето ти, лијо, долијао си!" Кажу да су му то биле послед-

не речи. Али ја у то не могу да верујем. Откуд би он, баш у томе тренутку, почео да говори руски, и да употреби баш тај израз!

„Читаве две недеље после тога очекивали смо ми долазак новога господина, Семјона Матвејића Колтовског. Он је послао наређење да се ништа не дира, да се нико не смењује док он сам све лично не прегледа. Сва врата, сав намештај, сандуци, столови — све је то било затворено, попечаћено. Сви људи се забринуше и припремише се на све. Ја постадох наједаред једно од главних лица у дому, па богами баш и најглавније лице. Мене су и раније звали: госпођице; али та реч је сад добила неки нарочити карактер, била је изговарана са специјалним акцентом. Отпоче се шапутање. „Стари господин, шапутало се, умро је изненадно, нису стигли ни свештеника да му позову, међутим на исповест већ сасвим одавно није одлазио; али да се напише тестаменат, није потребно много времена."

„И сам г. Рач пронађе за потребно да измени свој начин дејства. Он није ни покушао да се покаже добродушан и љубазан: знао је да мене не може преварити, али се на његовом лицу појави нека тужна смиреност: „Погледај само, — као да је говорио израз његових очију, — ја се покоравам". Сви су облетали око мене, сви су се старали да ми угоде . . . а ја нисам знала шта да радим и куда да се денем, и само сам се чудила, како то ти људи не увиђају да ми тиме само увреде наносе. Најзад дође и Семјон Матвејић.

„Семјон Матвејић је био десетину година млађи од Ивана Матвејића и целог свог живота ишао је

потпуно другим путем. Он је са службом био у Петрограду, заузимао је висок положај . . . Био је жењен и рано остао удовац; имао је само сина јединца.

„Ликом је Семјон Матвејић био сличан свом старијем брату, само је растом био мањи и дебљи, глава му је била округла, ћелава, очи је имао исто тако сјајне и црне као и Иван Матвејић, и крупна, црвена уста. Насупрот брату, кога је он чак и после његове смрти називао француским филозофом, а по неки пут просто чудаком, Семјон Матвејић је скоро увек говорио руски, гласно, речито, врло се често смејући, при чем је потпуно затварао очи и непријатно се тресао свим телом, баш као да га је злоба изнутра голицала.

„Он се прихвати за послове веома озбиљно, у све је сам улазио, од свију је захтевао најподробније рачуне. Првог дана кад је дошао, он је позвао свештеника са свом паством, наредио му да отслужи службу са освећењем воде, па је свуда сам том водом попрскао, све собе у кући, чак и таване и подруме, а све зато да би, како се то он изразио, „радикално истерао волтеровски и јакобински дух".

„Неки љубимци Ивана Матвејића слетеше са својих места одмах, још прве недеље, један потрефи на нову насеобину, а неки се подвргоше и телесној казни. Чак и најстарији камердинер, — он је био родом Турчин, знао је да говори француски, а поклонио га је Ивану Матвејићу покојни фелдмаршал Каменски; — тај камердинер је, истина, добио слободу, али заједно са њом и наредбу да у року од двадесет и четири часа отпутује, „да другима не служи као саблазан".

„Семјон Матвејић се показа као строг господар; сигурно су многи зажалили за покојником. „Са баћушком, са Иваном Матвејићем", јадао се мени један већ сасвим стари слуга: „једина брига коју смо имали, то је да рубље буде чисто и да у собама лепо мирише, и још, да се у претсобљу никакав разговор послуге не чује — то већ сачувај Боже! Иначе му је било све равно! Мрава у свом животу покојник није увредио! А ово је, бога ми, невоља! Дошло време да се умире!"

„Исто се тако брзо и мој положај промени, хоћу да кажем онај положај у који сам запала и против своје воље оних неколико последњих дана... Међу хартијама Ивана Матвејића не нађе се никаквога завештања, ни једнога ретка који би био написан у моју корист. Сви ми наједаред окренуше главу...

„О г. Рачу нећу већ ни да говорим, али и сви остали били су нељубазни према мени и трудили су се да ми ту своју нељубазност искажу: испало је као да сам их ја обманула!

„Једне недеље, после подневне службе, коју је он проводио увек у олтару, Семјон Матвејић ме позва к себи. Ја сам га до тада видела само у пролазу, летимице, а и он, изгледало је, мене није запазио. Он ме дочека у своме кабинету, стојећи поред прозора. На њему је био виц-мундирски фрак са два ордена. Ја застадох одмах код врата; срце ми је у грудима јако лупало од страха и од другог једног осећања, још неодређеног, али већ унапред тешког.

— Ја сам желео да вас видим, млада девојко, — поче Семјон Матвејић, погледавши ме право у ноге, а затим наједном у лице, — тај поглед као да ме о-

шину: — желео сам да вас видим зато да бих вам саопштио своју одлуку и да вас уверим да сам потпуно спреман да вам будем од користи. — Ту он узвиси глас.

— Права ви, разуме се, немате никаквих, али као... лекторка мојега брата, ви увек можете рачунати на моју... на моју пажњу. Ја сам... наравно, убеђен у ваш одличан карактер и у ваша правила. Г. Рач, ваш очув, већ је добио од мене потребна упутства. Сем тога, морам вам рећи, да ми ваша срећна спољашност служи као гаранција ваших племенитих осећања.

„Семјон Матвејић на овом месту прсну у његов ситни смех, а ја се... не нађох увређена ја... али ми би жао саме себе... и ту осетих да сам ја на овоме свету потпуна сиротица. Семјон Матвејић приђе кратким, чврстим корацима столу, узе из једног сандучета свежањ банкнота, па, угуравши ми га у руку, рече:

— Ево вам ово мало новаца, да купите игле. Ја вас ни у будуће нећу заборавити, драга девојчице, а сада збогом и будите паметна.

„Ја узех онај свежањ несвесно, а исто тако бих узела да ми је и ма шта друго дао, па, вративши се у своју собу, бризнух у дуги плач, седећи на својој постељи. Ја и не приметих да сам свој новац испустила из руку. Г. Рач га нађе, подиже га са пода и, запитавши ме шта намеравам с њим да учиним, спусти га у свој џеп.

„У његовој судбини одиграла се у то време значајна промена. После извесних разговора са Семјоном Матвејићем, он дође код њега у велику милост

и ускоро доби место главнога управника имања. Од тада се појави у његовом карактеру она веселост, појави се онај вечити смех: у први мах хтео је он да се додвори и да подражава свога патрона... а доцније му је то прешло у навику.

„Од тада је он постао руски патриота. Семјон Матвејић се придржавао свега што је национално, називао сам себе русаком, потсмевао се немачком оделу, које је ипак носио; протерао је у своје најудаљеније село кувара, за чије је школовање у куварском послу Иван Матвејић потрошио велике паре, — и то га је протерао зато што није умео да му скува чорбу од гушчијих шија.

„Из олтара је Семјон Матвејић отегнутим гласом певао као неки црквењак, а када су дотеривали девојке да певају у хору и да играју, он је и њих пратио и тапшао им у такт, и штипао их за образе.. Уосталом, он је ускоро отпутовао у Петроград и оставио мога очува као скоро потпуног власника свега имања.

„Горки дани наступише за мене... Моје једино задовољство била је музика, и ја јој се одадох свом својом душом. На моју срећу, г. Рач је био веома заузет, али ми је ипак, кад год му се за то пружала прилика, давао да осетим његово непријатељство; као што ми је и обећао, „није ми заборављао" што сам га била одбила.

„Он је располагао мноме, нагонио ме да преписујем његове дугачке и лажне денунцијације Семјону Матвејићу и да му поправљам у њима његове ортографске погрешке; била сам приморана да му се без поговора покоравам, и ја сам му се покоравала. Он

ми је саопштио да ће ме укротити, да ће учинити да будем мека као свила.

— Какве су вам то бунтовничке очи? — викао би он често за ручком, напивши се пива и лупајући по столу целом шаком: „Ви можда мислите: ето, ја сам ћутљива као овчица, и према томе ја сам у праву... Е, није тако. Изволите ви гледати и у мене као овчица!

„Мој положај постао је страшан, неиздржљив... срце моје постајало је све грубље. Нешто опасно почело је у њему да се буди све чешће и чешће; ја сам проводила читаве ноћи без сна и без светлости, непрестано сам мислила, мислила, и тако у спољашњем мраку, и унутарњој тами, сазревала је у мени страшна одлука. Долазак Семјона Матвејића дао је мојим мислима други правац.

„Њему се нико није надао: јесен је била већ одавно наступила. Показало се да је он поднео оставку што се нашао увређен: он се надао да ће добити Александрову ленту — а добио је само табакеру. Незадовољан владом, која није умела да оцени његове способности, петроградским друштвом, које му није изразило довољно саучешћа и није довољно саосећало у његовом негодовању, он се одлучио да се насели у своме селу и да се посвети економији.

„Допутовао је сам. Његов син, Михаило Семјонић, допутовао је доцније, о празницима, о новој години. Мој очув скоро није избијао из кабинета Семјона Матвејића: његов положај се још више учврстио. Мене је оставио на миру; у то време му није било до мене... Семјон Матвејић је био одлучио да сагради фабрику хартије. У мануфактурном послу г. Рач

се није ништа разумевао, а Семјон Матвејић је знао да се никад неће ни разумевати; али зато је мој очув био „извршилац" (омиљена реч онога времена), „Аракчејев"! Семјон Матвејић га је баш тако и звао: „мој Аракчејев!"

— Мени је он довољан, — говорио би Семјон Матвејић; — кад је само ту добра воља, правац ћу ја сам дати.

„И поред многобројних брига око фабрике, око вођења канцеларије, канцеларијског реда, нових звања и дужности, Семјон Матвејић је ипак успео да обрати пажњу и на мене.

„Једног вечера позваше мене у салон и рекоше ми да свирам у клавир: Семјон Матвејић је музику волео још мање него покојник, ипак ме похвали и заблагодари ми, а идућег дана сам била позвата за господски сто. После ручка Семјон Матвејић је прилично дуго разговарао са мном, распитивао се о мом животу, смејао се понеким мојим одговорима, иако, сећам се, у њима није било ничега смешнога, и тако ме је чудним очима посматрао. . .

„Мени је постајало непријатно. Нисам волела његове очи; нисам волела њихов отворени израз, њихов сјајни поглед. . . Мени се увек чинило да је баш та отвореност скривала у себи нешто толико рђаво, да је под тим светлим сјајем, тамо у његовој души, сасвим мрачно.

— Мени ви нећете бити лекторка, — саопшти ми најзад Семјон Матвејић, некако се гадљиво дотерујући и као отклањајући се од нечега: — ја, хвала Богу, још нисам ослепио и могу и сам да читам; али

кафа ће ми бити из ваших ручица укуснија, а вашу свирку на клавиру слушаћу са задовољством.

„Од тога дана ја сам стално ишла на ручак у господски дом и остајала сам у салону по неки пут све до вечера. Доспех и ја, као и мој очух, у милост; али она ми није била на радост. Истина, Семјон Матвејић ми је указивао извесно поштовање, то морам признати; али у томе човеку је било нешто, ја сам то осећала, што је одбијало, што је мене плашило. И то „нешто" се није оличавало у његовим речима, него у његовим очима, у оним рђавим очима, и још у његовом смеху. Он са мном никад није говорио о мојем оцу, својем брату, и мени се чинило да он тај разговор није избегавао зато што није желео да буди у мени частољубиве помисли или претензије, него из другог разлога, у који ја у то време нисам умела да проникнем, али који ме је нагонио у недоумицу и стид... О празницима дође његов син, Михаило Семјонић.

„Ах, ја осећам да не могу продужити онако како сам почела; сувише су ми тешке те успомене. Нарочито сад нисам у стању да мирно причам... И зашто да кријем? Ја сам заволела Мишела, а и он је мене заволео.

„Како се то десило — ни то нећу да причам. Знам само то, да од прве оне вечери, кад је он ушао у салон (ја сам седела за клавиром и свирала сам Веберову сонату), кад је ушао, леп и стасит, у плишаном огртачу и сукненим чизмама, онако како је стигао, директно са мраза, и, кад је, отресавши соболску шубару од ења, пре но што се поздравио са оцем, брзо погледао на мене и зачудио се, — ја

знам да га од тог вечера ја већ више нисам могла заборавити, нисам могла заборавити то младо, добродушно лице. Он поче да говори... и његов глас одмах приону за моје срце... Мужеван и тих глас, а у сваком звуку толико поштена, поштена душа!

„Семјон Матвејић се обрадова синовљем доласку, загрли га, али га одмах запита: — На две недеље? а? На отсуство? а? — при том рече мени да изиђем. Ја сам дуго седела у својој соби крај прозора и посматрала светлости које су промицале поред прозора у собама господскога дома. Ја сам их пратила, ослушкивала сам нове, непознате гласове, забављала ме је та појачана ужурбаност, и нешто ново, непознато, но такође светло, промицало је кроз моју душу...

„Идућег дана, пред ручак, први пут сам разговарала са њиме. Он је дошао код мога очуха са неком поруком Семјона Матвејића и затекао мене у нашем малом салону. Ја већ хтедох да изађем, али он ме задржа. Он је био веома жив и слободан у свим својим покретима и речима; али од уображености или дрскости, од престоничког презривог тона, — од свега тога у њему није било ни трага, и ничег војничког, гардијског... Напротив, у тој неусиљености његовог понашања било је нечег милог, скоро стидљивог, баш као да вас је молио да га извините.

„У понеких људи очи се никад не смеју, чак ни у тренутку смеха; а његове усне скоро никад нису мењале свој лепи склад, док су му се очи скоро стално смејале. Тако ми проведосмо у разговору скоро читав час... о чему — то сад не бих знала рећи; сећам се само да сам и ја њему све време гле-

дала у очи и да ми је са њиме у друштву било тако лако! Увече сам свирала у клавир. Он је веома волео музику, сео је на фотељу и, ослонивши своју кудраву главу на руку, пажљиво је слушао. Он ме ни једном није похвалио, али сам видела да му се моја свирка допада, па сам му свирала са одушевље-њем.

„Семјон Матвејић, који је седео поред сина и разгледао планове, наједном се намршти.

— Е, госпођице, — рече он, по свом обичају поправљајући одело и притежући капут: — биће доста; шта сте се то расцвркутали, као канаринка? То је већ да човека глава заболи. За нас, старце, бога ми, нисте се никад толико трудили... — додаде он полугласно, па ми опет рече да их оставим.

„Мишел ме испрати очима до врата па устаде са фотеље.

— Куд ћеш? куд ћеш? — викну Семјон Матвејић па се наједном засмеја, а затим још и рече нешто...

„Ја нисам могла да чујем његове речи; али г. Рач, који је такође био ту присутан, у углу салона (он је увек „присуствовао", а овог пута је донео планове), страсно се засмеја, и тај његов смех стиже до мојих ушију... То исто, или скоро то исто, понови се и идућег вечера... Семјон Матвејић се изненада охлади према мени и ја западох у немилост.

„После три, четири дана ја сретох Мишела у ходнику који је делио господски дом на две половине. Он ме узе за руку и уведе ме у собу која је била поред трпезарије и која се звала портретска. Ја пођох за њим не без узбуђења, али са пуним поверењем. Ја

бих још тада, изгледа ми, пошла за њим и на крај света, иако још нисам подозревала шта је он постао за мене. Ах, ја сам се у души одала њему свом страшћу, свом очајањем младога бића, које не само што нема кога да воли, него које се осећа као незван и непотребан гост међу туђим и непријатељски расположеним људима!...

„Мишел ми је казао... И чудна ствар! Ја сам смело гледала њему право у очи, — а он није гледао у мене и малко је поцрвенео, — он ми је рекао да он разуме мој положај и да му саосећа и моли ме да извиним његовог оца...

— А што се тиче мене, — додаде он, — ја вас молим да увек будете уверени у мене, и знајте да сте ви за мене сестра, јесте, сестра. — При том ми он чврсто стиште руку.

„Ја се збуних и сад, опет, ја оборих очи; ја као да сам од њега очекивала нешто друго, неке друге речи. Но ипак почех да му захваљујем.

— Немојте, оставите, — прекиде ме он, — не говорите тако... Али запамтите: дужност браће је да се старају о својим сестрама, — и ако вам кадгод буде потребна заштита макар од кога, — ослоните се на мене. Ја сам од скора овде, али сам већ много што-шта разумео... и, између осталог, разумео сам вашега очуха. — Он опет стиште моју руку и оде.

„Доцније сам сазнала да је Мишел још од првог сусрета осетио одвратност према г. Рачу. Г. Рач је покушао и њему да се додвори; но, пошто се уверио да су му сви напори узалудни, одмах је са своје стране заузео према њему непријатељски став, који не само да није прикривао од Семјона Матвејића,

него се, напротив, трудио да га нагласи, при чем је изражавао жаљење што није био срећан, у погледу наклоности, са младим наследником.

„Г. Рач је добро проучио карактер Семјона Матвејића: његов рачун је постигао циљ. „Оданост тога човека према мени не подлежи сумњи већ самим тим што би после моје смрти он потпуно пропао; мој наследник њега никако не трпи"... Та мисао се укоренила у старчевој глави. Кажу да се сви људи који имају власт у рукама, под старе дане, лако хватају на ту удицу, на удицу искључиве, личне оданости...

„Није узалуд Семјон Матвејић називао г. Рача својим Аракчејевом... Он му је могао дати и други надимак. „Т и си за мене неодговоран", имао је обичај он да му каже. Он је, одмах по своме доласку, почео да му говори „ти", а мој очух му је, сав блажен, гледао у уста, дирљиво обарао главу на страну и добродушно се смејао, желећи као да каже: „сав сам ту, сав сам ваш"... Ах, ја осећам, рука ми дрхти, а срце ми просто удара о ивицу стола на којем пишем у овом тренутку... Страшно ми је да се потсећам на те дане, а крв ми при том узаврела... Али рећи ћу све до краја... до краја.

„Понашање г. Рача према мени заузе другу нијансу за оно кратко време док сам била у милости. Он је почео да буде предусретљив према мени, да се пријатељски шали са мном, баш као да сам се ја изненада опаметила и постала му више блиска.

— Баталили сте цифрање, — рече ми он једном, дошавши из главног дома у крило. — То ми се допада! Све те разне добродетељи, осећања — све те

могуће читанке — све то није за нас, госпођице, није то за сиротињу!

„А кад сам после запала у немилост, и кад Мишел више није налазио за потребно да крије ни презирање према њему, ни симпатије према мени, г. Рач је изненада удвостручио своју суровост; он је стално мотрио на мене, баш као да сам ја била способна за сваки злочин, те да ме је требало држати у јежевим рукавицама.

— Пазите се ви добро, — викао је он, упадајући, без куцања, са блатњавим чизмама и качкетом на глави, у моју собу. — Ја такве ствари нећу да трпим! Немојте ту да ми се пућите! Не можете ви мени подвалити, а вашу охолост ја знам како ћу придавити!

„А једног јутра ми саопшти да је Семјон Матвејић издао наредбу да од сад не смем долазити за господски сто, на ручак, док не будем позвана... Не знам чиме би се све ово свршило, да се није десио догађај који је дефинитивно решио моју судбину...

„Мишел је био велики љубитељ коња. Он одлучи да сам узме да учи једног младог касача. Овај узе ђем на зуб, поче да удара ногама и избаци га из саоница... Донеше га кући онесвешћеног, са ишчашеном руком и сломијеним грудним кошем. Старац се преплаши, позва најбоље докторе из вароши. Они Мишелу помогоше, али је он морао да остане у постељи око месец дана. Он карте није знао да игра, говор су му доктори забранили, да чита, држећи књигу стално једном руком, било му је тешко. Заврши се тиме што ме је сам Семјон Матвејић по-

слао своме сину, сетивши се мог старог занимања, да му будем лекторка.

„За мене наступише незаборавни тренутци! Ја сам долазила Мишелу одмах после ручка и седала за округли сточић, крај упола застртог прозора. Он је лежао у дну једне мале собе, поред салона, на широком кожном дивану у стилу ампир, са златним барељефом на високом, усправном наслону; тај барељеф је претстављао свадбену поворку из старог века. Бледа, мало завађена Мишелова глава одмах се окретала на јастуку и окретала се мени лицем; он се осмехивао, сијао свим лицем, забацивао натраг своју меку влажну косу и говорио ми тихим гласом: „Здравствујте моја добра, моја мила".

„Ја сам отварала књигу — романи Валтера Скота били су тада у моди — нарочито ми је остао у памети А ј в а н х о... Како је мој глас и нехотице звонио и трептао, када сам му читала речи Ребеке! Јер и у мени је текла јеврејска крв, и зар није моја судбина била слична са њеном судбином, зар нисам ја, као и она, неговала болесног љубљеног човека? Сваки пут, кад сам одвајала очи од књиге и погледала на њега, сретала сам његове очи са оним истим тихим и светлим осмехом целога лица.

„Говорили смо врло мало: врата од салона била су увек отворена, а тамо је увек неко седео; али кад би се ипак десило да у салону није било никога, ја сам, ни сама не знам зашто, престајала да читам и спуштала књигу на крило, и непомично сам гледала у Мишела, а и он је гледао у мене, и било нам је добро обома, и некако радосно, а по мало смо се и стидели, и све, све смо тада исказивали једно другом, без ге-

стова и без речи. Ах! Наша срца су излазила једно другом у сусрет, она су се стапала, као што се стапају у једно подземни извори, невидљиво, нечујно. . . и неодољиво.

— Знате ли ви да играте шах или даме? — запита ме он једном.

— Шах знам нешто мало, — одговорих ја.

— Е, врло лепо. Кажите да донесу таблу и примакните сточић.

„Ја седох поред дивана, а срце ми је само премирало, и нисам смела да погледам у Мишела. . . А од прозора, кад нас је раздвајала цела соба, — како сам тада слободно гледала у њега!

„Ја почех да ређам фигуре. . . Прсти су ми дрхтали.

— Ја то нисам мислио. . . зато да играм са вама. . . — проговори Мишел полугласно, такође ређајући фигуре, — него да би сте ви били ближе мени.

„Ја ништа не одговорих него, не запитавши га ко ће први да почне, померих пиона. . . Мишел не одговараше на мој потез . . . ја погледах у њега. Одигнувши мало главу, сав блед у лицу, он ми је, погледом који је преклињао, показивао на моју руку. . .

„Да ли сам га ја разумела — не сећам се, али у једном тренутку ми се нешто замагли у глави. . . У тој забуни, једва дишући, ја узех коња и померих га чак на други крај табле. Мишел се брзо наже, па, ухвативши својим уснама и притиснувши моје прсте уз таблу, поче да их љуби немо и пожудно. . . Ја нисам могла, нисам хтела да их измакнем, него сам другом руком прекрила лице, а сузе, као сад се се-

ћам, хладне, али блажене... о, какве блажене сузе!... потекоше низ образе једна за другом. Ах, тада сам ја знала, тада сам свим својим срцем осетила у чијој је власти била моја рука! Знала сам да њу није држао дечко, који се занео првим утиском, нити Дон Жуан, нити официр-авантуриста, него најблагороднији, најбољи човек... и он је мене волео!

— О, моја Сузана! — зачух ја Мишелов шапат: — ја те никад нећу натерати да пролијеш друкчије сузе...

„Преварио се... Натерао ме је.

„Али нашто се задржавати на таквим успоменама... нарочито, нарочито сад!

„Ја и Мишел се узајамно заклесмо да ћемо припадати једно другом. Он је знао да му Семјон Матвејић никад неће дозволити да се ожени мноме, и то није сакрио од мене. Ја ни сама у то нисам сумњала, и радовало ме је не то што се Мишел није претварао: он се није могао претварати, — него то што се он није трудио да себе обмањује. Ја сама нисам ништа захтевала и пошла бих за њим како год и где год би он зажелео. — „Ти ћеш бити моја жена", — понављао ми је он, — „ја нисам Ајванхо; ја знам да није сва срећа у леди Ровени".

„Мишел ускоро оздрави. Ја више нисам могла одлазити к њему; али међу нама је већ све било решено. Ја сам се већ сва била предала будућем животу; ништа око себе ја нисам опажала, баш као да сам пливала по дивној, равној, али брзој реци, сва окружена маглом. А на нас су мотрили, нас су шпијунирали. С времена на време запажала сам ја зле очи мојега очуха, слушала сам његов наказни смех...

Али тај смех и те очи појављивали су се само на један тренутак, такође као из неке магле... Ја сам се стресала, али сам одмах заборављала и опет сам се сва предавала оној брзој реци...

„Уочи дана за који смо се договорили да ће бити дан Мишеловог одласка (он је требао потајно да се врати са пута, па да одвезе и мене), ја добих од њега, преко његовог поверљивог камердинера, писамце, у којем ми је он заказивао састанак за пола десет сати у вече, у летњој сали за билијар, великој ниској соби, дозиданој уз главни дом са баштенске стране. Он ми је писао да жели да се коначно договори са мном.

„Ја сам се већ двапут састајала са Мишелом у тој сали... Имала сам кључ од спољних врата. И чим откуца пола десет, ја огрнух реклицу преко рамена, лагано изиђох у башту, па по шкрипећем снегу срећно стигох до сале за билијар. Месец, помрачен маглом, стојао је као нека мутна мрља изнад самога слемена куће, а ветар је завијао пискавим фијуком иза угла од зида. Мене сву прође дрхтавица, но ипак увукох кључ у браву. Ја уђох у собу, затворих врата за собом, обрнух се... Једна мрачна фигура одвоји се од једног зида, коракну два корака, па застаде...

— Мишел, — прошаптах ја.

— Мишел је по моме наређењу затворен под кључ, а ово сам ја! — одговори ми глас, од кога моје срце као да се заледи...

„Преда мном је стојао Семјон Матвејић!

„Ја се већ окретох да побегнем, али ме он ухвати за руку.

— Куда ћеш? никаква девојчице! — прошишта он. — Кад знаш са младићима састанке да заказујеш, треба да знаш и да одговараш!

„Ја сам била премрла од страха, али сам се непрестано отимала према вратима... Узалуд! Као гвоздене канџе упили су се у мене прсти Семјона Матвејића.

— Пустите, пустите ме! — замолих ја најзад.

— Кад вам се каже, ни да сте се макнули!

„Семјон Матвејић ме примора да седнем. У полумраку ја нисам могла да видим његово лице, шта више ја сам се одвраћала од њега, али сам добро чула да је он тешко дисао и да је шкргутао зубима. Ја нисам осећала ни страх ни очајање, него неко бесмислено чуђење... Вероватно да ухваћена птица тако премире у јастребовим канџама... а и рука Семјона Матвејића, који ме је још увек чврсто држао, стискала ме је као нека зверска шапа...

— Аха! — понови он: — аха! Тако дакле... дакле дотле је... Е, па сад ћеш видети!

„Ја покушах да се подигнем, али он ме са таквом снагом гурну, да ја за мало што не викнух од бола, а псовке, увреде, претње, потекоше као бујица...

— Мишеле, Мишеле, где си, спаси ме, — зајечах ја.

„Семјон Матвејић ме још једном гурну... Тог пута ја не издржах и викнух...

„То је, очевидно, утицало на њега. Он се малко примири, испусти моју руку, али остаде где је и био, на два корака од мене, између мене и врата.

„Прође неколико минута... Ја се нисам ни мицала; он је, као и раније, тешко дисао.

— Седите мирно, — поче он најзад, — и одговарајте ми. Докажите ми да ваш морал још није сасвим покварен, и да сте у стању да разумете глас здравог расуђивања. Заљубљеност још и могу да опростим; али окорелу упорност — никад! Мој син... — Ту он предахну. — Михаило Семјонић вам је обећао да ће се вама оженити? Је л' истина? Одговарајте! Обећао вам је? а?

„Ја, разуме се, ништа нисам одговарала.

„Семјон Матвејић за мало што опет не плану.

— Ја то ваше ћутање сматрам као знак одобравања, — настави он, поћутавши неко време. — И тако сте ви, значи, наумили да постанете моја снаха? Дивно! Али, да и не помињем то, да ви више нисте четрнаестогодишње дете и да морате знати да ниједан млад ветропир није циција кад су у питању и највероватнија обећања, само да би постигао свој циљ, да и не помињем то... али, зар сте се ви могли надати да ћу ја, ја, коренити племић, Семјон Матвејић Колтовски, икада дати свој пристанак за један такав брак? Или сте ви хтели да свршите ствар и без родитељског благослова?... Можда сте хтели да побегнете, да се тајно венчате, а после да се вратите, да одиграте комедију, да ми паднете пред ноге, у нади да ће се старац, сигурно, разнежити... Та одговарајте једаред, до сто ђавола!

„Ја само оборих главу. Он је могао и да ме убије, али да говорим — није ме могао натерати... ту снагу није имао.

„Он се неколико пута прошета по соби.

— Е, па слушајте, — поче он мирнијим гласом. —

Ви немојте да мислите. . . немојте да уображавате. . . ја видим, с вама друкчије треба говорити. Слушајте: ја разумем ваш положај. Ви сте заплашени, збуњени. . . Приберите се. У овом тренутку ја вам, мора бити, изгледам као неки изрод. . . тиранин. Али ставите се ви и у мој положај: како сам могао ја да се ту уздржим, да не кажем коју реч више? Па и поред свег тога ја сам вам већ доказао да нисам изрод, да и ја имам срца. . . .Сетите се само како сам ја поступио са вама после мога доласка у село и после, све до... до последњег времена... до болести Михаила Семјонића. Ја не желим да се хвалим својим доброчинствима, али мени се чини да је вас већ сама захвалност требала да задржи да не пођете тим клизавим путем којим сте се решили да пођете! . . .

„Семјон Матвејић се опет прошета по соби, па, зауставивши се, потапша ме лако по руци, по оној истој руци која ме је још болела од његовог насиља и на којој сам ја још дуго после тога носила модре трагове. . .

— То оно и јесте. . . — поче он опет — главица. . . главица ваша је усијана! Нећемо да се потрудимо да размислимо, нећемо себи да дамо рачуна у чему се састоји наша корист и где треба да је тражимо. Питајте ви мене: где је та корист? Немате потребе да идете далеко. . . Она вам је, може бити, на дохвату ваше руке. . . Па ето, узмимо само мене Као родитељ, као старешина, ја сам, наравно, морао да протестујем . . . То је моја дужност. Али ја сам и човек у исто време, и ви то знате. . . . Неоспорно је: ја сам човек практичан и, наравно, глупост никакву не могу да дозволим; наде,

које су у сваком погледу неумесне, разуме се, треба избацити из главе, јер, каквог оне имају смисла? Ја нећу ни да говорим о неморалности самог тог поступка... Ви ћете то све и сами разумети, када се приберете. А ја вам, без претеривања могу рећи: ја се не бих ограничио само на оном што сам већ до сад учинио за вас; ја сам увек био спреман — а спреман сам и сад — да удесим, да побољшам ваш положај, да вас потпуно обезбедим, зато што ја знам вашу вредност, што одајем признање вашим талентима, вашем уму, и најзад... (Овде се Семјон Матвејић малко наже нада мном)... Ви имате такве очице, да, Богами... ето ја сам старац, а да их потпуно равнодушно посматрам... ја разумем... то је тешко, то је збиља тешко.

„Ја сва претрнух кад чух те речи. Једва сам поверовала својим ушима. У први мах мени се учини да је Семјон Матвејић хтео да купи моје одрицање од Мишела, да ми да „отступнину”... Али ове речи! Моје очи су већ биле почеле да се навикавају на помрчину, и ја сам могла да разазнам лице Семјона Матвејића. Оно се осмехивало, то старо лице, а сам он је непрестано шетао ситним корацима и трупкао преда мном...

— Дакле како ћемо? — запита он најзад, — допада ли вам се мој предлог?

— Предлог?... — понових ја и нехотице... ја савршено ништа нисам разумевала.

„Семјон Матвејић се засмеја... збиља се засмеја својим одвратним, пиштећим смехом.

— Па наравно! — ускликну он: — све ви, младе снаше... — он се поправи: — девојке... девојке...

све ви само о једном стално маштате: „младе момке, младе момке дајте нам!" Без љубави ви нисте живе. Наравно. Шта има ту да се прича? Младост је — дивна ствар! Знам, али зар само млади знају да воле?... У понеког старца је срце још ватреније, а већ кад старац некога заволи, онда ти је то — каменита стена! То је онда вековечито! А не као ти ваши голобради ветропири којима збиља ветар кроз главу јури! Да, да — ни од стараца не треба главу окретати! Јер они могу много шта да створе! Само им треба како ваља прићи. Да... да!... Па старци знају и да помилују, хи-хи-хи... — Ту се Сјемјон Матвејић опет засмеја. — ...Па ево, дозволите... дед'те ту ручицу... тек колико пробе ради... само онако... да пробамо...

„Ту ја скочих са столице па га из све снаге одгурнух од себе. Он се отетура, издаде некакав уплашен дрхтави звук, умало што се не стропошта. На човечанском језику нема речи да изразим до ког степена ми се показао гнусан и ништавно низак. Ни труни неког страха не остаде сад у мени.

— Вуците се одавде, одвратни старче, — оте ми се из груди, — одлазите одавде, г. Колтовски, племићу од старина! И у мени тече ваша крв, крв Колтовских, и ја проклињем онај дан и час кад је она у мојим жилама потекла!

— Шта?... Шта рече ти то?... Јеси л' ти при себи?! — баљезгао је Сјемјон Матвејић. — Како смеш ти... и још у часу кад сам те затекао... кад си била пошла Мишку... а? а? а?

„Али ја се сад већ не могох зауставити... Нешто немилосрдно очајно искрсну у мени.

— И ви, ви, брат... брат вашег брата, ви сте се дрзнули, ви сте хтели... Па за кога сте ви мене држали? И зар сте ви толико слепи да већ одавна нисте могли опазити оно гнушање што га ви изазивате у мени?... Ви сте се усудили да употребите реч: предлог?... Одмах да сте ме пустили да идем одавде — овог часа!

„Ја се упутих ка вратима.

— А, тако ли је! Зар тако ти? Гледај је кад је уста отворила! — запишта Сјемјон Матвејић као ван себе од беса, али очевидно не усуђујући се да ми се примакне... — Причекајте, госпођице! Господине Раче, Иване Демјанићу! Изволите овамо!

„Врата од билијарске собе, супротне онима којима сам се ја била упутила, отворише се широм и, са запаљеним светњаком — канделабром — у свакој руци, појави се мој очув. Осветљено са две стране свећама, његово округло, црвено лице сијало је триумфом постигнуте, задовољене освете, подлачком радошћу, радошћу успеле услуге... О, те гадне, беле очи! Кад ли ћу престати да их гледам!

— Извол'те одмах узети ову девојку, — завапи Сјемјон Матвејић, обраћајући се моме очуву и заповедно указујући на мене дрхтећом руком. — Извол'те је одвести у своју кућу па је негде закључати, бравом, катанцем... па да ни прстом мрднути не може, да ни мува код ње не може да улети! И унапредак тако до моје заповести! Прозоре даскама закуцати, ако треба! Ти си ми за њу главом одговоран!

„Г-н Рач стави светњаке на билијар, поклони се „у појас" Сјемјону Матвејићу, па љуљајући се и као

поводећи се, упути се мени. Мачак се ваљда тако прикрада мишу који нема куда да се спасе. Сва моја одважност очас ме остави. Знала сам да би тај човек био у стању да ме бије. Ја се сва уздрхтах; да. О, стида, о срама! Ја сам задрхтала.

— А сад, госпођице, — проговори г. Рач, — изволите отићи у своју собу.

„Он ме, не журећи се, узеде за руку повише лакта... Он је схватао да се ја нећу противити. Ја се и сама упутих према вратима; у том тренутку ја сам мислила само једно: како ћу се што пре спасти од присуства Семјона Матвејића.

„Али одвратни старац нам прискочи страга, и Рач ме задржа и окрете ме лицем према своме патрону.

— А! — викну овај и затресе песницом: — а! ја сам брат... мога брата! Крвна веза? а? А за свог брата, од стрица, зар се може девојка удати? Може? а? Води је, ти! — обрати се он моме очуху. — И имај на уму: добро да мотриш на њу! За сваки покушај да дође са њом у везу — тешко ће му се и наћи казна какву заслужује... Води је!

„Г. Рач ме доведе у моју собу. Док смо прелазили преко дворишта, он ми није ништа говорио, непрестано се само смејао за себе, без звука. Он затвори прозорске дрвене капке и врата, па онда, коначно већ одлазећи и клањајући ми се дубоко као и Семјону Матвејићу, прсну у тежак одушевљени смех. „Лаку ноћ вам, кнегињице Меликитрисо", — гушећи се прошишта он: — „ниси уловила Митрофана-Царевића! Штета! А идеја није била баш сасвим глупа! Зато, наравоученије за будуће: не ступати у коре-

спонденцију! Хо-хо-хо! Како је то, ипак, све лепо смишљено!"

„Он изађе, па наједном промоли главу иза врата. „Јесте ли видели? Нисам вам заборавио? А? Одржао сам реч! Хо-хо" Кључ шкљоцну у брави. Ја одахнух. Све сам се бојала да ће ми и руке везати... али оне су биле моје, — оне су биле слободне! У једном тренутку ја отргох гајтан са мојег пењоара, направих замку, принех је врату, но одмах одбацих гајтан у страну.

— Баш вем нећу створити то задовољство! — рекох ја гласно. — И каква би само то била глупост! Зар ја, без Мишеловог знања, могу располагати својим животом, који сам предала у његове руке? Не, моји злотвори! Не! Још ви нисте победили! Он ће мене спасти, он ће ме ишчупати из овог пакла он... мој Мишел!

„Али ту се сетих да је и он затворен, исто као и ја, — па падох лицем на постељу и горко се заплаках... И само помисао да мој мучитељ можда стоји иза врата, па ослушкује и триумфује, само ме та мисао нагна да прогутам своје сузе.

„Ја сам уморна. Пишем већ од јутрос, а сад је вече. Кад се једанпут откинем од овог листа хартије, ја се већ нећу моћи наново латити пера... Брже, брже, да завршим! А осим тога, да се задржавам на одвратним стварима, које су дошле после тог страшног дана, било би изнад моје снаге.

„Идућег дана мене превезоше у затвореним колима у засебну кућу у дворишту, опколише ме мужицима-стражарима, па су ме тако затворену држали читавих шест недеља! Ни једног тренутка нисам би-

ла сама. Тек доцније дознала сам да је мој очух, од самог Мишеловог доласка, поставио и за мене и за њега шпијуне; да је поткупио слугу, који ми је дао писмо од Мишела; дознала сам и да се између њега и његовог оца десила сутрадан ужасна, одвратна сцена... Отац га је проклео. Мишел се са своје стране заклео да његова нога више неће прећи преко родитељског прага, па је отпутовао у Петроград.

„Али ударац што га је мени мој очух задао оставио је траг и на њему самом. Семјон Матвејић му једног дана рече да он од сад не може остати у селу као управитељ имања: очевидно, невешта усрдност се не прашта, те је ипак било потребно осветити се коме било за скандал који се догодио. Уосталом, Семјон Матвејић је богато наградио г. Рача; он га је снабдео потребним средствима да се пресели у Москву, и да се тамо настани.

„Пред одлазак у Москву, преведоше ме назад у кућно крило у дворишту, али су ме, као и пре, држали под најстрожијим надзором. Губитак „топлог" местанцета, без кога је он остао „благодарећи мени", повећа пакост мога очуха према мени још више.

„И кога су нашли да збуне? — говорио би он, скоро фркћући од беса: — богами! Чича, наравно, пао у ватру, сувише пренаглио, и насео. А сад — разуме се, његово самољубље претрпело пораз, а малер се сад поправити не може. Да се причекало дан, два, пошло би све као намазано; ви сад не бисте постили и једноудили, а ја бих остао што сам и био! То ти је оно: женама је дуга коса... а памет кратка! Него сад, што му је, ту му је; ја ћу своје узети, а онај соко (ту је он мислио на Мишела) ће ме запамтити!

„Ја сам, наравно, морала ћутећи да подносим све те увреде. И Семјона Матвејића после већ више и нисам видела. Растанак са сином потресао је и њега. Да ли је он осетио кајање или је, — што је много вероватније, — само желео да ме за увек прикује за мој дом, за моју породицу — за моју породицу! — тек, он ми одреди пензију, која је имала да долази у руке мога очуха и да ми се издаје све донде док се не удам... Ту понижавајућу милостињу, ту пензију, ја и до данас примам... то јест, г. Рач је добија за мене...

„Настанисмо се у Москви. Кунем се успоменом на моју јадну мајку, ни два дана, ни два часа не бих ја остала с мојим очухом, доспевши једном у варош. Ја бих отишла, не знајући камо... у полицију, пала бих пред ноге генералу-губернатору, сенаторима, ја не знам шта бих ја учинила, да, у самом тренутку одласка из села, негдашња моја собарица није успела да ми преда писмо од Мишела.

„О, то писмо! Колико ли сам пута ја наново читала сваки редак, колико ли сам га пута покривала пољупцима! Мишел ме је молио да не клонем, да се надам, да будем уверена у његову непромењиву љубав. Он се заклињао да ће ми остати веран док је жив; називао ме је својом женом, обећавао ми да ће уклонити све препреке, цртао ми слику наше будућности, молио ме само једно: да се стрпим, да мало причекам...

„И ја се одлучих да чекам и да трпим. Ах, па на шта све не бих ја пристала, шта не бих претрпела, само да учиним по његовој вољи! То писмо постаде

моја светиња, моја звезда водиља, моја котва спасења. Дешавало се да мој очух почне да ме грди, да ме вређа, а ја само полако метнем руку на груди (носила сам Мишелово писмо као амајлију) и само се осмехнем. И што се г. Рач више горопади и грди, мени је све лакше и пријатније... Ја, најзад, наслутих по његовом погледу како он почиње мислити да ја можда померам памећу... Одмах за тим првим писмом дође друго, још у већој мери испуњено надама... Оно је говорило о блиском састанку.

„Ах, место тога састанка настаде једно јутро... и видим ја, улази код мене г. Рач, — и опет триумф, пакостан триумф на његовом лицу, — а у рукама му најновији број Инвалида, а у њему вест о смрти гардиског капетана Михаила Колтовског... Искључен из спискова.

„Шта могу сад још да додам? Остала сам жива, па сам и даље живела код г. Рача. Он ме је мрзио као и пре, још више но пре: — он је и сувише разголитио био преда мном своју прљаву душу, па ми то сад није могао да опрости. Али мени је било свеједно. Ја постадох некако неосетљива; ни моја сопствена судбина није ме више занимала. Сећати се њега, сећати се њега! Другог занимања, другог уживања нисам имала.

„Јадни мој Мишел, испустио је душу са мојим именом на уснама... То ми је причао један одан му човек, који је заједно са њим долазио у село. Мој очух се те исте године оженио Елеонором Карповном. Ускоро затим умре и Семјон Матвејић, потврдивши и повисивши у свом завештању остављену ми

пензију... У случају моје смрти она би имала да се пренесе на г. Рача.

„Прођоше две, три године... прођоше шест година, седам година... Живот је одлазио, бежао... а ја сам само гледала како он бежи, као оно кад бих у детињству начинила поред потока од песка баштицу па и насип, и кад бих се на све могуће начине трудила да вода не наиђе и да ми ограду не развали. Али гле; вода најзад ипак наиђе, и тад ја бацам сву своју муку, па ми је напослетку и пријатно да посматрам како, све што сам накупила, вода носи бестрага...

„Тако сам ја живела, тако сам битисала, док, најзад, једна нова, неочекивана луча топлоте и светлости..." . . . .

. . . .

На тој се речи рукопис прекидао; идући листови били су откинути, и неколико редака, који завршиваху реченицу, беху прецртани и замрљани мастилом.

XVIII

Читање те свеске толико ме је сневеселило, утисак, учињен Сузанином посетом, био је тако велик, да сву ноћ ока склопити нисам могао, те рано изјутра послах преко скоротече Фустову писмо, у ком сам га преклињао да се врати што пре у Москву, јер би његово отсуство могло да има врло тешке последице. Напоменух му и састанак мој са Сузаном, свеску што ју је оставила у мојим рукама.

Отпративши то писмо, ја цео тај дан већ не излажах из куће и непрестано размишљах о оном што

се јамачно морало дешавати тамо, код Рачевих. Да сам тамо одем, никако нисам могао да се наканим. Али нисам могао да не приметим да је и моја тетка била стално узрујана и брижна; сваки час је наређивала да јој се каде собе и гледала у карте: „Путник", познат тиме што никад не испада. Посета непознате даме, па још тако касно у ноћ, не остаде за њу тајна: пред њеном уобразиљом се очас створи разјапљена бездан, на чијем крају сам ја стојао, па је непрестано уздисала, јечала и полугласно изговарала француске сентенције, поцрпене из њене рукописне књижице под натписом: Extraits de Lecture, а увече се на мом ноћном сточићу обрете Де-Жерандовљев спис, отворен код главе: О шкодљивости страсти. Тај спис је унела у моју собу, дабогме, по наредби теткиној, најстарија њена дружбеница, коју су код нас у кући прозвали Амишком, због њене велике сличности са малом пудлицом истог имена, — девојка врло сентиментална, чак и романтична, али — презрела...

Цео идући дан прошао ме је у мучном очекивању Фустова, писма од њега, вести из куће Рачевих... премда, опет, шта би имали они мени да поручују? Пре би Сузана могла очекивати да ћу ја њу посетити... Али ја одлучно нисам имао храбрости да се с њом видим, пре но што се претходно с Фустовом не разговорим. Прелазио сам у мислима све изразе мог писма њему... И чинило ми се да су ми били довољно снажни; најзад, већ касно увече, он се појави.

XIX

Он уђе у моју собу својим обичним, брзим али нежурним ходом. Лице ми се његово учини бледо и, носећи на себи трагове умора од пута, изражавало је збуњеност, радозналост, мрзовољу — осећања која су му била мало позната у обично време. Ја полетех к њему, загрлих га, ватрено му се захвалих што ми се одазвао, па саопштивши му у две три речи мој разговор са Сузаном, — дадох му њену свешчицу. Он се одмаче прозору, оном истом прозору код кога је, пре два дана, седела Сузана, па не рекавши ни речи, поче да је чита.

Ја се одмах склоних у супротан угао собе па узех тобоже неку књигу. Али, признајем, све време сам, крадом, погледао преко краја повеза према Фустову. Спочетка је он читао доста мирно и непрестано је чупкао левом руком крајичке длачица на усни; затим спусти руку, саже се напред, па се већ није мицао. Очи су му све трчале по ретцима, а уста му се беху отворила.

Најзад заврши читање, преврну свешчицу, погледа око себе, замисли се, па опет поче да чита, па је прочита сву по други пут од почетка до краја. Затим се диже, тури рукопис у џеп, па се већ упути ка вратима, али се врати и застаде насред собе.

— Но, шта велиш на то? — почех ја, не сачекавши да он прозбори.

— Много сам јој крив, — изговори он потмуло. — Поступио сам... неразмишљено, неопростимо, ружно. Поверовао сам оном ... Виктору.

— Шта кажеш?! — ускликнух ја. — Зар оном

истом Виктору кога ти тако презиреш?! Па шта је он то могао теби рећи?

Фустов скрсти руке и стаде поребарке према мени. Било га је срамота, то сам видео.

— Ти се сећаш, — прозбори он не без неког напрезања, — тај ... Виктор је споменуо ... некакву пензију. Та несретна реч ми се увуче у душу. Она је свему узрок. Ја почех да га испитујем ... Но, а он ...

— Но, па шта он?

— Он ми рече да је онај старац ... како се оно?... Колтовски, одредио пензију Сузани, стога што је ... стога ... но једном речи, у виду неке награде ...

Ја пљеснух рукама.

— И ти си му поверовао.

Фустов обори главу.

— Да! Ја сам му поверовао ... Он ми рече да и са младим... Једном речју, мој поступак нема оправдања.

— И ти си се удаљио да би све прекинуо?

— Да; то је најбоље средство ... у таквим случајевима. Ја сам ту поступио ружно, гадно, — прихвати он.

Обоје ућутасмо. Сваки је од нас осећао да је оног другог стид; али мени је ипак било лакше: ја се нисам — за себе стидио.

XX

— Ја бих сад том Виктору све кости испреламао, — настави Фустов, стиснувши зубе, — кад сам не бих осећао да сам крив. Ја сад тек видим зашто је читава та ствар била подметнута: удадбом Сузанином он би остајао без њене пензије ... Подлац!

Ја га узех за руку.

— Александре, — запитах га ја, — јеси л' био код ње!

— Не; ја право с пута к теби. Него ћу поћи сутра... сутра рано. То се не сме тако оставити. Нипошто!

— Ама... волиш ли ти њу, Александре?

Фустов се чисто нађе увређен.

— Наравно да је волим. Ја сам се веома за њу везао.

— Она је дивна, часна девојка! — ускликнух ја.

Фустов нестрпљиво лупну ногом.

— Ама шта ти то себи уображаваш? Па ја сам готов био да се венчам с њом, — она је крштена — па сад сам вољан да је узмем за жену, ја сам већ и мислио о том, мада је она старија од мене.

У том тренутку ми се наједном учини да код прозора седи, са главом прилегнувши на руке, једно бледо женско обличје. Свеће догореваху: у соби беше сумрак. Ја задрхтах, загледах се пажљивије и, разуме се, ништа не угледах на прозорском наслону; али ме обузе неко чудновато осећање, смеса страха, туге и сажаљења.

— Александре, — почех ја са изненадним заносом: — молим те, преклињем те, одмах иди Рачевима, не одлажи за сутра! Мени неки унутрашњи глас говори да ти неизоставно још данас треба да се нађеш са Сузаном!

Фустов смаче раменима.

— Ама шта ти то говориш! Сада је већ једанаести час, код њих, вероватно, сви већ спавају.

— Ништа то... иди ти само, тако ти Бога! Ја

имам предосећање ... молим те, учини ми по вољи! Иди одмах, узми извошчика ...

— Не говори глупости! — хладнокрвно ми одговори Фустов. — Како могу ја, под каквим изговором, сад тамо да се појавим? Сутра ћу зором тамо бити, па ће се све разјаснити.

— Али, Александре, сети се, она рече да ће умрети, да је ти нећеш живу затећи — и да си ти само видео њено лице! Помисли, замисли себи само, колико је тешка морала бити њој одлука да дође код мене.

— Таква је њена, претерано одушевљена, нарав, — рече Фустов, који, очигледно наново потпуно овлада собом. — Све младе девојке тако ... у први мах. Понављам ти, сутра ће све доћи у ред. А сад збогом остај. Ја сам уморан, а видим да је и теби време да спаваш.

Он узе качкет, па пође из собе.

— Али ти ми обећаваш да ћеш одмах доћи овамо и да ћеш ми све испричати? — викнух ја за њим.

— Обећавам ... Збогом!

Легох у постељу, али на срцу ми беше немир, и био сам љут на свога пријатеља. Једва сам некако заспао, и у сан ми дође као да ја и Сузана лутамо по неким подземним влажним ходницима, спуштамо се низ узане стрме лестве, па све дубље и дубље силазимо на ниже, мада би нам неизоставно требало да се искобељамо горе, на ваздух, а неко нас, све време, непрестано зове, једнако и жално.

XXI

Нечија рука спусти се на моје раме, па ме неколико пута дрмну. Ја отворих очи и, при слабој свет-

лости једне једине свеће, угледах пред собом Фустова. Он ме уплаши. Он беше чисто несигуран на својим ногама; лице му беше пожутело, скоро исте боје као и коса; усне му стоје отворене, очи, помућене, гледају несмислено у страну. Куд се деде њихов стално умиљат и благонаклоњен поглед? Ја сам имао брата од стрица који је од велике болести запао у идиотство... Фустов је у овом тренутку личио на њега.

Ја се брже придигох.

— Но, шта ти је? Шта је то с тобом? Господе!

Он ништа не одговараше.

— Ама шта се десило, Фустове? Та говори! Сузана?...

Фустов се лако стресе.

— Она... — поче он промуклим гласом, па заћута.

— Шта је било с њом? Јеси ли био код ње?

Он се загледа у мене.

— Нема је више.

— Како: нема је?

— Сасвим је нема. Умрла је.

Ја скочих са постеље.

— Како је умрла? Сузана? Умрла?

Фустов опет скрете поглед у страну.

— Јесте, умрла је; у поноћ.

„Овај је полудео!" — севну ми у глави.

— У поноћ! А које је време сад?

— Сад је осам часова. Послали су ми човека да ме извести. Сутра је сахрањују.

Ја га зграбих за руку.

— Александре, бунцаш ли ти то? Јеси ли ти при чистој свести?

— При свести сам, — одговори ми он. — Чим сам то чуо, одмах сам, ево, дошао к теби.

Срце се у мени болно скамени, као што то свагда бива кад је човек уверен да се несрећа неповратно догодила.

— Боже мој! Боже мој! Умрла! — понављао сам ја. — Ама како је то могућно? Тако изненада! Или је, можда, она сама себи одузела живот?

— Не знам, — проговори Фустов. — Ништа не знам. Само ми рекоше: у поноћ је умрла. А сутра ће је сахранити.

„У поноћ!" — помислих ја . . . „Значи, она је синоћ била још жива кад ми се причинило да је видим код прозора, кад сам га молио да трчи код ње". . .

— Она је била још жива синоћ, кад си ме слао Ивану Демјанићу, — проговори Фустов, баш као погодивши моју мисао.

„Како ли је мало он познавао њу!" помислих ја опет. — „Како смо је мало обојица знали! Претерано одушевљена нарав, — говорио је он: — све младе девојке тако . . . А у истом том тренутку је она, можда, приносила својим уснама . . . Па зар је могућно волети некога и тако се грубо о њему варати?"

Фустов непомично стајаше пред мојим креветом, са опуштеним рукама, као кривац.

XXII

Ја се на брзу руку обукох.

— Па шта ти, Александре, мислиш сад да радиш? — запитах га ја.

Он ме погледа са недоумицом, као чудећи се неумесности мога питања. И збиља, шта се сад могло радити?

— Али ти у сваком случају не можеш а да не одеш код њих, — почех ја. — Ти мораш дознати како се то десило; ту се можда и злочин скрива. Од тих људи се све може очекивати... То све треба на чисто извидити. Сети се само шта пише у њеном дневнику: пензија престаје у случају њене удаје, а у случају њене смрти, прелази на Рача. У сваком случају, мораш јој одати последњу пошту, поклонити се њеном праху!

Ја сам говорио Фустову као наставник, као старији брат. У свем том ужасу, несрећи, запрепашћењу, неко нехотично осећање превасходства над Фустовом изненада се појави у мени... Да ли зато што сам га видео потиштеног услед свесности о својој кривици, збуњеног, смрвљеног; или зато што несрећа, победивши човека, скоро га увек испушта, баца ниже у очима других — „значи, кажу тада, да си ти мекушац, кад ниси умео да се извучеш!" — Бог би га сам знао! Али мени се Фустов чинио скоро као неко дете, и жао ми га је било, и разумевао сам неопходност строгости. Ја сам му сад пружио руку са те висине. Једино женско сажалење не иде са висине на ниже.

Али Фустов ме и даље посматраше тупо и дивље, — мој ауторитет, очевидно, није деловао на њега, — и на моје поновно питање: „Па ти ћеш ваљда отићи код њих?" — он одговори: — „Не, нећу да идем".

— Па како то, молим те! Је ли могућно да ти нећеш хтети сам да дознаш, да се обавестиш: како је то било, откуд? Она је, може бити, и писмо оставила... какав документ... и сам ћеш признати!

Фустов заклима главом.

— Ја не могу да одем тамо, — рече он. — Зато сам и дошао к теби, да те замолим... да ти, уместо мене... А ја не могу... не могу...

Фустов наједном седе за сто, покри лице рукама, и горко зајеца.

— Ах, ах, — понављао је он кроз сузе, — ах, јадница... сиротица... ја сам је... ја сам је волео... ах, ах!

Ја сам стојао поред њега и, морам признати, та његова неоспорно искрена јадиковања нису побуђивала у мени никакво саучешће; ја сам се само чудио да је Фустов могао *тако* да плаче, и мени се учини да сам тек *сад* разумео колико је он ситан човек, и како бих ја, на његовом месту, поступио сасвим друкчије. Ето вам, па се сад снађите!

Да је Фустов остао потпуно миран, ја бих га, може бити, замрзао, осетио бих према њему одвратност, али он не би пао у мојим очима... Његов *престиж* би се очувао. Дон Жуан би остао Дон Жуан! Врло касно у животу — и то тек после великог искуства — навикава се човек, приликом стварног пада или слабости свога сабрата, да му саосећа и да му помаже без тајног самонаслађивања својим сопственим доброчинством и својом снагом, и да прима такве догађаје са усрдном покором и разумевањем природности, па чак скоро и неизбежности кривице!

XXIII

Ја врло храбро и одлучно послах Фустова код Рачевих; но кад сам и сам до њих отишао око дванаест часова (Фустов ни за шта на свету не пристајаше да пође са мном, него ме је само молио да му после дам потпун извештај о свему), кад иза савијутка уличице издалека гледну на мене њихов дом са жућкастом пегом свеће над самртником у једном прозору, неисказан страх стеже ми дах, те ми дође да се вратим . . .

Но ја савладах себе па уђох у претсобље. Ту мирисаше на тамјан и восак; рујан поклопац ковчега, опточен сребрним позаментом, стојаше у углу, наслоњен уза зид. У једној између суседних соба, у трпезарији, брујало је, као кад бумбар налети, монотоно ђаконово мрнђање. Из салона извири снено лице једне служавке; прозборивши полугласно: „дошли сте да одате почаст?” она ме упути према вратима трпезарије.

Ја уђох. Ковчег беше намештен са главом према вратима, црна коса Сузанина под белим венцем, над издигнутим ројтама узглавља, прво ми паде у очи. Ја зађох са стране, прекрстих се, поклоних се до земље, погледах . . . Боже! Каква тужна слика! Јадница! Чак јој се ни смрт није смиловала, није јој дала — већ да не говорим: лепоте — али чак ни оне тишине, умилне тишине која се тако често виђа на цртама покојника.

Мало, пресмагло, скоро циметасто лице Сузанино потсећало је човека на ликове на старим-прастарим иконама. И какав је оно само израз био на том лицу! Такав израз баш као да хоће да закука очајним ва-

пајем, па је наједном умукнуо, не давши од себе гласа . . . Чак јој се ни борица између обрва не беше загладила, а прсти на рукама беху увучени и стиснути. Ја и нехотице уклоних поглед. Али, не потраја дуго, ја нагнах себе да је опет погледам, да је пажљиво и дуже гледам.

Жалост испуни моју душу, и не само жалост. „Ова девојка је умрла насилном смрћу", — одлучих ја у себи: „то је несумњиво."

Док сам ја стојао и гледао у покојницу, клисар, који је, на мој улазак, повисио био у један мах свој глас те изговорио неколико човечанских слогова, наново забруја и зевну једаред, дваред. Ја се по други пут поклоних до земље па изађох у претсобље. На прагу салона очекиваше ме г. Рач, обучен у шарен персијски шлафрок, па, махнувши ми руком, позва ме и поведе ме у свој кабинет — умало што не рекох: у своју јазбину. Тај кабинет, мрачан, тескобан, сав прожет киселим задахом навоштене мушеме.

XXIV

— Опона! опона јој у срцу прсла . . . Ви знате те . . . преграде, опоне! — расприча се г. Рач, чим затвори врата. — Таква несрећа! Још синоћ се ништа није могло приметити, кад наједном: треска-ац! Преполови се! И крај! Е, то вам је оно: „heute rot, morgen todt!" Додуше, то се могло и очекивати: ја сам се томе увек надао, мени је, у Тамбову, пуковски лекар Галимбовски, Викентије Казимировић . . . Ви сте јамачно могли чути за њега . . . изврстан практичар, специјалиста!

— Први пут сад чујем то име, — приметих ја.

— Но, свеједно; дакле ето, он, — настави господин Рач, најпре тихим гласом, а после све јаче и громовитије и, на велико моје чуђење, са приметним немачким изговором: — он ме је увек упозоравао: „Чујте, Иване Демјанићу! Чујте, пријатељу, будите опрезни! Ваша пасторка има органску ману у срцу — hypertrophia cordialis! Чим најмање што, ту вам је несрећа! Јака осећања треба што је могућно више избегавати ... На њен разум треба обратити пажњу ...” Али, молим вас, зар се може од младе девојке ... тражити неки разум? Ха ... ха ... ха ...

Господин Рач за мало што се не засмеја, по старом обичају, али се на време сети да томе сад није место, и претвори почети смех у кашаљ.

Тако је говорио господин Рач после свега онога што сам ја чуо о њему! ... Ја нађох, ипак, да је моја дужност да га запитам: је ли био позват доктор?

Господин Рач чак поскочи.

— Разуме се да је био ... Звали смо двојицу, али већ је било све свршено — abgemacht! И замислите само: обојица као да су се уговорили (господин Рач је вероватно хтео да каже: договорили): капља! срчана капља! Просто у један глас викнуше. Предлагали су анатомију; али ја већ ... ви ме разумете, нисам пристао.

— И сутра је сахрана? — запитах ја.

— Да, да, сутра, сутра ћемо сахранити нашу голубицу! Износ тела из куће биће тачно у једанаест часова после поноћи ... Затим у цркву Николе на Кокошињим Ногама ... Знате где је? Чудна су вам имена тих ваших руских цркви! А затим на вечни

одмор у мајчици црној земљици! Ви ћете изволети доћи? Ми се од скора знамо, али ја слободно смем да кажем, љубазност вашега карактера и узвишеност осећања . . .

Ја пожурих да климнем главом.

— Јест, јест, јест, — уздахну господин Рач. — То вам је . . . то вам је баш као оно што кажу, гром из ведрог неба! Ein Blitz aus heiterem Himmel!

— И ништа није рекла пред смрт Сузана Ивановна, ништа није оставила?

— Апсолутно ништа! Ни труни! Ни једног парченцета хартије! Замислите само, кад су ме позвали к њој, кад су ме разбудили — замислите! она се већ била укочила! За мене је то било врло дирљиво; много нас је она све ожалостила! А сигурно ће и Александру Давидићу бити жао кад буде сазнао . . . Кажу да он није у Москви?

— Он је збиља био отишао на неколико дана . . . — почех ја.

— Виктор Ивановић се жале да им саонице сувише дуго спремају, — прекиде ме слушкиња која уђе, она иста што сам је видео у претсобљу. Њено лице, као и онда, дремљиво, збуни ме овог пута оним изразом дрске грубости који обично имају слуге кад знају да господа зависе од њих, те се не усуђују да их грде ни да им много замерају.

— Одмах, одмах, — уситни Иван Демјанић. — Елеонора Карповна! Leonore! Lenchen! изволите овамо!

Неки тешки покрети зачуше се иза врата, и у том истом тренутку разлеже се заповеднички глас Вик-

торов: „Па шта је то, зар још коња не прежу? Нећу се ваљда пешке у полицију вући?"

— Одмах, одмах, — понова прошушка Иван Демјанић. — Елеонора Карповна, изволите и ви овамо!

— Aber, Иване Демјанићу, — зачу се њен глас, — ich habe keine Toilette gemacht!

— Macht nichts, komm herein!

Елеонора Карповна уђе, придржавајући са два прста мараму на голоме врату. Она је била у неком јутарњем пењоару, а косу још није била очешљала. Иван Демјанић јој одмах притрча.

— Чујете ли ви, Виктор тражи коња, — проговори он, журно показујући прстом час на врата, час на прозор. — Молим вас видите у чему је ствар и наредите шта треба да се ради! Der Kerl schreit so!

— Der Viktor schreit immer, Иване Демјанићу, sie wissen wohl, одговори Елеонора Карповна; — ја сам и сама казала кочијашу, само се он баш сад сетио да коњу да зоб. А јесте ли видели каква нас је несрећа изненада задесила, — додаде она, обративши се мени; — и ко се могао томе надати од Сузане Ивановне?

— Ја сам то увек очекивао, увек! — повика Рач и високо подиже руке, при чем се његов бухарски кафтан раствори спреда, и показаше се неке одвратне гаће од јеленске коже, са месинганим пређицама на појасу. — Срчана капља! прскање комора! Хипертрофија!

— Па јесте, — понови за њим Елеонора Карповна, — хипо . . . Па то, као што сте рекли. Само, мени је веома, веома жао, то вам ипак морам рећи . . . — И њено грубо лице се, мало по мало, искриви, обр-

ве се одигоше у виду троугла, и једна малена суза се скотрља на њен округли, и чисто као лаковани, као у лутке, образ . . . — Мени је веома жао што је тако млада девојка, која је тек имала да живи и да се користи свим . . . свим . . . И наједном таква страхота!

— Na! gut, gut . . . geh, alte! — прекиде је господин Рач.

— Geh' schon, geh' schon, — промрмља Елеонора Карповна и изиђе из собе, придржавајући још увек своју мараму и ронећи сузе.

Одмах после ње одох и ја. У претсобљу је стојао Виктор у студентском шињелу, са дабровим крзном и накривљеном капом. Он ме једва и погледа преко рамена, тресну својим дабровим крзном и не поздрави ме, за шта сам му ја у себи исказао велику захвалност.

Ја се вратих к Фустову.

XXV

Ја затекох свога пријатеља где седи у углу свога кабинета, са обореном главом и рукама скрштеним на груди. Он се чисто укочио и гледао је око себе са полаганим чуђењем, као човек који је чврсто спавао и кога су баш сад пробудили. Ја му испричах о мојој посети код Рача, понових му ветеранове речи, речи његове жене, утисак који су они обоје оставили на мене, саопштих му моје убеђење да је несрећна девојка сама себи одузела живот . . . Фустов ме је слушао, не мењајући израз свога лица и посматрајући око себе са оним истим зачуђеним погледом.

— Ти си је видео? — запита ме он најзад.

— Видео сам је.

— У мртвачком сандуку.

Фустов као да је још сумњао у то да је Сузана збиља умрла.

— У сандуку.

Фустов искоси очи па их онда обори, и тихо протрља своје руке.

— Је ли ти хладно? — запитах га ја.

— Јесте, богами, хладно ми је, — одговори ми он отежући и бесмислено клатећи главом.

Ја му почех доказивати да се Сузана неизоставно отровала, а можда су је чак и други отровали, и да се то не сме тако оставити...

Фустов се упиљи очима у мене.

— Па шта сад да радим? — запита он, широко отварајући очи и полагано трепћући. — Ако се дозна... биће још горе. Неће је хтети сахранити. Треба оставити... овако.

Мени та, у ствари врло проста мисао, није долазила на памет. Практички смисао мога пријатеља није га изневеравао.

— Када... јој је сахрана? — настављао је он.

— Сутра.

— Хоћеш ли ићи?

— Хоћу.

— У кућу или право у цркву?

— И у кућу, и у цркву; а оданде на гробље.

— Ја нећу ићи... Ја не могу, не могу, — прошапта Фустов и поче да јеца. Он је и јутрос при тим истим речима зајецао. Ја сам приметио да се са људима то често дешава; баш као да је једним одређеним речима, које су најчешће сасвим безна-

чајне, — али баш тим речима, а не другим, — поверено да отворе извор суза у човеку, да га потресу, да узбуде у њему осећање жалости према другоме човеку и према самоме себи. Сећам се, једаред је једна сељанка, причајући преда мном о изненадној смрти своје кћери за време ручка, ударила у плач и није могла наставити почето причање чим би изговорила следеће речи: „Ја јој кажем: Фјокла? А она мени: мамице, где си со... где си со... со-о"... Реч „со" ју је убијала. Али мене су, исто као и јутрос, Фустовљеве сузе мало узбуђивале. Ја нисам могао да схватим како је он могао да ми не постави питање: да није Сузана оставила штогод за њега? И уопште, њихова узајамна љубав претстављала је за мене загонетку: и то је и остала за мене, за увек.

Проплакавши једно десетак минута, Фустов устаде, леже на диван, окрену се лицем према зиду, и остаде тако непомичан. Ја очекнух неко време, па, видевши да се он не миче и да не одговара на моја питања, одлучих да се удаљим. Ја ово може бити и грешим душу, али ми се баш чини да је он тада био заспао. Уосталом, то још не би морало значити да њему није било тешко... тек његова природа је била таква да није могла дуго да издржи тужна осећања... Била је то мало и одвише нормална природа!

XXVI

Идућег дана, тачно у једанаест часова, ја сам био на месту. Ситне пахуљице падале су са нискога неба, мраз је био попустио, спремало се топљење снега,

али у ваздуху су се осећале оштре, непријатне струје... Било је то баш оно време великога поста кад човек најлакше озебе.

Г. Рача затекох на капији његове куће. У црном фраку с плерезима, гологлав, ужурбан, размахивао је рукама, ударао се по бутинама, довикивао нешто час онима у кући, час опет на улицу, у правцу мртвачких кола, која су ту стајала са белим катафалком, и двају најмљених фијакера, поред којих су четири гарнизонска војника, са црним огртачем преко старих шињела и погребним капама изнад смрштених очију, замишљено побадали у сипкави снег држалице незапаљених буктиња.

Сед навиљак косе изнад црвеног лица непрестано се кострешио, а његов глас, онај метални глас, прекидао се од сувишног напрезања. — Где су јелкице? јелкице? овамо! Јелове гранчице! — вапио је он: — сад ће већ и сандук да износе! Јелкице! Овамо те јелкице! Брзо! — викну он још једном, па онда утрча у кућу. Показало се да сам ја, и поред моје тачности, закаснио: г. Рач је нашао за потребно да се пожури. Служба је већ била завршена: свештеници, — од којих је један имао камилавку, а други, мало млађи, са брижљиво зачешљаном и намазаном косом, — појавише се заједно са свим особљем на капији. Ускоро се појави и мртвачки сандук, који су носили кочијаш, два хаузмајстора и водоноша. Г. Рач је ишао позади, држећи се крајичком прстију за поклопац, и непрестано понављајући: „лакше, лакше!" За њим устопице бауљала је Елеонора Карповна, у црној хаљини, такође са плерезима, опкољена целом својом породицом; последњи је наступао Вик-

тор, у новој новцатој униформи, са шпадом о појасу и флором на балчаку. Носачи, стењући и грдећи се међу собом, поставише сандук на кола. Гарнизонски војници запалише буктиње, које се одмах задимише и запуцкеташе. Разлеже се плач неке залутале богомољке, појци запеваше, снежне пахуљице се изненада појачаше пролетајући кроз ваздух као „беле мухе”, г. Рач викну: — „У име Бога, крећи!” — и процесија пође.

Осим породице г. Рача, на пратњи је било још свега пет људи: пензионисани, инжињерски официр у врло отрцаној униформи са олињалом лентом Св. Станислава о врату, коју мал' те није узео негде на послугу; помоћник члана кварта, сићушан човек, са смиреним лицем и грамзивим очима; некакав чичица у сукненом гуњцу; веома гојазан рибарски трговац у плавом трговачком кафтану, са мирисом свога еспапа, — и ја.

Отсуство женског пола (јер није било могућно урачунати у њега две тетке Елеоноре Карповне, сестре оног кобасичара, као ни још једну ћопаву девицу са плавим наочарима на плавом носу), отсуство пријатељица и другарица мене је најпре збунило. Али, размисливши се мало, ја схватих да Сузана, са њеним карактером, са њеним успоменама, није могла имати другарица у тој средини у којој је живела.

У цркви се сакупило било прилично много света; више непознатих него познатих, што се могло видети по изразу на њиховим лицима. Опело је било завршено прилично брзо. Мене је чудило само то што се г. Рач крстио врло предано, сасвим као православни, и баш ми се чини да је полако пратио

појце при певању, уосталом, не изговарајући при том и речи. А када је дошао тренутак опраштања са покојницом, ја јој се дубоко поклоних, али јој не дадох опроштајни пољубац.

Г. Рач, међутим, сасвим неусиљено обави тај страшни обред. Са учтивим наклоном тела позва ка мртвачком сандуку официра са лентом, као да жели чиме да га угости, затим високо, једним замахом, поче да диже своју децу, узимајући их под мишке, једно по једно и приносећи их телу покојничином. Елеонора Карповна, пак, опростивши се са Сузаном, расплака се у сав глас; но ипак се убрзо умири и поче сваки час да пита: „А где ли је то моја ташна?"

Виктор се држао по страни и чинило се као да је свим својим изразом лица хтео да да на знање колико је он далеко од свих сличних обичаја и како он ово испуњава само дуг пристојности. Највише саучешћа показао је чичица у чупавом капуту, који је пре петнаест година био земљомер у тамбовској губернији и који од тада није никад видео Рача. Сузану он уопште није познавао, али је већ успео да попије две чашице ракије у бифеу.

И моја тетка дође у цркву. Она је некако сазнала да је покојница била она дама што је недавно била код мене у посети, и то ју је бацило у велико узбуђење! Она се није одлучила да ме осумњичи за нечасно дело, али исто тако није могла себи да објасни ни овако чудан стицај околности . . . Мора да ипак није била далеко од помисли да се Сузана због љубави према мени одлучила на самоубијство, кад се обукла у најцрњу хаљину, па се, са скрушеним срцем и сузама, на коленима молила за покој душе

новопретстављене, и запалила свећу од једне рубље пред иконом Утољења Туге...

И „Амишка" је била дошла са њом, те се и она молила, али је углавном све у мене гледала и запрепашћивала се... Та стара девица осећала је према мени, на жалост! извесне симпатије. Излазећи из цркве, тетка раздаде сиротињи сав новац што га је код себе имала, преко десет рубаља.

Заврши се најзад и опраштање. Почеше да поклапају сандук. У току читаве службе ја нисам имао храбрости да право погледам у унакажено лице јадне девојке; али сваки пут кад је мој поглед случајно падао на њега, мени се чинило као да је она хтела да каже: „он није дошао, он није дошао!" Почеше да намештају поклопац на сандук. Ја се не уздржах и бацих један брз поглед на покојницу. „Зашто си то учинила?" — запитах ја и нехотице...
— Он није дошао! — учини се мени да чујем и последњи пут.

Чекић закуца по ексерима, и све се заврши.

XXVII

Заједно са мртвачким колима кретосмо се на гробље. Било нас је свега четрдесет душа, сасвим разнородна, у самој суштини празна гомила. Заморна процесија трајала је више од једног часа. Време је постајало све ружније. Виктор на пола пута седе у кола; али г. Рач је бодро корачао по влажноме снегу; мора бити да је исто тако бодро корачао, такође по снегу, кад је после [illegible]боносног састанка са Семјоном Матвејићем, по[illegible]нички водио у своју кућу девојку, коју је тим[illegible]

увек упропастио. На косу „ветеранову", на његове обрве, нахватало се беше иње; он би час јечао и нешто псовао, час би, опет, скупивши мушки сву своју храброст, пућио своје јаке, црвене образе... Бога ми, могло се помислити да се он смеје. „После моје смрти, пензија ће прећи на Ивана Демјанића", сетих се ја опет речи из Сузаниног дневника.

Најзад стигосмо и на гробље; дођосмо до свеже ископане раке. Последњи обред био је обављен врло брзо: сви су прозебли, свима се журило. Сандук спустише на конопцима у раку која је зјапила; почеше да бацају земљу на њу. Господин Рач и ту показа бадрост свога духа: он је тако вешто, са таквом снагом, са таквим замахом бацао грумење земље на поклопац сандука, тако је истурао при томе једну ногу унапред и тако је младачки избацивао своје груди... не би ваљда енергичније дејствовао ни кад би имао камењем да убије свог најљућег непријатеља.

Виктор се, као и раније, држао по страни; он је непрестано притезао шињел и превлачио брадом по својем дабровом оковратнику; остала деца господина Рача свесрдно су подражавала оца. Бацање песка и земље причињавало им је велико задовољство, што њима човек, уосталом, и не може уписати у кривицу.

На месту раке појави се хумка; били смо се већ спремили да се разиђемо, кад наједном господин Рач, обрнувши се по војнички на лево круг и ударивши се по бутини, објави свима нама, „господи мушкарцима", да нас он све позива, а исто тако и „уважено свештенство" на даћу, која је припремље-

на ту, недалеко од гробља, у главној сали сасвим пристојне кафане, „захваљујући нашем љубазном Сигизмунду Сигизмундовићу"... При тим речима он показа на помоћника старешине кварта и додаде да он, Иван Демјанов Рач, поред све своје туге и лутеранске религије, више од свега поштује руске стародревне обичаје.

— Моја супруга, — ускликну он, — и даме које су са њом изволеле доћи, нека оду кући, а ми ћемо, господо мушкарци, скромном трпезом да одамо пошту сени усопшија раби Твојеја!

Предлог господина Рача би прихваћен са искреним саосећањем; „уважено" свештенство некако убедљиво измења погледе међу собом, а инжењерски официр потапша Ивана Демјанића по рамену и назва га патриотом и душом друштва.

Ми сви онако у гомили кренусмо у кафану. У кафани, на сред дуге и широке, уосталом, потпуно празне собе, на другом спрату, стојала су два стола, прекривена боцама, јелима, прибором за јело и опкољени столицама; мирис од тапета, помешан са мирисом ракије и зејтина, ударао је у нос и сметао дисању. Помоћник старешине кварта, у својству аранжера, посади свештенство у прочеље, на коме су била поређана у главном посна јела; одмах за свештенством поседаше и остали гости; гозба отпоче.

Ја бих волео кад бих могао да избегнем ову празничну реч: гозба; али ниједна друга реч не би одговарала суштини саме ствари. Испочетка је све ишло прилично тихо, чак са извесним присенком туге; уста су жвакала, чашице су се празниле, али су се

могли чути и уздаси, који су били можда само рефлекс варења, а можда и саучешћа. Говорило се о смрти, обраћала се пажња на кратки рок човечијег живота, на таштину и неостварљивост земаљских надања; инжењерски официр исприча једну, истина војничку, али ипак поучну анегдоту; баћушка у камилавци га похвали, па и сам изложи једну занимљиву црту из живота преподобног Ивана Војина; и други баћушка, са брижљиво зачешљаном косом, иако је главну пажњу обраћао на јела, ипак изговори нешто поучно о девичанској непорочности; али мало по мало све се то измени.

Лица се зацрвенеше, гласови загрејаше, смех преузе своја права; почеше се разлегати одушевљени узвици, зачуше се пријатељска ословљавања, као например: „брате ми си мој и драговићу". „душице ти моја слатка", „прасенце моје шугаво!" па чак и „ко те роди таквог спадала!" Једном речју, потече све оно чиме је тако издашна руска душа, кад јој се, што кажу, попусте дизгини. А кад најзад почеше да пуцају запушачи цимљанског шампањца, друштво постаде већ сасвим бучно: неко чак поче као петао да кукуриче, други, опет, предложи да зубима изгризе и да прогута целу чашу из које је био попио вино.

Господин Рач, сад већ више не црвен, него модар, нагло устаде са свога места; он се и дотле много смејао и галамио, али сад замоли за дозволу да одржи говор.

— Говорите! Говорите! — заграјаше са свију страна, а чичица у чупавом капуту викну чак: —

браво! — и затапша рукама... уосталом, он је већ седео на поду.

Господин Рач подиже чашу високо изнад главе и саопшти да жели у кратким али „упечатљивим" изразима да укаже на врлине оне прекрасне душе која се, „оставивши овде своју, тако рећи, земну љуску (die irdische Hülle), уздигла на небеса и утонула"... господин Рач се поправи: „утопила"... Па се опет поправи: „и утонула"...

— Оче ђаконе! Уважени! Роде! — зачу се уздржани, али убедљиви шапат: — Сви кажу да имаш грло ђаволско; учини љубав, грмни: „Ми живимо у пољима!"

— Сс! Сст!... Таман посла! Како можете... — зачу се са свих страна.

— ...Утопила сву своју породицу, — настављаше г. Рач, бацивши строги поглед у правцу љубитеља музике: — утопила сву своју породицу у ничим незаменљиву тугу! Да! — викну Иван Демјанић, — право каже руска пословица: судба не гњави, већ дави, ломи...

— Стојте! Господо! — завика наједаред нечији промукли глас на крају стола, — мени је неко овог часа украо новчаник!...

— Ах, зликовче! — запишта други глас, и — пљас! пуче шамар!

Господе Боже! Шта се ту одиграло! Као да се дивља звер; која је дотле само по мало режала и кострешила се на вас, наједном откинула са ланца и пропела се, у свој грозној лепоти своје накострешене гриве. Чинило се као да су се потајно сви надали „скандалу", као природној принадлежности и

завршетку гозбе, па одмах навалише, одмах прихватише... Тањири и чаше полетеше, зазвечаше, столице попадаше, подиже се заглушна дрека, руке замахаше по ваздуху, дизгини се покидаше и туча отпоче!

— Тресни га! Тресни га! — загрме, као бесан, мој сусед, рибарски трговац, који до тога тренутка изгледаше као најмирнији човек на свету; истина, био је ћутке попио десетину чаша вина. — Тресни га!...

Кога да се тресне, зашто да се тресне, није он имао ни појма, али је рикао као луд.

Помоћник старешине кварта, инжињерски официр, сам господин Рач, који се по свој прилици никако није надао да ће његовој красноречивости бити тако брзо крај, покушаше сваки на свој начин да поврате тишину... али њихови напори остадоше узалудни. Мој сусед, рибарски трговац, нападе чак и на самог Рача:

— Уморио девојку, швабурда проклета, — викну он на њега, претећи песницом; — поткупио полицију, па се сад размеће!

У том дотрча послуга...

Шта се даље десило, то не знам; ја брзо дохватих капу, и побегох главом без обзира! Сећам се само толико да је нешто страшно залупало; сећам се и комада харинге у коси чичице у капуту, поповске капе која је летела преко целе собе, бледог лица Викторовог, који је седео у углу, и нечије риђе браде у нечијој снажној руци... То су били последњи утисци које сам изнео са „заупокојне гозбе”, што ју је приредио Сигизмунд Сигизмундовић у почаст јадне Сузане.

Одморивши се мало, ја одох Фустову и испричах му све што сам видео у току тога дана. Он ме саслуша седећи, не дижући главе, па, подвукавши обе руке испод ногу, опет рече: „Ах јадна моја, јадна моја!" па опет леже на диван и окрете ми леђа.

После недељу дана он се већ сасвим опоравио и почео да живи по староме. Ја га замолих да ми да Сузанин дневник за успомену; он ми га даде без и најмањег размишљања.

XXVIII

Прође неколико година. Моја тетка умре, а ја се из Москве преселих у Петроград. И Фустов пређе у Петроград и ступи у министарство финансија; али ја сам се са њим ретко налазио и већ више нисам у њему налазио ничег нарочитог. Чиновник као и сви други, и толико! Ако је још и сад жив и неожењен, онда се, вероватно, ни до данас није изменио: оштри и лепи, бави се гимнастиком, прождире срца као и раније, и Наполеона у плавој униформи црта својим пријатељицама у албуме.

Једном сам отпутовао послом у Москву. У Москви сам дознао, морам признати, на моје велико чуђење, да су прилике мојег бившег познаника, господина Рача, добиле непријатан обрт: истина, његова супруга му је поклонила још један пар близанаца, два синчића, које је он, „коренити русак", крстио Брјачеслав и Вјачеслав, али кућа му је изгорела, он је био приморан да поднесе оставку, и, што је најгоре, његов најстарији синчић, Виктор, никако није излазио из затвора због дугова.

За време мога боравка у Москви, у једном друштву, неко спомену, у моме присуству, Сузану, и то на најнезгоднији, на најувредљивији начин! Ја се потрудих колико сам год могао да одбраним успомену на несрећну девојку, којој је судбина одрекла чак и милост заборава, али моји докази не учинише велики утисак на моје слушаоце. Једног од њих, младог студента-песника, ипак сам поколебао. Он ми идућег дана посла песму, коју сам ја заборавио, осим ова четири стиха, којима се она завршавала:

> Ни на гробу запуштеном
> Не умукну глас клевете . . .
> Она мучи мило привиђење
> И сажиже цветиће на хумци!

Ја прочитах те стихове, па и нехотице утонух у мисли. Сузанин лик ми изиђе пред очи; ја опет видех онај замрзнути прозор у мојој соби; сетих се оног вечера, и налета снежне мећаве, и оних речи, оних јецаја. . . Почех да размишљам о томе, чиме се могла објаснити Сузанина љубав према Фустову, и зашто се она тако брзо, тако незадржљиво бацила у очајање чим је видела да је напуштена? Зашто није хтела да причека, да саслуша горку истину лично из уста љубљенога човека, најзад, макар да му напише писмо? Како је могла тако нагло да се баци стрмоглавце у понор? Зато што је страсно волела Фустова, — одговориће ми многи; — зато што није могла да поднесе ни најмању сумњу у његову оданост, у његово поштовање према њој.

Може бити да је тако; а може бити и то да она уопште није баш толико страсно волела Фустова; да се она није преварила у њему, него да је само у њега положила своју последњу наду, а после није могла да се помири са мишљу да се чак и т а ј човек, на прве речи сплетке, са презирањем окренуо од ње! Ко то може знати шта је њу убило: да ли увређено самољубље, да ли терет безизлазног положаја или, најзад, сама успомена на оно прво, прекрасно, истинско биће, коме се она, на заранку своје младости. тако радосно предала, који је њој тако дубоко веровао и који ју је толико поштовао?

Ко зна: може бити оног истог тренутка када се мени чинило да је изнад њених мртвих усана лебдео усклик: „он није дошао!" може бити да се њена душа радовала због тога што је сама отишла њему, своме Мишелу?

Тајне човечијег живота су велике, а љубав је најнеприступачнија од свих тих тајни... али ја ипак, и до данашњег дана, сваки пут кад ми Сузанин лик искрсне пред очи, нисам у стању да угушим у себи ни сажалење према њој, ни прекор судбини, а моја уста и нехотице шапћу: јадница! јадница!

1868 год.

Куц . . . куц . . . куц! . .

— Превео Љ. Ј. Максимовић —

I

...Ми сви поседасмо у круг, а Александар Васиљевић Ридељ, наш одличан пријатељ (он је имао немачко презиме, али је иначе био прави Рус) — Александар Васиљевић поче овим речима:

— Испричаћу вам, господо, догађај који ми се десио око 1830-те године... дакле пре четрдесет година, као што видите. Ја ћу бити кратак — а ви ме за то време не прекидајте.

У то време живео сам у Петрограду — а таман сам био завршио Универзитет. Мој брат служио је као потпоручник у коњичкој гардијској артилерији. И, како је било лето, његова се батерија налазила у Красном Селу. Мој брат није становао баш у Красном Селу, него у једном од околних заселака; ја сам код њега често бивао у гостима, па сам се упознао са свима његовим друговима. Он је становао у једној прилично чистој и уредној соби заједно са још једним официром из његове батерије. Тај официр се звао Илија Степанић Тегљев. С њиме сам се нарочито спријатељио.

Марлински је сад застарио — више га нико не чита — чак се и са именом његовим потсмевају; али

тридесетих година је он био на гласу више него сви други — чак се ни Пушкин, по мишљењу тадање омладине, са њиме није могао поредити. Он не само да је важио као најбољи руски књижевник; он је, шта више — што се много теже и ређе дешава — у извесној мери оставио свој траг на поколење оног његовог времена. На јунаке à la Марлински могли сте наићи камо год се окренете, нарочито их је много било у провинцији, и то нарочито међу артилерцима и осталим официрима. Они су разговарали и дописивали се на његовом језику; у друштву су се држали туробно, резервисано, са „буром у души и огњем у крви", као потпоручник Бјелозор са „Фрегате Надежде". Женска срца су они просто „прождирали". За њих је у то време створен назив „фатални".

Тај тип се, као што је познато, задржао врло дуго, све до Печорина. Чега само ту све није било у томе типу? И бајронизам, и романтизам; успомене на француску револуцију, на декабристе — и обожавање Наполеона; вера у судбину, у своју звезду, у снагу карактера, све сама поза и фраза — и нерасположење због своје душевне празнине; немирна узбуђења ситничарског самољубља — и истинска снага и одважност; племенита стремљења — и рђаво васпитање, незналиштво; аристократски манири — и хвалисање са играчкама... Него, доста са тим филозофирањем... Обећао сам да ћу вам причати.

II

Потпоручник Тегљев спадао је баш у те „фаталне" људе, премда није имао спољашност какву су те

личности скоро по правилу имале: он, например, ни најмање није личио на Љермонтовљевог „фаталисту”. Напротив, он је био човек средњег раста, прилично чврст, малко погурен, беломусаст, чак скоро сасвим бео; лице је имао округло, свеже, са црвеним образима, прћаст нос, ниско, код слепоочница косом обрасло чело и крупна, правилна, вечито непомична уста: он се никад није смејао, није се чак ни осмехивао. Само по где кад, кад би се уморио и задувао, показивали би се његови четвртасти зуби, бели као шећер.

Иста та извештачена непокретност распростирала се и на свим осталим његовим цртама: да није било ње, те црте би изгледале као сасвим добродушне. На целом његовом лицу једино очи нису биле сасвим обичне; доста мале, са зеленим зеницама и жутим трепавицама; десно око било му је нешто мало више од левога, а уз то му се леви очни капак подизао мање него десни, што је његовом погледу придавало извесну чудноватост и сањивост.

Лице Тегљевљево, које је, уосталом, имало на себи извесних пријатних црта, изражавало је скоро увек незадовољство, помешано са недоумицом: баш као да је за свој рачун пратио у себи неку туробну мисао, коју никако није могао да ухвати. Но поред свег тог, он није остављао утисак уображенка: он је много пре личио на човека који је увређен.

Говорио је врло мало, са паузама, промуклим гласом, понављајући речи без икакве потребе. На супрот већем делу фаталиста, он није употребљавао нарочито китњасте изразе — и прибегавао би им је-

дино кад је писао: рукопис му је био сасвим детињски.

Старешине су се о њему изражавале да он, као официр, „може поднети", да није нарочито способан нити је довољно марљив. „Јесте тачан — али није педантан", говорио би за њега бригадни ђенерал немачког порекла. И војници су за Тегљева говорили да „може поднети" — ни риба, ни рак.

Живео је врло скромно, пружајући се према губеру. У својој деветој години остао је сам самцит на свету: отац и мати су му се једног пролећа удавили, кад су се, за време велике воде, скелом превозили преко Оке. Школу је учио у приватном пансиону, где су га сви сматрали за једног од најглупљих и најмирнијих ученика; затим је, по својој изричној жељи и по препоруци једног свог стрица, утицајног човека, ступио као јункер у коњичку гардијску артилерију, где је, додуше с приличним натезањем, ипак положио испит прво за заставника а затим и за потпоручника.

С осталим официрима је био у затегнутим односима. Њега они нису волели, посећивали су га врло ретко — а сам он није одлазио скоро ни код једног од њих. У већем друштву се осећао нелагодно; он би одмах постајао неприродан, сплетен... у њему није било ничег другарског — и ни с ким он није био на „ти".

Али њега су штовали; и то су га штовали не због његовог карактера или знања и образованости — него стога што су уочавали на њему ону нарочиту црту, којом су обележени „фатални" људи.

„Тегљев ће направити каријеру, Тегљев ће се чиме било истаћи" — то нико од његових колега није очекивао; — али да ће „Тегљев извести какву било необичну ствар" — или да ће „Тегљев, једног дана, наједном тек отићи право у Наполеоне" — то се није сматрало немогућним. Јер ту је у питању „звезда", а он је човек „са предназначењем" — онако као што су опет неки други људи „са уздахом" или „са сузом".

III

Два случаја, који су обележили сам почетак његове официрске службе, много су допринели да се у његовом друштву укорени мишљење о његовој фаталности. Наиме: на сам дан његовог производства — негде средином марта месеца — он се, заједно са осталим новопроизведеним официрима, у пуној парадној униформи шетао поред обале. Те године је пролеће наступило врло рано, те се и Нева раније откравила; крупне су санте већ биле прошле — али је река била сва прекривена непрекидним слојем ситног, влажног леда. Младићи су се раговарали, смејали... наједном један од њих застаде: на површини реке, која се лагано кретала, он је на двадесет корака од обале приметио једно мало кученце. Згрчивши се на једној повећој санти, оно је дрхтало свим телом и скичало. „Оно се најзад мора удавити" — промрмља официр кроз зубе.

Вода је полагано носила кученце поред једног места где се могло сићи на реку. Тегљев наједном, не говорећи ни једне речи, одјури до тога места, па, скачући по оном танком леду, пропадајући непреста-

но кроз њега, дође најзад до кученцета, дохвати га за врат и, срећно се повративши на обалу, спусти псетанце на земљу.

Опасност којој се изложио Тегљев била је тако велика, његов поступак је био тако неочекиван да су се његови другови били просто запањили — и тек су тада проговорили, и то сви одједном, кад је он позвао једног кочијаша да га одвезе његовој кући: цела његова униформа била је мокра. У одговор на њихове узвике и питања, Тегљев им равнодушно одговори да ако је човеку већ нешто суђено, он то неће избећи — и заповеди кочијашу да крене.

— Па узми бар ово куче са собом, за успомену, — довикну му један официр. Али Тегљев само одмахну руком — а његови другови се згледаше у немој недоумици.

Други случај се десио на неколико дана после тога, једне вечери, за време картања код командира батерије. Тегљев је седео у једном углу и није суделовао у игри. „Ех, кад би мени, као оно у Пушкиновој Пиковој Дами, хтела баба унапред да каже које карте имају да добију!" — узвикну један потпоручник који је почео да губи већ и трећу хиљаду.

Тегљев се ћутећи приближи столу, узе шпил карата, пресече — и рече: шестица каро! — обрну шпил, на дну је била шестица каро. — Кец треф! — Објави он опет, и опет пресече: доле је био кец треф. — Краљ каро! рече он по трећи пут љутитим шапатом, кроз стегнуте зубе — и погоди и трећи пут... а онда наједном сав поцрвене. Он се вероватно томе ни сам није надао.

— Фина чаролија! Хајдете још једанпут, — рече му командир батерије.

— Ја се не занимам чаробњаштвом, — суво одговори Тегљев — па оде у другу собу.

Како се то десило да је он те карте погодио — ја нисам у стању да објасним: али сам то својим очима видео. После њега су многи од присутних играча покушавали да то исто ураде, али никоме није пошло за руком: неки су ипак успели да погоде по једну карту; али две узастопце — никако. А Тегљев их је погодио три!

Тај случај је још чвршће утврдио мишљење да је он тајанствен и фаталан човек. Мени је доцније често падало на памет ово: да му оног пута она вештина са картама није пошла за руком — ко зна како бисмо сви ми о њему мислили, и како би и он сам гледао на себе; али тај неочекивани успех коначно одлучи ствар.

IV

Разуме се по себи да се Тегљев ухватио за ту репутацију. Она је њему давала нарочит значај, нарочит колорит... „Cela le posait", како то кажу Французи, и са његовим доста оскудним умом, слабим знањем и огромним самољубљем — за њега је такво мишљење о њему било као поручено дошло. То мишљење је тешко било заслужити, али одржати га — није била велика вештина: требало је само ћутати и правити се важан.

Али ја се нисам здружио са Тегљевим, и нисам га заволео због те његове репутације. Ја сам га заволео прво зато што сам и сам био приличан осо-

бењак — па сам гледао у њему свога сабрата; а осим тога и зато што је он био врло добар човек — и у самој ствари врло простодушан. Он је у мени изазивао осећање сажаљења; мени се чинило да над њим, независно од његове тобожње фаталности, збиља лебди трагична судбина, које он ни сам није свестан. Ово своје осећање ја му, наравно, нисам саопштавао: јер, зар може бити веће увреде него да се „фаталном" сажаљење изражава? И Тегљев је према мени осећао симпатије: у друштву са мном он се осећао лако, са мном је волео да разговара, — у моме присуству би он напуштао онај чудновати пјеедестал, на који ни он сам није знао да ли је случајно запао или се сам на њега успео.

Тегобно, болесно самољубив, он је, вероватно, у дубини своје душе, ипак увиђао да његово самољубље нема чиме да буде оправдано — и да његови другови, шта више, могу да на њега с неке висине гледају... а ја, деветнаестогодишњи дечко — ја му нисам сметао: преда мном се није бојао да ће казати неку глупост или какву неумесност, и његово вечито опрезно срце могло је у том погледу бити потпуно мирно.

Он би понекад, шта више, падао у неку брбљивост; и срећа је његова била што нико осим мене није слушао све његове такве говоре! Његова се репутација тада не би дуго одржала. Јер, он не само да је знао врло мало — он скоро ништа није читао, и ограничио се тиме што је накупио у своју главу мноштво разних анегдота и догађаја.

Он је веровао у предосећања, претсказања, уроке, сусрете, у срећне и несрећне дане, у зле и добре на-

мере наше судбине, једном речју: веровао је да је наш живот зависан од свих тих празноверица. Он је чак веровао у неке „климатеричне" године, које неко помену пред њим и чије значење ни он сам није баш добро разумевао. Фаталним људима правога кова не треба говорити о оваквим веровањима; напротив, они сами треба другима то да уливају у главу... Али Тегљева сам, са т е стране, знао једино ја.

V

Сећам се, једном, баш на сам Илин-дан, 20-ог јула, пошао сам био своме брату у госте — и нисам га затекао код куће: отпутовао је неким послом на читаву недељу дана. Ја нисам хтео да се вратим у Петроград; прошврљао сам са пушком по околним мочварама, убио сам неколико шљука, а вече сам провео са Тегљевим под стрехом празнога амбара, у коме је он удесио, како се сам изражавао, своју летњу резиденцију.

Ту смо нас двоје разговарали тек колико да нас прође време, и ту смо више пили чај, пушили и говорили час са домаћином, Финланђанином, који се већ у правог Руса претворио, час са једним продавцем „поморанџи и о-о-одличних лимуна", симпатичним човеком и великим спадалом који је, осим других талената, умео да свира на гитару и причао нам о својој несрећној љубави коју је он у младости гајио према пандурској кћери. Зашавши у године, тај Дон Жуан у александровској блузи већ више није патио од таквих несрећних симпатија.

Испред капије нашег амбара простирала се, постепено се губећи у даљини, широка равница; мала речица је блистала на својим завијутцима; даље, на хоризонту виделе су се шуме. Ноћ се приближавала и ми остадосмо сами. Заједно са вечером спуштала се на земљу фина, влажна пара, која се, постајући све већа и већа, претвори најзад у густу маглу.

На небу изгреја месец: сва магла се скроз прожe и чисто се позлати његовом светлошћу. Све око нас, неким чудним стицајем, као да промени место, обви се оном маглом и помеша се међу собом; што је било удаљено, изгледало је блиско, а што је било блиско, изгледало је удаљено; велико је изгледало мало, а мало — велико... Све постаде светло и нејасно. Ми као да смо се обрели у царству бајки, у царству златасто-беле магле, дубоке тишине, осетљивог сна... И како су само тајанствено својим сребрнастим искрицама светлуцале одозго звезде! Ми смо обојица заћутали. Фантастични изглед те ноћи утицао је на нас: он нас је припремио за фантастичке догађаје.

VI

Тегљев први поче да говори, са својим уобичајеним замуцкивањем, недовршеним реченицама и поновљеним речима, о предосећањима... о привиђењима. По његовим речима је један његов познаник, студент, тек што је ступио као васпитач код два сирочета са којима је заједно спавао у павиљону у башти, једне исте овакве ноћи видео женску прилику како се нагла над дечијом постељом, а сутрадан је познао ту прилику на портрету који дотле није био

приметио, а који је претстављао мајку она два сирочета.

Затим ми је Тегљев испричао да се његовим родитељима, на неколико дана пре њихове погибије, непрестано чинило као да чују хуку текуће воде; да се његов дед у битки на Бородину спасао од смрти на тај начин што се, приметивши на земљи обичан сиви шљунак, наједаред сагнуо и подигао га — док је у том истом тренутку парче картеча пролетело изнад његове главе и сломила му његову дугачку црну перјаницу. Тегљев ми је чак и обећао да ће ми показати тај исти шљунак који је спасао његовог деда и од којег је он начинио доцније медаљон. Затим је говорио о позиву свакога појединца, а нарочито о своме позиву, и додао је да он и данас верује у њега, и да ће он, ако се у њему макар кад у томе погледу појави сумња, — да ће он знати да раскрсти и са том сумњом и са својим животом, јер ће живот у томе случају изгубити за њ сваки значај.

— Ви, може бити, мислите, — проговори он, погледавши искоса на мене, — да ја за то нећу имати храбрости? Не знате ви мене... Ја имам гвоздену вољу!"

„Вешто и добро речено", — помислих ја у себи.

Тегљев се замисли, дубоко уздахну, па ми саопшти, испустивши чибук из руке, да је данашњи дан за њега веома важан. — Данас је Илин-дан — мој имендан... То је... то је за мене увек тежак дан.

Ја му ништа нисам одговорио, него сам га само посматрао како је седео преда мном, сагнут, погрбљен, непомичан, са сањивим и туробним погледом, чврсто упртим у земљу.

— Данас ми је, — настављао је он, — једна стара просјакиња (Тегљев није пропуштао ни једног просјака а да му не да милостињу) казала да ће се помолити за моју душу... Па зар то није чудно?

„Баш овај човек воли стално о себи да мисли!" — помислих ја опет. Овде морам да напоменем да сам у последње време почео да запажам необично брижан и немиран израз на Тегљевљевом лицу, и то већ више није била „фатална" меланхолија: њега је збиља нешто гризло и мучило. А овог пута ме је нарочито поразила потиштеност која се простирала по читавом његовом лицу. Да нису то већ почеле да се појављују у њему оне сумње о којима ми је он говорио?

- Мени су причали његови другови да је он, не тако давно пре тога, подносио старешинама пројекат о неким изменама „у делокругу лафета", и да му је тај пројекат био враћен са „примедбом", то јест, са опоменом. Познавајући његов карактер, ја сам знао да је њега оваква непредусретљивост старешина дубоко увредила. Али ово што сам ја запажао на Тегљеву — то је више личило на тугу, имало је више лични карактер.

— Него, постаје већ влажно, — проговори он наједном па слеже раменима. — Хајдемоте у собу — време је већ и да се спава.

Он је имао навику да слеже раменима и да нагиње врат час на једну, час на другу страну, баш као да га оковратник стеже, при чем би се десном руком хватао за грло. Цео карактер Тегљева изражавао се — тако се бар мени чинило — у том су-

морном и нервозном покрету. И самом њему било је тескобно на свету.

Ми уђосмо у собу и легосмо, сваки на своју клупу, прекривену сеном, — он у задњи угао, ја у предњи.

VII

Тегљев се дуго обртао на својој клупи, а и ја нисам могао да заспим. Да ли су то његове приче узбудиле моје живце, или је она чудна ноћ узбуђивала моју крв — не знам; тек ја нисам могао да заспим. Најзад сам потпуно изгубио жељу за сном, па сам лежао са отвореним очима и мислио, напрегнуто мислио, сам Бог зна о чему, — о најбесмисленијим залудницама, — као што се то увек дешава код човека кад не може да заспи.

Превр̂ћући се час на једну, час на другу страну, ја испружих руке... Моји прсти ударише о једно брвно од зида. Разлегну се слаб, али чист и некако отегнут звук... То мора да сам ударио на неко шупље место.

Ја поново ударих о зид... сад већ нарочито. Звук се понови. И опет... Тегљев наједном издиже главу.

— Ридеље, — проговори он, — чујете л' ви, неко куца у прозор.

Ја се претворих као да спавам. Мене наједном обузе жеља да намагарчим мог фаталног пријатеља. И онако нисам могао да заспим.

Он спусти главу на јастук. Ја очекнух неко време па опет куцнух три пут узастопце.

Тегљев се опет придиже па поче да ослушкује.

Ја опет закуцах. Био сам према њему окренут ли-

цем, али он моју руку није могао да види... ја сам је био забацио у натраг, и то под покривачем.

— Риделье! — викну Тегљев.

Ја се не одазвах.

— Риделье! — понови он гласно. — Риделье!

— А? Шта је било? — проговорих ја, као иза сна.

— Зар не чујете, неко непрестано куца ту под прозором.Ваљда хоће да уђе, шта ли?

— Ваљда какав путник... — промрмљах ја.

— Па онда га треба пустити, или видети ко је и какав је.

Али ја му већ више нисам одговарао, него се понова претворих као да спавам.

Прође неколико минута... Ја опет отпочех...

„Куц... куц... куц!..."

Тегљев се одмах усправи и поче да слуша.

„Куц... куц... куц!.. Куц... куц... куц"!...

Кроз упола спуштене очне капке, при беласавој ноћној светлости, ја сам врло добро могао да посматрам све његове покрете Он је окретао лице час према вратима, час према прозору. Било је збиља тешко одредити одакле долази звук: он баш као да је облетао око целе собе, као да је клизио поред зидова. Ја сам случајно наишао на неку акустичну жилицу.

„Куц... куц... куц!..."

— Риделье! — повика најзад Тегљев. — Риделье! Риделье!

— Ама шта вам је? — запитах ја, зевајући.

— Па зар ви збиља ништа не чујете? Неко куца!

— Ама нека га ђаво носи! — одговорих ја, па се

опет претворих као да сам заспао, чак почех и да хрчем...

Тегљев се умири.

„Куц... куц... куц!..."

— Ко је то? — викну опет Тегљев. — Улази!

Наравно, нико му се не одазва.

„Куц... куц... куц!"

Тегљев скочи са свог кревета, отвори прозор, па, промоливши главу напоље, запита неприродним гласом: „Ко је то? Ко лупа то?" — затим отвори врата па опет понови своје питање. Негде у даљини захрза коњ — и на томе остаде.

Он се врати својој постељи...

„Куц... куц... куц!..."

Тегљев се очас преврну и седе.

„Куц... куц... куц!..."

Он сад брзо навуче чизме, пребаци шињел преко леђа, па, скинувши са зида сабљу, изађе из собе. Ја чух како он двапут обиђе око амбара, непрестано понављајући: „Ко је то? Ко то овуда иде? Ко лупа то?" Затим наједном ућута, постоја напољу на једном месту, у близини оног угла где сам ја лежао, па, не говорећи више ни речи, уђе опет у собу и леже не свлачећи се.

„Куц... куц... куц!" — почех ја опет. „Куц... куц... куц!..."

Али Тегљев се није мицао, није више питао: ко то куца? — но је само руком подупро био главу.

Видевши да *то* више не дејствује, ја се, после извесног времена претворих као да се будим, па, загледав се у Тегљева, начиних зачуђено лице.

— Зар сте ви некуд ишли? — запитах га ја.

— Јесам, — одговори он равнодушно.

— Јесте ли и после онога чули куцање?

— Чуо сам.

— А никога нисте нашли?

— Никога.

— И лупање је престало?

— Не знам. Сад ми је свеједно.

— Сад? А зашто то баш сад?

Тегљев није одговарао.

Мени је било помало криво на самога себе, а почео сам да се љутим и на њега. Али да му признам своју шалу — на то ипак нисам могао да се одлучим.

— Знате ли шта? — почех ја: — ја сам уверен да је све то — само ваше уображење.

Тегљев се намршти. — А! Мислите?

— Ви кажете да сте чули куцање...

— Нисам ја чуо само куцање, — прекиде ме он.

— Него шта сте још чули?

Тегљев се наже напред — па се угризе за усну. Он се очевидно колебао...

— Звала ме је! — проговори он најзад полугласно и окрену лице у страну.

— Звала вас је? А ко вас је звао?

— Једна... — Тегљев и даље гледаше у страну. — Један створ, за који сам ја до сад само мислио да је умро... а сад то насигурно знам.

— Кунем вам се, Илија Степанићу, — викнух ја, — све је то само уображење!

— Уображење? — понови он. — Хоћете ли да се сами уверите на лицу места?

— Хоћу.

— Е, онда хајдемоте напоље.

VIII

Ја се на брзу руку обукох и заједно са Тегљевим изиђох из куће. Преко пута од нас, на другој страни улице, није било ни једне куће — него се протезао низак, местимично сасвим поломљен, плот, иза кога је почињала доста стрма низбрдица која се спуштала на равницу. Магла је још увек обавијала све предмете — тако да се на двадесет корака скоро ништа није видело. Ја и Тегљев дођосмо до плота — и заустависмо се.

— Ево овде, — проговори он, и обори главу. — Стојте, ћутите — и слушајте!

Ја, исто као и он, напрегох слух — али осим обичних, сасвим слабих, за све крајеве општих ноћних звукова који претстављају дисање ноћи — не чух ништа друго. Погледајући с времена на време један другога, ми простојасмо непомично неколико минута — и већ хтедосмо да одемо даље...

„Иљуша!" — учини ми се да чујем шапат иза плота.

Ја погледах у Тегљева — али он изгледаше да ништа није чуо — и, као и пре тога, беше оборио главу.

„Иљуша... о Иљуша..." — зачу се гласније него први пут — толико гласно да се могло разазнати да је те речи изговарала жена.

Ми обојица у исти мах задрхтасмо — и загледасмо се један у другога.

— Шта сад кажете? — запита ме шапатом Тегљев. — Сада више нећете сумњати.

— Чекајте, — одговорих му ја исто тако тихо; —

то још ништа не доказује. Треба да видимо да нема тамо кога? Да не буде то неки враголан. . .

Ја прескочих преко плота — па пођох у оном правцу одакле је, колико сам ја могао да утврдим, глас долазио.

Осетих под ногама меку, трошну земљу; дуге бразде пооране земље губиле су се у магли. Налазио сам се у башти. Али ништа се није мицало ни у мојој близини ни испред мене. Као да је све замрло у царству сна. Ја пређох још неколико корака.

— Ко је то? — викнух ја исто онако оштро као и Тегљев.

„Прррр!" искочи уплашена препелица испред самих мојих ногу — па одлете даље, право као зрно из пушке. Ја и нехотице устукнух. . . Како му то сад дође?

Осврнух се натраг. Угледах Тегљева на оном истом месту где сам га и оставио. Вратих се к њему.

— Узалуд ви ту вичете, — рече ми он. — Тај звук је дошао до нас. . . до мене. . . издалека. . .

Он пређе руком преко лица — па лаганим кораком пође преко улице кући. Али ја не хтедох да се тако олако предам — те се вратих у башту. Да је неко збиља три пута викнуо „Иљушу" — у то никако нисам могао да сумњам; да је у том позиву било нечег тужног и тајанственог — то сам такође сам себи морао признати. . . Али ко зна, може бити да је све то само изгледало неразумљиво — а у самој ствари је имало објашњење онако исто просто као и оно моје лупање које је узбудило Тегљева?

Ја се упутих поред плота, с времена на време застајући и обазирући се свуд унаоколо. Поред само-

га плота, сасвим близу наше кућице, растао је стари тршав коров; он се оцртавао као крупна црна сенка у оној општој белини магле, оној суморној белини која горе од тескобе заслепљује и отупљује вид.

Наједном ми се учини као да се нешто доста крупно и живо крену на земљи поред онога корова. Са узвиком: „Стој! Ко је то?" полетех ја напред. Зачуше се лагани, баш као зечији кораци; поред мене брзо шмугну једна погрбљена прилика; да ли је била мушко или женско — то нисам могао да разаберем. Ја хтедох да је ухватим — али ми то не пође за руком, спотакох се, падох и ожегох лице о коприву. Подижући се и опирући се о земљу, ја осетих нешто чврсто под руком: то је био кован бакаран чешаљ на врпци, налик на оне што их наши сељаци носе о појасу.

Даља моја истраживања остадоше безуспешна — и ја се с чешљем у руци и са ожареним образима вратих у избу.

IX

Тегљева затекох где седи на клупи. Пред њим је на столу горела свећа, а он је нешто записивао у један мали албумчић који је стално носио уза се. Опазивши мене, он хитро сакри албумчић у џеп, па поче да пуни своју лулу.

— Погледај, баћушка, — почех ја, — какав сам трофеј ја донео са мога похода! — Показах му чешљић и испричах му шта се са мном десило код оног корова. — Мора бити да сам неког лопова попла-

шио, — додадох ја. — Ви сте ваљда чули да су јуче нашем суседу украли коња?

Тегљев се хладно осмехну па запали лулу. Ја седох до њега.

— И ви сте још увек убеђени, Илија Степанићу, — почех ја, — да је глас који смо ми чули долетео из оних надчулних, незнаних предела.

Он ме заустави заповедним покретом руке.

— Ридеље, — поче он — мени није до шале — па стога и вас молим да се не шалите.

Тегљеву збиља није било до шале. Његово се лице беше сасвим изменило. Оно је изгледало блеђе, изразитије — и истегнуто. Његове чудне, чакарасте очи тихо су блудиле.

— Ја нисам мислио, — поче он поново, — да ћу икад поверити другом... другом човеку оно што ћете ви сад чути, и што је требало да умре... да, да умре у мојим грудима; али, мора бити да је тако потребно — а и не могу да се неком не исповедим. Судбина! Слушајте.

И он ми сад исприча читаву приповест.

Ја сам вам већ рекао, господо, да је он био слаб приповедач; али те ноћи ме он није поразио само невештином да прича догађаје који су се лично њему десили; већ сам звук његовог гласа, његови погледи, покрети које је он вршио прстима, рукама — све је на њему, једном речју, изгледало неприродно, непотребно, најзад фалсификовано.

Ја сам тада био још врло млад и неискусан и нисам знао да навика реторског изражавања, лажност наглашавања и гестова у толикој мери може да се укорени у човеку да он више никако није ни у стању

да се ослободи од свега тога: то је нека врста проклетства.

Доцније сам ја једном наишао на једну даму, која ми је причала о утиску који је на њу учинила смрт њенога сина, о њеном „неизмерном" болу, о њеном страху да ће чак памећу померити — и све ми то причала таквим извештаченим језиком, са таквим театралним гестовима, са таквим мелодраматичним тресењем главе и превртањем очију, да сам ја помислио у себи: „Како ова госпођа лаже и како се пренемаже! Па она свога сина уопште није ни волела!" А после недељу дана сам сазнао да је јадна жена збиља померила памећу. Од тог случаја постао сам ја много обазривији при доношењу својих закључака, и много сам мање веровао својим личним утисцима.

X

Историја коју ми је Тегљев испричао била је, укратко изложена, оваква. Он је у Петрограду, осим стрица на високом положају, имао још и једну тетку, која није спадала у највиши сталеж, али је била имућна. Како је била без деце, она је узела под своје једну девојчицу, сироче, из грађанске куће, дала јој је пристојно васпитање — и држала ју је као своје рођено дете. Та подсвојка се звала Маша. Тегљев се виђао са њом скоро сваки дан. Свршило се тиме да су се они заљубили једно у друго и да му се Маша дала. То је изишло на видело. Тегљевљева тетка се страшно озлоједи, са скандалом истера несрећну девојку из своје куће — и пресели се у Москву, где је узела госпођицу из благородне куће да је васпитава и да јој остави своје имање.

Вративши се својим ранијим рођацима, људима сиромашним и пијаним, живот Машин је био горак и мучан. Тегљев јој обећа да ће се њоме оженити — али не испуни своје обећање. За време свога последњег састанка са њом он је морао да јој то отворено призна: она је хтела да дозна истину — и дознала ју је. „Е па добро, — рекла је тада она, — ако не могу бити твоја жена, ја онда знам шта ми још преостаје.”

Од тог последњег састанка је прошло више од две недеље.

— Ја ни једног тренутка нисам обмањивао себе у погледу значаја њених последњих речи, — додаде Тегљев. — Ја сам убеђен да је она завршила са животом, и . . . и да је ово сад био њ е н глас, да ме је то о н а сад звала тамо . . . к себи . . . Ја сам п о з н а о њен глас . . . најпосле, свеједно: умрети се једном мора — кад, тад!

— Али зашто је ви нисте узели за жену, Илија Степанићу? — запитах га ја. — Јесте ли престали да је волите?

— Не, ја је још и сад страсно волим!

При том се ја, господо, загледах у Тегљева. Ја се сетих једног другог мог познаника, човека врло разборитог, који је имао веома ружну, глупу и сироту жену — и који је био врло несрећан у браку. Кад сам тога човека запитао: зашто се он оженио? вероватно из љубави? — он ми је одговорио: „Ни из какве љубави! Онако!” А овде опет Тегљев страсно воли девојку и не жени се. Па шта је то сад? Је ли и ово — „онако”?!

— Зашто се ви не жените? — запитах га ја поново.

Сањиво-чудновате очи Тегљева почеше да шарају по столу.

— То се... у неколико речи... не може рећи, — поче он замуцкивајући. — Било је узрока... Сем тога она је... проста грађанка. А после, и стриц... ја сам морао и о њему рачуна водити.

— О вашем стрицу? — викнух ја. — Али ког ће вам ђавола ваш стриц, кога ви никад више и не видите сем на Нову Годину, кад идете да му је честитате? Да ли на његово богатство рачунате? Па он и сам има скоро читаво туце своје деце!

Ја сам говорио ватрено... Тегљева то такну, и он поцрвене... поцрвене неједначито, местимично...

— Молим вас да ми не читате придике, — проговори он тупо. — Уосталом, ја се и не правдам. Упропастио сам њен живот — а сад ће требати и да платим тај дуг...

Он обори главу — и заћута. Ни ја не нађох шта да му кажем.

XI

Тако поседесмо око четврт часа. Он је гледао у страну, а ја сам гледао у њега — и приметих да му се коса изнад чела некако нарочито одигла и свила у витице, што је, према речима једног војног лекара кроз чије је руке прошло много рањеника, доказ велике и сухе ватре у мозгу... Мени опет дође у главу да тога човека збиља притискује рука судбине, и да га његови другови нису без разлога прогласили за кобног, за фаталног човека. И у исто

то време ја сам га у себи осуђивао. „О б и ч н а г р а ђ а н к а!" мислио сам ја; — „а какав си ми, опет, и ти аристократа?"

— Ви мене, можда, и осуђујете, Ридеље, — поче наједном Тегљев, погађајући моје мисли. — Мени је и самом . . . врло тешко. Али, шта знам сад да радим? Шта да радим?

Он се одупре брадом на шаку, па поче да грицка широке и пљоснате нокте својих кратких и црвених, као гвожђе чврстих прстију.

— Ја сам тог мишљења, Иља Степанићу, да бисте ви прво требали да се уверите да ли су збиља тачне ваше претпоставке . . . Ко зна, можда је ваша љубезна још жива и здрава. („Да му кажем шта је прави узрок оног куцања?" — севну ми у глави . . . „Али не — после".)

— Ниједаред ми није писала од оно доба откако смо у логору, — примети Тегљев.

— То још ништа не доказује, Иља Степанићу.

Тегљев одмахну руком. — Не! ње већ сигурно нема међу живима. Она ме је звала . . .

Ту се он наједном окрену лицем према прозору. — Опет неко куца.

Ја и нехотице прснух у смех. — Е, извините, Иља Степанићу! Овога пута то су код вас живци. Погледајте: свањива. За једно десетак минута сунце ће да изгреје — још мало па ће четири — а привиђења на дану не раде.

Тегљев баци на мене мргодан поглед, па процедивши кроз зубе: „Збогом остајте" — леже на клупу и окрену ми леђа.

Легох и ја — и, сећам се, пре но што сам био за-

спао, помислих: што ли то сад Тегљев једнако напомиње да намерава да одузме себи живот? Каква глупост! Каква фраза! По својој сопственој вољи и одлуци није је узео за жену... Оставио је... па му сад наједном дунуло у главу да се убија! Смисла човечанског нема! Само једно измотавање!

У тим мислима падох у јак, дубок сан — и кад отворих очи, сунце беше већ високо на небу отскочило — а Тегљева не беше у кући.

Он је, по речима његовог слуге, отишао био у варош.

XII

Провео сам веома мучан, тежак дан. Тегљев се не врати ни на ручак, ни на вечеру; а брата нисам ни очекивао. Пред вече се опет спусти густа магла, жешћа но јуче. Легох да спавам врло рано. Неко куцање под прозором пробуди ме.

Сад и на мене дође ред да задрхтим.

Куцање се понови, — али тако упорно и очигледно да је сумња у њену стварност била немогућна. Ја се дигох из постеље и угледах Тегљева. Умотан у шињел, у смакнутом на очи качкету, он стајаше непомично.

— Иља Степанићу! — ускликнух ја, — јесте л' то ви? Ми вас се начекасмо. Уђите. Да нису можда затворена врата?

Тегљев одречно одмахну главом. — Нисам рад да улазим, — изговори он потмуло: — хтео сам само да вас замолим да предате сутра ово писмо командиру батерије.

Он ми пружи повећи коверат, запечаћен са пет печата. Ја се пренеразих — али ипак механички при-

мих коверат. Тегљев се одмах удаљи на средину улице.

— Чекајте, чекајте, — почех ја... — Куд ћете брже! Тек што сте дошли! И какво вам је ово писмо?

— Обећавате л' ми да ћете га доставити по адреси? — прозбори Тегљев па отступи још за неколико корака. Магла сакри контуре његове појаве. — Обећавате л' ми?

— Обећавам. Али прво...

Тегљев се одмаче још даље — постаде дугуљаста, тамна прилика. — У здрављу! — разлегну се његов глас. — Збогом остајте, Ридељу, немојте ме по злу помињати... А ни Семјона ми немојте да заборавите...

И тамна силуета ишчезе.

То беше већ и сувише. „О, фразеру проклети!" — помислих ја. — „Ти ниси жив, ако се не измотаваш и на ефект не циљаш!" Ал' ипак ми дође тешко; и нехотичан страх стеже ми груди. Пребацих на себе шињел па истрчах на улицу.

XIII

Да; али куд да пођем? Магла ме опколи са свих страна. На пет, на шест корака кроз њу се још могло како тако назирати — а тамо даље згуснула се била као бедем, растресита и бела као вата. Пођох десно улицом сеоцета коме ту беше крај: наша кућа беше последња с краја, а иза ње се ширило пусто поље, овде онде обрасло жбуњем. Иза пољане, на једно четврт врсте од села, налазио се брезов шумарак, а кроз њега је протицала она иста речица која се мало ниже савијала око села. Све сам ја то знао тачно,

јер сам шта пута све то на дану видео; но сад ништа нисам видео — и само сам по већој густини и белоћи могао да нагађам где би се терен спуштао и протицала речица.

На небу као нека бела пега лебдео је месец — али светлост његова не беше кадра, као прошле ноћи, да надјача магловиту масу магле, па је висио тамо горе као какав широк, посукнуо застор.

Испадох у поље и ослушнух... ни откуд звука; само се вивци довикиваху звиждањем.

— Тегљеве! — викнух ја. — Иља Степанићу!! Тегљеве!!

Глас мој замираше око мене без одговора; баш као да га и сама магла не пушташе даље. — Тегљеве! — понових ја.

Нико се не одзиваше.

Пођох напред насумце. Једанпут, двапут натрапах на плот, једном умало што се не спотакох у јендек, умало што се не сударих са сељачким кљусетом које лежаше на земљи ... — Тегљеве! Тегљеве! — викао сам ја.

Наједном, иза мене, у најближем растојању, зачу се слабији глас: — Но, па ево ме ... шта вам требам ја?

Ја се брзо осврнух.

Преда мном, са опуштеним рукама, без капе на глави, стајаше Тегљев. Лице му беше бледо; али очи му изгледаху живље но обично ... Он је испрекидано и јако дисао на отворена уста.

— Хвала Богу! — кликнух ја у налету прве радости — па га узех за обе руке ... Хвала Богу! А ја сам већ изгубио био наду да ћу вас наћи. Па зар вас

није срамота да ме тако плашите, Иља Степанићу — ако Бога знате!

— Шта хоћете ви са мном? — понови Тегљев.

— Ја хоћу... ја хоћу, пре свега, да се сад одмах са мном лепо вратите кући. А затим, ја хоћу, ја захтевам, захтевам од вас као од свога пријатеља, да ми одмах објасните шта значе сви ти ваши поступци — и оно писмо пуковнику? Је ли се то вама у Петрограду догодило штогод неочекивано?

— Ја сам у Петрограду нашао баш оно што сам и очекивао, — одговори Тегљев, још увек се не помичући с места.

— То јест... хоћете да кажете... ваша пријатељица... она Маша...

— Она је себи одузела живот, — журно и некако злобно прихвати Тегљев. — Пре три дана су је сахранили. Није ми оставила чак ни писмо. Отровала се.

Тегљев са журбом изговараше те страшне речи — док је сам још увек стојао непомичан, као да се окаменио.

Ја пљеснух рукама. — Је ли могуће? Каква несрећа! Ваше предосећање се испунило... То је страшно!

У својој збуњености ја заћутах. Тегљев мирно и као са неким триумфом прекрсти руке.

— Него, зашто ми, — почех ја, — стојимо овде? Хајдемоте кући.

— Хајдемо, — рече Тегљев. — Али како ћемо погодити пут у овој магли?

— На нашој соби се види светлост у прозорима — па ћемо се по њој управљати. Хајдемоте.

— Идите ви напред, — одговори Тегљев, — а ја ћу за вама.

Пођосмо. Једно пет минута ишли смо — а наша путоказна светлост се никако није указивала; најзад она засија пред нама у облику двеју црвених тачкица. Тегљев одмереним кораком ступаше за мном. Ја сам свим својим бићем желео да што пре стигнемо кући и да онда дознам од њега све појединости његовог несрећног пута у Петроград. Поражен оним што ми је он казао, ја му, у наступу кајања и неког сујеверног страха, док још нисмо ни дошли до куће, признадох да је јучерашње тајанствено лупање моје дело... и какав је трагичан обрт добила цела та шала!

Тегљев се ограничи примедбом да ја ту не играм никакву улогу — да је моју руку водила нека друга сила — и да то само доказује како ја њега мало познајем. Његов глас, чудновато спокојан и равномеран, звонио је над самим мојим ухом. — Али ви ћете ме већ упознати,— додаде он.— Ја сам приметио како сте се ви јуче осмехнули кад сам ја споменуо јачину воље. Ви ћете мене упознати — и сетићете се мојих речи.

Прва сеоска кућа, као неко мрачно страшило, исплива из магле пред нама... ево појави се и друга, наша кућа — и мој ловачки кер залаја, вероватно, осетивши да ја долазим.

Ја закуцах у прозорчић. — Семјоне! — позвах ја Тегљевљевог сеиза: — еј, Семјоне! отварај нам врата.

Врата лупнуше и отворише се; Семјон коракну преко прага. — Илија Степанићу, изволите, — рекох ја и осврнух се...

Али иза мене већ није било никаквог Илије Степанића. Тегљева је нестало, као да је у земљу пропао.

Ја уђох у собу као ошамућен.

XIV

Уместо љутине на Тегљева и на самог себе, дође чуђење, које ме у први мах свега обузе. — Сасвим је луд тај твој господин! навалих ја сад на Семјона: баш је сасвим луд! Одлетео у Петроград, па се онда вратио — а ни сам не зна зашто се узмувао! Сад сам га једва био пронашао, довео сам га био до самих врата кад сам се осврнуо... њега ни од корова! опет је побегао! У овакву ноћ да оде од куће! Баш је потрефио време за шетњу!

„И зашто сам само пустио његову руку?" прекоревао сам самога себе.

Семјон ме ћутећи погледаше, баш као да је желео нешто да ми каже — али, по обичају тадашњих слугу, само се премештао неко време с ноге на ногу.

— У које је време он отишао у варош? — запитах га ја строго.

— У шест часова у јутро.

— А како ти се чини — је ли изгледао забринут, или тужан?

Семјон се сплете. — Наш господин је чудноват, — поче он: — ко ће њега разумети? Кад се одлучио да иде у варош, тражио је да му дам нови мундир — и, још се и уврнуо.

— Како се уврнуо?

— Тако, косу је уврнуо. Ја сам му ону гвоздену штипаљку загревао.

Морам да признам, ово нисам очекивао да ћу чути. — А познајеш ли ти ону госпођицу, — запитах ја Семјона, — пријатељицу Илије Степановића — Маша се зове?

— Како ми не би знали Марију Анемподистовну! Она је добра госпођица.

— Је ли твој господин заљубљен у ту Марију . . и већ, као што си оно казао?

Семјон уздахну. — Због те исте госпођице ће и пропасти Илија Степанић. Јер они њу воле неописано — а у супружанство неће да је узму — а жао им и да је напусте. И то све само због оне њихове малодушности. Они њу много воле.

— А каква је онако... лепа?

Семјон доби озбиљан изглед. — Господа воле такве.

— А како се теби допада?

— За нас... такав примерак не одговара — никако.

— А што?

— Врло су мршаве у телу.

— А кад би она умрла, шта мислиш, да ли би је Илија Степанић преживео?

Семјон опет уздахну. — То ми већ не смемо да кажемо, то је ствар господска... само можемо да кажемо да је наш господин чудан човек.

Ја узех са стола велико и доста дебело писмо које ми је предао Тегљев и окренух га неколико пута у рукама... Било је адресовано на „његово високородије господина командира батерије, пуковника и каваљера", са назнаком пуног имена и презимена. Цела адреса је била исписана врло јасно и

брижљиво. У горњем углу коферта било је написано: „важно”, и двапут подвучено.

— Слушај, Семјоне, — почех опет ја. — Ја се бојим за твојег господина. Он је, изгледа, нешто рђаво наумио. Њега би неизоставно одмах требало пронаћи.

— Разумем, — одговори Семјон.

— Истина, напољу је таква магла да се једва и два аршина пред собом види; али ипак треба покушати. Узећемо сваки по један фењер — а у сваки прозор ћемо запалити једну свећу — за сваки случај.

— Разумем, — понови Семјон, запали фењере и свеће — и ми пођосмо.

XV

Колико смо ја и он лутали, колико смо се губили, то се не да описати! Фењери нам ни мало нису помогли; они ни најмање нису растеривали ону белу, скоро светлу маглу, која нас је опкољавала. Ја и Семјон смо се неколико пута губили један од другога, и поред тога што смо се стално довикивали и непрестано викали — ја: „Тегљев! Илија Степанићу!” — а он: „Господин Тегљев! Ваше благородије!” Магла нас је толико збуњивала да смо лутали као у сну; — ми обојица убрзо промукосмо: влага је продирала до самога дна плућа. На једвите јаде ми се ипак, захваљујући свећицама у прозорима, састадосмо код наше куће.

Наше заједничко тражење не доведе ни до чега — ми смо само сметали један другоме — и зато решисмо да више не водимо рачуна о томе да ли ћемо се удаљити један од другога, него да сваки иде за свој рачун. Он пође на лево, ја на десно, и ускоро

престадох да чујем његов глас. Мени се чинило да ми је магла почела да продире већ и у саму главу — и тако сам лутао као без свести, вичући непрестано: Тегљев! Тегљев!

— Ја! — зачух ја наједном одговор.

Господе Боже! како сам се ја обрадовао! како сам полетео у оном правцу одакле сам чуо глас... Испред мене се зацрне човечија прилика... ја пођох према њој... Једва једном!...

Али, уместо Тегљева, ја угледах пред собом другог официра из исте батерије, који се звао Телепњев.

— Јесте ли се ви мени одазвали? — запитах га ја.

— А јесте ли ви мене звали? — запита сад он мене.

— Не; ја сам звао Тегљева.

— Тегљева? Па ја сам га малочас срео. Каква је ово нека шашава ноћ! Никако не могу своју кућу да потрефим.

— Ви сте видели Тегљева? А куд је он отишао?

— Изгледа, тамо! — Официр показа руком у једном правцу. — Али сад човек ништа не може сигурно да каже. Ето, молим вас, зар ви можете да кажете сад где је село? Једино ће нас спасти ако чујемо лавеж паса. Сасвим идиотска ноћ! Смем ли да вам понудим цигарету... ипак, човеку некако изгледа као да осветљава себи пут.

Официр је био, колико сам могао да запазим, малко весео.

— А Тегљев вам ништа није рекао? — запитах ја.

— Како да није! Ја му рекох: здраво, друже! а он

ми одговори: збогом, брате! — Како збогом? Зашто збогом? — Па ето, каже, сад баш хоћу да се убијем из револвера. — Чудан човек!

Мени се крв следи у жилама. — Ви кажете, он вам је рекао . . .

— Чудан човек! — промрмља официр и изгуби се у магли.

Ја се још нисам био људски повратио к себи после оних речи младога официра — кад до мене изненада допре напрегнути глас који је изговарао моје сопствено име. Ја познадох Семјонов глас.

Одазвах му се . . . Он ми приђе.

XVI

— Шта је било? — запитах га ја. — Јеси ли нашао Илију Степанића?

— Нашао сам их.

— Где?

— Ту, близу.

— А како си га нашао? Је ли жив?

— Како молим вас — па ја сам разговарао с њима. (Мени спаде камен са срца). Седе под брезом у шињелу . . . и ништа. Ја им онда рапортирах: изволите, рекох, Илија Степанићу, у ваш стан: Александар Васиљевић су се много забринули због вас. А они ми кажу: шта има он да се брине! Ја хоћу да седим на чистом ваздуху. Боли ме глава. А ти иди кући. И ја ћу мало после доћи.

— И ти си отишао! — узвикнух ја и пљеснух рукама.

— Па шта сам знао да радим? Наредили су ми да идем . . . како онда могу да останем?

Мени се сав мој страх одједаред понова поврати.

— Овога часа ме води к њему — разумеш! Овога часа! Ех, Семјоне, Семјоне, нисам се томе надао од тебе! А кажеш, није далеко одавде?

— Сасвим близу, ето где та шумица почиње — тамо и седи. Поред реке, — поред обале — нема ни четири метра. Тако сам их и нашао, што сам ишао реком.

— Хајде води ме, води ме!

Семјон пође напред. — Изволите само, пођите за мном . . . Само да се спустимо до реке. . . . а тамо је одмах . . .

Али уместо да се спустимо до реке, ми зађосмо у некакву думачу и нађосмо се пред некаквим празним амбаром.

— Еј! чекај! — викну наједном Семјон. — То сам ја, значи, ухватио у десно . . . Требаће овамо, више у лево . . .

Пођосмо у лево — и западосмо у такав густ коров да смо једва успели да се извучемо из њега . . . Колико сам се ја сећао, у близини нашег села није ни било корова у толико велико количини. Затим, опет, наше ноге зашљапкаше по некој мочвари, ја угледах неко округло маховинасто жбуње које дотле никад нисам виђао . . . Пођосмо натраг — пред нама изниче стрми брег, на брегу колиба, а у њој неко хрче. Ја и Семјон неколико пута викнусмо у колибу: у њеној унутрашњости се нешто промешкољи, слама зашушта — и онда један промукли глас викну: у помо-о-оћ!

Ми опет пођосмо назад . . . поље . . . поље . . . бескрајно поље . . .

Ја сам био готов да се заплачем . . . Сетих се речи будале из „Краља Лира": — „та ће нас ноћ, најзад, све лишити памети! . . ."

— Куд да идемо? — обратих се ја сав очајан Семјону.

— Нас, господине, мора да је нечастиви помео, — одговори ми збуњени слуга. — То никако нису чиста посла.

Ја већ хтедох да подвикнем на њега — али у том тренутку до мојих ушију допре удаљени, слаби звук, који одмах привуче сву моју пажњу. Нешто је слабо пукло, тако например, као кад човек извади запушач из тесног грлића од флаше. Тај звук је потекао сасвим недалеко од оног места где сам се ја налазио. Зашто се мени тај звук учинио нарочит и чудноват — то ја не умем да објасним — али ја одмах пођох у правцу њега.

Семјон пође за мном. После неколико тренутака нешто високо и широко зацрне се кроз маглу.

— Шумица, ето је шумица! — радосно повика Семјон; — а ено... ено и господин седи под брезом. . . Где сам га оставио, тамо и сад седи. Он је и нико други!

Ја се загледах. Заиста: на земљи, уз брезово стабло, леђима према нама, некако ружно погрбљен, седео је човек. Ја му се брзо приближих — и познадох Тегљевљев шињел, познадох његово обличје, његову главу нагнуту на груди.

— Тегљеве! — викнух ја . . . али он се не одазва.

— Тегљеве! — понових ја и метнух му руку на раме.

Тада се он наједном наже напред, послушно и брзо,

баш као да је очекивао да га ја гурнем, и изврну се на траву. Ја и Семјон га одмах подигосмо и окренусмо га лицем на горе. Оно није било бледо, него безбрижно-непокретно; стиснути зуби су му се белели — а очи, такође непомичне и незатворене, очувале су свој обичан сањив и разрок изглед . . .

— Господе Боже! — проговори одједном Семјон — и показа ми своју окрвављену руку . . . Та крв је излазила испод раскопчаног шињела, с леве стране Тегљевљевих груди.

Он се убио из малог старинског пиштоља, који је лежао одмах ту, поред њега. Слаби звук који сам ја чуо — био је звук судбоносног пуцња.

XVII

Самоубиство Тегљева није нарочито зачудило његове другове. Ја сам вам већ рекао да су сви они били убеђени да ће он, као човек „фаталан", извести неку нарочиту тачку, иако, вероватно, нису очекивали да ће та тачка баш овако изгледати.

У писму командиру батерије он га је молио у првом реду да се постара да се из официрских спискова искључи име Илије Тегљева, као самовољно умрлог, саопштавајући му у исто време да ће се код њега у сандучићу наћи више готовог новца него што могу изнети сви његови дугови укупно. Затим га је молио да достави једној крупној личности, која је у то време командовала целокупним гардијским корпусом, друго, незапечаћено писмо, које се налазило у том истом коверту. Ово друго писмо смо, наравно, сви ми прочитали; неки од нас су га чак и преписали. Тегљев је очевидно уложио много труда док је то писмо написао.

„Сетите се само Ваше В-ство (сећам се, оно се тако почињало), како сте ви строги и како пребацујете за најмању неисправност на униформи, за најништавније отступање од прописа, кад пред вас изиђе сав блед и уздрхтао официр; а ево ја се сад јављам пред нашег општег, непоткупљивог Судију, пред Врховно Биће, пред Биће које је неизмерно значајније чак и од Вашега В-ства, и јављам му се просто у шињелу, немајући чак ни прописне свилене машне око врата"... Ах, како је тежак и непријатан утисак на мене учинила ова реченица у којој су свака реч, свако слово били брижљиво исписани детињским рукописом покојника! Зар је заиста вредело, питао сам ја самога себе, зар је вредело смишљати такве бесмислице у таквоме тренутку? А Тегљеву се очевидно допала та реченица: он је због ње у текст уплео сву ону гомилу епитета и амплификација à la Марлински, као што је то у оно време била мода.

Затим је напоменуо о судбини, о прогоњењу, о своjем позиву, који је на крају крајева остао неиспуњен, о тајни коју ће он однети у гроб, о људима који га нису хтели разумети; цитирао је чак и стихове неког песника, који је говорио о гомили, да она носи живот на раменима као „тешки оков" — и тоне у порок „к'о у грозни коров" — и све то са доста ортографских погрешака.

Ово Тегљевљево претсмртно писмо, ако ћемо право да кажемо, било је у ствари један сасвим простачки гест — и ја замишљам ону презриву недоумицу високе особе, — којој је оно било упућено — замишљам каквим је она тоном изговорила: „ника-

кав официр! напоље с коровом из њиве!" И тек се при самом крају писма отео из Тегљевљевог срца искрени узвик: „Ах, Ваше В-ство! — тако је он завршавао своју посланицу — ја сам сироче, мене нико није волео још од самог детињства — и сви су се гуђили од мене . . . а једино срце које ми се предало — сам сам уништио!"

У џепу Тегљевљевог шињела Семјон је нашао албумчић, од кога се његов господар није одвајао. Али скоро сви листови су били ишчупани; преостао је само један, на коме се налазио следећи рачун:

Наполеон рођ. 15-ог августа 1769 године.	Илија Тегљев рођ. 7-ог јануара 1811 године
1769	1811
15	7
8 (август—8-ми месец године).	1 (јануар—I-ви мес. у год).
Свега 1792	Свега 1819
1	1
7	8
9	1
2	9
Свега 19!	Свега 19!

Наполеон умро 5-ог маја 1825 године.	Илија Трегљев умро 21-јула 1834 године.
1825	1834
5	21
5 (мај—5-ти месец у години).	7 (јула—7-ми мес. у год).
Свега 1835	Свега 1862
1	1
8	8
3	6
5	2
Свега 17!	Свега 17!

Јадник! није тек ваљда и у артилерију због тога пошао?

Сахранили су га као убицу — изван гробља — и одмах су га сви заборавили.

XVIII

Сутрадан после Тегљевљеве сахране (ја сам био још у селу где сам очекивао брата), Семјон уђе у нашу собу и саопшти ми да Илија жели да ме види.

— Који Илија? — запитах ја.

— Па наш разносач.

Ја му наредих да га позове.

Он уђе. Изјави своје жаљење због смрти господина потпоручника; чудио се како се њему могло такво што десити...

— Је ли ти остао што дужан? — запитах га ја.

— А, не, није. Они су увек одмах плаћали кад су нешто узимали. Него видите, молим вас... — И кантинер исклиби своје зубе у једном осмеху. — Вама је дошла у руке једна моја стварчица...

— Каква то стварчица?

— Па ето баш та ту. — Он показа руком на мали чешљић са резбаријом, који је стојао на тоалетном сточићу. — Ствар није од Бог зна какве вредности, — настављао је овај ћаскало — али пошто сам га добио на поклон...

Ја наједном подигох главу. Мене као да нека светлост обасја.

— Ти се зовеш Илија?

— Јесте господине.

— Па да нисам ја то тебе... ономад... под врбом?

Кантинер подмигну оком и још јаче исклиби зубе.

— Мене, мене.

— И то је т е б е тада неко звао?

— Јесте, — потврди кантинер са претвореном скромношћу. — Има ту једна девојка, — настави

он фалсетом, — која, због сувише велике строгости њених родитеља . . .

— Добро, добро, — прекидох га ја, дадох му његов чешљић и отправих га напоље.

Дакле сто ко је био „Иљуша", — помислих ја, — и задубих се у философска размишљања, с којима вам ја, уосталом, нећу сад досађивати, јер немам намеру никог да одвраћам од веровања у судбину, предодређеност и остале фаталности.

*

Вративши се у Петроград, ја прикупих обавештења о Маши. Нашао сам чак и лекара који ју је лечио. На моје запрепашћење чух од њега да она није умрла од отрова, него од колере! Ја му тада саопштих оно што сам био чуо од Тегљева.

— Е! е! — ускликну наједном доктор. — Је ли то онај Тегљев — артилеријски официр, средњег раста, погрбљен, врска у говору?

— Јесте.

— Е па то је оно. Тај господин је био дошао к мени — ја сам га онда први пут видео — и почео да ме убеђује да се та девојка отровала. „Колера", кажем му ја. — „Не, то је отров", — каже он. — „Ама кад вам кажем: колера", опет га уверавам ја. — „Не, не, не, то је отров", — заинтачи он. — Видим ја, човек некако као да је пометен, са широким потиљком, а то значи тврдоглав, навезао ме се кō зла краста . . . Уосталом, свеједно, помислим ја, та особа је умрла . . . „Е па лепо, кажем му ја, јесте, отровала се, кад вам је то већ пријатније." Он ми захвали, чак ми и руку стисне — и ишчезе.

Ја испричах доктору како је тај исти официр тог истог дана извршио самоубиство.

Доктор чак ни израз лица не промени — само примети да на свету има разних сметењака.

— Да, има их, — понових за њим и ја.

И збиља, тачно је рекао неко за самоубице: све док не испуне своју намеру — нико им не верује; а кад је испуне — нико их не жали.

Баден - Баден, 1870.